

Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің
ғылыми, ақпараттық-талдамалы журналы
Научный информационно-аналитический журнал
Павлодарского государственного
педагогического университета

2004 жылдан шығады
Основан в 2004 году

**ҚАЗАҚСТАН
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ХАБАРШЫСЫ**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
КАЗАХСТАНА**

4'2019

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА
СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на учет средства массовой информации
№9076-Ж
выдано Министерством культуры, информации и спорта
Республики Казахстан
25.05 2008 года

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

А. Нухулы, доктор химических наук, профессор

Зам. главного редактора

А.К. Свидерский, доктор химических наук, профессор

Ответственный секретарь

А.Н. Ахмульдинова, старший преподаватель (ПГПУ)

Члены редакционной коллегии

А.К. Кусаинов, доктор пед. наук, профессор, лауреат Государственной премии РК, президент Академии педагогических наук Казахстана

Д. Камзабекулы, доктор филологических наук, профессор (ЕНУ им. Л.Н. Гумилева)

Р.К. Толеубаева, доктор педагогических наук, профессор (КазНПУ им. Абая)

Г.К. Ахметова, доктор пед. наук, профессор, председатель правления АО «НЦПС Өрлеу»

К.К. Жампеисова, доктор пед. наук, профессор (КазНПУ им. Абая)

В.В. Егоров, доктор пед. наук, профессор (КарГТУ)

С.К. Бердыбаева, доктор пед. наук, профессор (КазНУ им. аль-Фараби)

Н.С. Сафаев, доктор пед. наук, профессор (ТГУ им. Низами, г. Ташкент)

А.А. Петрусевиц, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

Н.В. Чекалёва, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

А.Ф. Филатова, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

А.К. Нургалиева, доктор пед. наук (ПГПУ)

Г.Е. Отепова, доктор ист. наук (ПГПУ)

Д.Ж. Сакенов, кандидат пед. наук, профессор (ПГПУ)

С.Н. Сутжанов, доктор филол. наук (ПГПУ)

Технический секретарь

Г.С. Салменова

Тематическая направленность журнала «Педагогический вестник Казахстана»:
педагогические, гуманитарные, социальные науки, образование.

Периодичность: 4 номера в год.

Язык публикуемых статей: казахский, русский, английский.

© ПГПУ

*Жоғары мектептің өзекті мәселелері
Актуальные проблемы высшей школы*

А.Қ. Нұрғалиева, К.С. Сагалбаева Өзін-өзі тану сабақтарында тестік тапсырмаларды пайдалану	4
А.А. Курманов, Е.А. Туяков Межпредметные связи физики и математики как средство формирования компетенций школьников	14
Н.С. Асенова, А.К. Нажипова Бастауыш мектепте интерактивті ресурстарды қолданудың маңызы	24
А. Расола, М.Ш. Кунанбаева Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеу	30

*Ғылым мен білім берудегі қазіргі заманғы зерттеулер
Современные исследования в науке и образовании*

К. Beisenova The main tips for taking the IELTS	41
М. Тезекбай, Б.Ж. Қоқымбаева Әлеуметтік-мәдени өзгеру аясындағы қазақ музыкалық мәдениеті	48
Б.К. Сулейменова¹, Г.Б. Туралина Современный урок в условиях специального учреждения для детей с нарушением зрения	54

*Өлкетану
Краеведение*

Т. Азамат, А.К. Аубашева Балалар хорымен жұмыс жүргізудің ерекшеліктері	64
Т. Азамат, Б.М. Жылқыбай Қазақтың дәстүрлі музыка өнерінің дамуы	72
Правила для авторов	81

МРНТИ 14.25.07

А.Қ. Нұрғалиева¹, К.С. Сагалбаева¹

*¹Педагогикалық факультет,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: sultankhamitova9696@mail.ru*

ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ САБАҚТАРЫНДА ТЕСТІК ТАПСЫРМАЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Аңдатпа

Бұл мақалада тестік тасырмалар мен өзін-өзі тану пәні туралы мағлұматтар жинақталды. Мақалада оқушылардың өзіне және айналасындағыларға деген дұрыс және жағымды көзқарасын тестік тапсырмалар арқылы анықтау мәселесі қарастырылады. Тестік тапсырмалардың қызметі мен түрлері қарастырылды. Оқушыларға өзін-өзі тану сабағында тест тапсырмалары арқылы өзінің жеке тұлға ерекшеліктерін айқындауға көмектесетіні жазылған, сонымен қатар тест нәтижелерінен кейін рухани-адамгершілік қасиеттер туралы білімдерін тереңдете қалыптастыру мен дамыту қажет екені айтылады. Өскелең ұрпақты дамытуда соңғы жылдары өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі жалпы тәрбиенің өзекті саласы ретінде әр түрлі ғылыми зерттеулердің объектісіне айналууда. Өзін-өзі тану сабағында тестік тапсырмаларды құрастыру барысында балалардың жас ерекшеліктерін ескеру қажет екендігі жайлы айтылып өтті.

Тірек сөздер: өзін-өзі тану, тест, тестік тапсырмалар, оқыту үдерісі, бағалау, анықтау.

КІРІСПЕ

Педагогика ғылымында үнемі назар аударуды қажет ететін сұрақтар бар. Оларға оқушылардың білімін, дағдыларын объективті бақылау және бағалау мәселесі кіреді. «Тест» – ағылшын сөзі, сынақ, байқау деген мағынаны білдіреді. Тестік бақылаудың түрлері өте ерте заманнан басталады. Біздің эрамызға дейінгі 3-ші ғасырда Ертедегі Вавилонда мектеп оқушыларының жазу дағдысын тексеру үшін алғашқы емтихандар жүргізілген. Осы сынақты өткен адам 2-ші кезеңге әңгімелесуге шақырылған. Тест оқушылардың білімін және дағдыларын тексеретін құрал болып табылады [1]. Тест түріндегі тапсырмалар зерттеліп отырған тақырыптың барлық бөлімдері бойынша білімді объективті тексеруге мүмкіндік

беретіндігімен келіспеуге болмайды (немесе егер бұл қорытынды бақылау болса, белгілі бір сыныпқа арналған мектеп бағдарламасының барлық бөлімдерінде).

Білім мен дағдыларды тексеру – өзін-өзі танудың маңызды буыны. Оқу мақсатына жетуге бағытталған: рухани-адамгершілік тәрбиенің мәнін ашу арқылы оқушылардың шындық туралы түсініктерін кеңейту, студенттердің өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі жетілдіру арқылы ғана табуға болатындығын түсінуін тереңдету.

Тесттік бақылау дегеніміз – білімді меңгеру, қателіктерді дереу түзету және олқылықтарды толтыру сапасын жедел тексеру. Тесттік бақылау мұғалімге оқушылардың идеялары мен түсініктерінің қалып- тасу деңгейін тез тексеруге, оқудағы үлгерімін анықтауға көмектеседі. Оқушылардың білімін тексеру үшін тесттерді қолдану олардың объек- тивтілігін арттырады, өзіндік жұмыс деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл тесттердің өте маңызды функциясы, өйткені бұл оқу процесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Тесттер оқушы- лардың білім деңгейін, балалардың оқу іс-әрекетінің жеке дара сипат- тамаларын, мы- салы, жұмыс қарқыны, шоғырлану, есте сақтау дәре- жесі, назар, бизнеске деген көзқарасын анықтауға мүмкіндік береді [2]. Сондықтан тесттермен жұмыс істеу әр баланың жеке ерекше- ліктерін зерделеуге және ескеруге, оқу-тәрбие процесін тиімді дара- лануға көмектеседі. Осылайша, оқушылардың тест тапсырмаларын орындауы және оны мұғалімнің кейінгі талдауы мұғалімнің шығар- машылық өсуіне ықпал етеді, өйткені одан оқытудағы жаңа тәсіл- дерді, әсіресе жеке жұмысты іздеуді талап етеді.

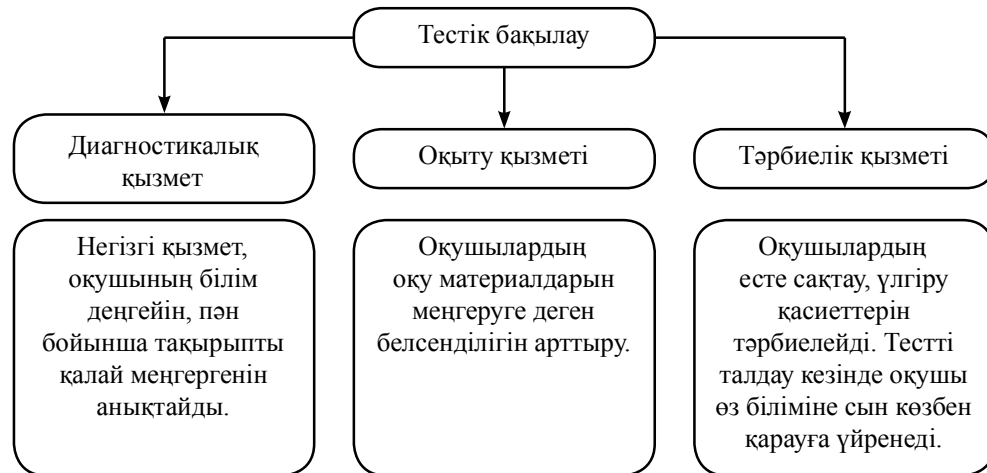
НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Бағалау кез-келген педагогикалық процестің маңызды құрамдас бөлігі бо- лып табылады. Оқылған тұжырымдаманы немесе қалыптас- қан шеберліктің же- келеген әрекеттерін түсінудің уақтылы анықталу- ындағы маңызды көмек, оқу нәтижелерін тез және тиімді тексеруге мүмкіндік беретін бақылау формаларының бірі – тест технология- ларын қолдану арқылы бақылау жүйесі.

Тесттер – бұл жаттығулар жиынтығымен немесе дидактикалық материал- дармен бірдей емес, ол нәтижені өлшеу мен бағалаудың белгілі бір әдістемесімен бірге қолданылатын арнайы стандартталған тапсырмалар жүйесі [3]. Жалпы пе- дагогикада тестік бақылау бір-бірімен тығыз байланысты 3 қызметті орындайды (1-сурет).

Тесттер, бақылау және өзіндік жұмыс, диктант және т.б. сияқты білімді тексерудің әдеттегі формаларына қарағанда, тек бағалау құралы ғана емес, диа-

гноз болып табылады. Дәстүрлі тест жұмысы қорытынды нәтижені бағалайды, ал тест осы нәтижені құрайтын құзіреттіліктерді тексеретін тапсырмаларды кезең-кезеңмен шешуге мүмкіндік береді. Осылайша, сынақ сізге «проблемалық аймақты» ғана емес, сонымен бірге нақты «ауыру нүктесін» анықтауға мүмкіндік береді, ақырғы сәтсіздіктің себебін анықтауға және тиісті түзету жұмыстарын жасауға мүмкіндік береді. Құрылымына байланысты тест оқу құралы бола алады және даулы жағдайларда жақсы төреші бола алады.

1-сурет. Тестік бақылаудың қызметі

Өзін-өзі тану сабағының бағаланбайтынын бәрі біледі. Осыған байланысты сұрақ туындайды: «Оқу жетістіктерін бағалау, сондай-ақ қандай тест тапсырмалары туралы айтуға болады?» Өзін-өзі тану арқылы адам өзін тұлға ретінде түсінеді, оның «Мен» екенін біледі, психологиялық және физиологиялық қабілеттерін зерттейді [4]. Өзін-өзі тану – бұл тұлғаның тұтастығын, біртұтастығын және дамуын қамтамасыз ететін психикалық процесс.

Алдымен, өзін-өзі тану ұғымының өзі нені білдіретінін анықтау керек. Біріншіден, өзін-өзі тану өте ерте балалық шақта басталады, бірақ содан кейін оның ерекше формалары мен мазмұны болады. Екіншіден, бала өзін физикалық әлемнен бөлуді үйренеді – ол әлі күнге дейін оның денесімен не байланысты және не жоқ екенін білмейді. Кейінірек ол өзін басқа мағынада – әлеуметтік микро топтың мүшесі ретінде тани бастайды. Бірақ мұнда да бастапқыда ұқсас құбылыс байқалады: ол әлі де өзін басқалардан нашар ажыратады, бұл белгілі балалар эгоцентризмінде көрініс табады: баланың ойында ол өзі, әлеуметтік микрокосмстың орталығы, ал басқалары оған «қызмет ете» алады. Ақырында, жасөспірім кезінде «рухани өзін» – адамның психикалық қабілеттерін, мінезін

және адамгершілік қасиеттерін түсіну басталады. Бұл үрдіс рухани тәжірибе мен ұрпақтардың рухани-адамгершілік мәселелерін шешудегі жалпылама жұмысын білдіретін мәдени тәжірибе қабатын белсенді түрде игеру арқылы ынталандырылады. Жасөспірімнің өмірінде бұл процесс «Мен кімін?», «Маған не болды?», «Мен қандай болуым керек?» Деген сұрақтардан басталады. Дәл осы жаста «идеалды Мен» – саналы жеке идеал қалыптаса бастайды [5]. Онымен салыстыру көбінесе өзіне деген наразылықты және өзін өзгерту ниетін тудырады.

Оқушылардың өзін-өзі бағалауы, олардың «мен» және басқа- ларын білу және оның тұлғалық дамуына байланысты анықтау үшін тест тапсырмаларын өзін-өзі тану сабақтарында қолдану қажет. Тест элементтерінің ең танымал классификациясын қарастырайық. Осы жіктеу аясында тест тапсырмаларын екі топқа бөлуге болады:

– жабық түрдегі тест тапсырмалары (әр сұрақ дайын жауаптармен бірге жүреді, олардың ішінен бір немесе бірнеше дұрыс жауаптарды таңдау керек);

– ашық түрдегі тест тапсырмалары (тақырып әр сұраққа өзінің жауабын ұсынуы керек: сөз, сөйлем, сөйлем, белгі, формула және т.б. қосу).

Тест тапсырмаларының типі мен түрін таңдау, ең алдымен, тестілеу өткізілетін мақсаттарға, ассимиляциясы анықталуы керек материалдың сипатына, субъектілердің жас ерекшеліктеріне байланысты анықталады. Қазіргі уақытта психологтар мен тәрбиешілер арасында тесттерді қолданудың орындылығы туралы әртүрлі пікірлер бар. Мәселе тесттерді қолдану немесе пайдаланбаудың көптігінде емес, оларды қалай қолдану керектігінде. Оқушыларды қатаң іріктеу, таңдау үшін тесттерді қолдану түбегейлі қолайсыз. Бұл әдістерді енгізу оларды объективті диагностикалауға, оларды түзету үшін жеке оқу жетіспеушіліктерінің себептерін анықтауға және кейбір дидактикалық және әдіснамалық мәселелерді тиімді шешуге бағытталған кезде басқа мәселе.

Тестілеу кезіндегі оқытушының жұмысы мен пәндердің қызметі нәтижелі болуы үшін отандық және шетелдік психологтардың тиісті ұсыныстарын басшылыққа алу керек. Мәдени-тарихи тұжырымдамасындағы Л.С. Выготскийдің тұлғаны дамыту теориясына ерекше назар аудару керек. Жас мәселесі, білімнің дамуға қатынасы, оның «проксимальды даму аймағы» туралы Л.С. Выготскийдің ілімін тек тест жасаушылар ғана емес, тікелей орындаушылар да ескеруі керек [6]. Оның теориясының интеллект пен эмоциялардың ішкі бірлігі доктринасы, жоғары психикалық процестермен ерік қатынасының табиғаты туралы идеялар және басқа да аспектілер сияқты ережелер шетте қалмауы керек.

Тестілеу кезінде оның негізін құрайтын қызмет принципі анықтаушылардың бірі болып табылады. Осы принципті басшылыққа алғанда оның үш аспектісіне ерекше назар аудару керек:

- жеке адам мен жағдайдың өзара әрекеттесу сипаты;
- тапсырмаларды орындау барысында субъект қызметінің әр түрлі түрлері;
- адамның жас ерекшеліктеріне байланысты ойлау ерекшеліктері.

Субъект тапсырманы орындайды, оның орындалу уақыты әдетте ескеріледі. Тесттер қабілеттерді, ақыл-ой дамуының деңгейін, дағдыларын, білімді игеру деңгейін, сондай-ақ психикалық процестер барысының жеке ерекшеліктерін зерттеуде қолданылады.

Тесттік тапсырмаларға қойылатын талаптар:

1) өкілдігі – бұл объектілердің үлгілерін тестілеу кезінде алынған нәтижелерді осы объектілердің барлық тобына тарату мүмкіндігі;

2) бірегейлігі – оның көмегімен алынған мәліметтер дәл және тек осы тестілеу бойынша бағалау үшін қолданылатын сипаттағы өзгерістерді көрсететін дәрежемен сипатталады, әдетте бұл сапа қайта тестілеу арқылы тексеріледі;

3) жарамдылық – бұл осы тестік тапсырмалардың қолдану нәтижесінде алынған тұжырымдардың дұрыстығы;

4) дәлдік – тестілеудің әлеуметтік-психологиялық диагности-калық эксперимент кезінде болатын бағаланатын мүліктің шамалы өзгерістеріне сезімтал әрекет ету қабілеті;

5) сенімділік – осы тестілеудің көмегімен тұрақты көрсеткіштерді алу мүмкіндігі [7].

Тесттік тапсырмалар процедураның салыстырмалы қарапайым-дылығымен сипатталады, ол қысқа мерзімді, күрделі техникалық құрылғыларсыз орындалады және ең қарапайым жабдықты қажет етеді (көбінесе бұл жай тапсырма мәтіні бар форма). Тест шешімінің нәтижесі сандық өрнектерді шығаруға мүмкіндік береді және сол арқылы математикалық өңдеу мүмкіндігін ашады. Тестілеудің барысында нәтижелерге қандай-да бір түрде әсер ететін көптеген жағдайлардың әсері – тақырыптың көңіл-күйі, әл-ауқат, тестілеуге деген көзқарасы ескерілмейтінін атап өтеміз. Адамның мүмкіндіктерінің шегін, шегін белгілеу, оның болашақ жетістіктерінің деңгейін болжау, болжау үшін тесттерді қолдану әрекеттері қабылданбайды.

Тестік тапсырмаларды қолдану арқылы оқушылардың жеке басындағы психологиялық ерекшеліктері мен қабілетін, ақыл-ой деңгейін анықтап алуға болады. Тесттердің көмегімен әр түрлі адамдардың психологиясын зерттеп, салыстыруға, сараланған және салыстырмалы баға беруге болады.

Өзін-өзі тану сабағында қабілеттілік тесттерін, интеллектуалдық тесттерін, жеке басын тестілеу және жетістікке байланысты тесттерді пайдалануға негізделген өзіндік тестілеуді де қолдануға болады. Бірақ тесттік тапсырмаларды пайдалану үшін қауіпсіз тестілеу ережелерін білу керек. Дегенмен, тестілеуді қолдану ке-

рек, өйткені олардың өзін-өзі тану үшін айтарлықтай мүмкіндігі бар. Олар адамға назарын аудара алатын құбылыстардың шеңберін кеңейту арқылы көмектеседі, күнделікті сана мен жалпы түсінік аясында пайда бола алмайтын болжамдар мен гипотезалар береді, алдын-ала пікірлермен және стереотиптермен шектеледі.

Өзіңіз үшін сұрақтар жоқ – өзін-өзі тану жоқ деген сөз. Өз-өзіне сұрақ қоя білу-өзін-өзі танудың қозғаушы күші. Бұл жағдайда кейбір сұрақтарды тұжырымдау және оларға жауаптар, әдетте, басқалардың бүкіл жанкүйерін қалыптастыруға бастама жасайды. Сұрақтардың нақты тұжырымдалуы өте маңызды, өйткені олар ғылыми зерттеулердің бағытын анықтайды. Кейбір зерттеушілер дұрыс қойылған сұрақ жартысынан көбі оны шешуді білдіреді деп санайды. Сұрақтарды тұжырымдау кезінде эмпирикалық өзін-өзі тану нәтижелеріне, адамның өмірлік әрекетінің әр түрлі көріністерін сипаттауға, фактілерге сенім арту бірдей маңызды.

Өзін-өзі тану процесінде адам қойған сұраққа кез-келген бас-тапқы жауап гипотеза болып табылады және гипотетикалық сипатқа ие болады. Гипотеза әрқашан ықтималды білім болып табылады [8]. Өзін-өзі тану процесінде алынған ықтималды білімдер сенімді білімге айналып, шындыққа айналуы үшін ол қисынды түрде негізделіп, іс жүзінде расталуы керек.

Тестілеу – бұл ең пайдалы іс-шаралардың бірі. Тест тапсырмалары оқушылардың бір нәрсені қалай жасайтынын ғана емес, сонымен қатар мұғалім ретінде қаншалықты жетістікке жеткенімізді тексеруге мүмкіндік береді. Өзін-өзі тану сабақтарының басты міндеттерінің бірі – оқушылардың өзіне және айналасындағыларға деген дұрыс және жағымды көзқарасын қалыптастыруға көмектесу. Оқушыларға әдеттері мен басымдықтарын өзгерту әлдеқайда жеңіл болатыны белгілі, бірақ жасына байланысты ол қиындай түседі. Нақыл сөзде: «Тұқымның өсуіне тікелей көмектесуге болады, бірақ ол ағашқа айналғаннан кейін оны өсіру мүмкін болмайды».

Өзін-өзі тану сабағында тестік тапсырмалардың негізгі мақсаты – оқушылардың құндылық категориялары мен оларға деген көзқарастың қалай өзгеретінін білу. Егер нәтижелер көңіл көншітпейтін болса, онда оқушылар арасында түсініспеушілік тудыратын құндылықтар қайтадан өтіп, оларды басқаша түсіндіруге тырысуы керек. Мұғалімдер үй жағдайлары оқушының мінез-құлқын дамыту үшін өте маңызды екенін есте сақтауы керек. Кейбір оқушылар тест сұрақтарына «дұрыс емес» жауаптарды үнемі таңдай алуы да мүмкін. Бұл жағдайда мұғалімнің міндеті – оқушының отбасылық жағдайын білу, оның үйінде қандай қиындықтар мен мәселелер бар екенін түсінуге тырысу. Тек шыдамдылық, түсінушілік және сүйіспеншілік арқылы мұғалім оқушыға эмоционалды мүмкіндіктерін жеңуге көмектеседі.

Мұғалім өзін-өзі тану сабағының тақырыбын көрсететін нақты сұрақ қояды және оған үш мүмкін жауап береді. Оқушылар қайсысын таңдағанын шешуі керек. Мысал: Сіздің сыныбыңыздағы бір оқушы- мен ойнауды және сөйлесуді ешкім қаламайды. Сіздің достарыңыз да оны мазақ еткенді ұнатады. Сіз осындай жағдайда не істер едіңіз?

- а) байқамай қалғандай боласыз;
- б) достарыңызбен бірге сол оқушыны мазақ қылар едіңіз?;
- в) достарыңыз сізге күлсе де оқушымен достасуға тырысар едіңіз.

Тесттің бұл түрлерінде оқушыларды адал болуға шақыру маңызды. Көптеген оқушылар дұрыс жауап қандай болу керектігін біледі және оны іс жүзінде қолдана алмаса да таңдайды. Өздерін адал бағалайтын оқушылар, егер олар дұрыс жауап бермесе де, мақтау керек.

Оқушылар есейгенде, сіздің оларға дұрыс шешімді іздеуге ынталандыратын көптеген «қиын» сұрақтар қоюға болады. Мысалы: Қарындасыңыз анаға бағынбады. Ол анаға сыныптастарымен барып сабақ істеп барғанын айтты. Ал өздері дискотекаға кетті. Егер анаңыз сізден сұраса, сіз не деп жауап берер едіңіз?

- а) Сіз бұл туралы ештеңе білмейтініңізді?;
- ә) Сіз қарындасыңызға адал болғыңыз келетіндіктен оны «жауып тастар едіңіз»;
- в) Сіз шындықты айтар едіңіз, өйткені қарындасыңыз үшін алаңдайсыз.?

Тест тапсырмаларының арқасында көре аламыз:

- Өзін-өзі тану;
- Өзіне деген адалдық;
- Жақсы мен жаманның айырмашылығын көре білу;
- Мұғалімнің жұмысын бағалау;
- Жетілдіруді қажет ететін мәселелерді нақтылау.

Адамгершілік және рухани тәрбие – бұл адамның жүрегінде терең орын алатын ішкі оқиға. Өзін-өзі тану пәнінің мұғалімі сабақ бермейді, білімді дайын түрінде ұсынбайды, ол тек сыртқы әлемді зерттеп, оның ішкі әлемінің шексіз сұлулығын ашуға бағыттайды [9];

Ішкі жан дүниесін ашып, саналы даму жолына түскеннен кейін оқушы өзіне қажет барлық білімді ашады және ішкі ар-ождан өзінің мәңгілік рухани ұстазы болады.

Оқушы міндетті:

- жалпыадамзаттық құндылықтар туралы негізгі идеяларға ие болу;
- бағдарламада белгіленген көлемде Қазақстанның және басқа халықтардың рухани мұрасы туралы білім;

– мұғалімнің анықтаған өлеңдерін, өлеңдерін жатқа білу; сабақта, мектепте, қоғамдық орындарда тәртіпті сақтай білу;

– оқушының құқықтары мен міндеттерін білу және түсіну, оқушының міндетін орындау (қажетті оқу құралдарының және аяқталған үй тапсырмасының болуы, сыныптағы жұмыс);

– адамдарға, табиғатқа, қоғамдық меншікке ұқыпты және саналы түрде қатысты;

– денсаулықты сақтау үшін жақсы ойлардың маңыздылығын түсіну, салауатты өмір салтының қарапайым ережелерін білу және қолдана білу.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бүгінгі таңда барлық ғасырлардағыдай, адамдар рухани-адамгершілік тәрбиені жоғары бағалайды. Қазіргі қоғамда терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістер болып жатқан кезде, олар бізді Қазақстанның және оның жастарының болашағы туралы ойлауға мәжбүр етеді. Рухани-адамгершілік тәрбие – тұлғаның жан-жақты даму жүйесінің жетекші құрамдас бөлігі. Қазіргі жағдайда жас ұрпақты жалпы-адамзаттық және ұлттық мәдениеттің құндылықтарын игеруге, гуманизмнің әмбебап нормаларын жүзеге асыруға қажеттілікке тәрбиелеу қажет.

«Өзін-өзі тану» дегеніміз – баға жетпес рухани қазыналарға ие ерекше пән, оны әр адам рухани-адамгершілік, бақытты және қуанышты, мейірімді және ақылды етеді. Бағдарлама балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, адамгершілік және рухани қасиеттерін дамытуға негізделген. Үнемі өзгеріп отыратын әлемде «Өзін-өзі тану» пәні әрбір қазақ мектеп оқушысына құнды құндылықтар мен табысты өмір мен тәрбие траекториясын анықтауға және жүзеге асырудың көптеген мінез-құлық стратегияларын игеруге көмектеседі.

Егер біз тест тапсырмаларын қолдану туралы айтатын болсақ, онда олар оқушылардағы өзгерістер динамикасын бақылауға және адамгершілік тәрбиесінің жұмысын мезгіл-мезгіл реттеуге мүмкіндік береді. Тест тапсырмалары – білімді игеру сапасын жедел тексеру, қателерді дереу түзету және олқылықтарды толтыру. Тест тапсырмаларын қолдану мұғалімге оқушылардың идеялары мен түсініктерінің қалыптасу деңгейін тез тексеруге, оқудағы үлгерімін анықтауға көмектеседі. Оқушылардың білімін тексеру үшін тесттерді қолдану олардың объективтілігін арттырады, өзіндік жұмыс деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл тесттердің өте маңызды функциясы, өйткені бұл оқу процесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Тесттер оқушылардың білім деңгейін, балалардың оқу іс-әрекетінің жеке ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Сондықтан тест-термен жұмыс істеу

әр баланың жеке ерекшеліктерін зерделеуге және ескеруге, оқу-тәрбие процесін тиімді даралануға көмектеседі.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Аванесов В.С. Композиция тестовых заданий: кн. для преподавателей вузов, для студентов и аспирантов пед. вузов. 2-е изд. испр. и доп. – М.: Адепт, 1998. – С. 150.
- 2 Жоғары оқу орындарында өзін-өзі тану пәнін оқыту әдістемесі: мұғалімдерге арналған оқу-әдістемелік құрал. – Алматы: «Бөбек» ҰҒПББСО, 2007.
- 3 Өмірбаева К.О. Оқыту процесіндегі Инновациялық ізденістер. – Ақтөбе, 2002.
- 4 Калиева Г.И. Теория и технология самообразовательной деятельности: уч. пос. для студентов вузов. – Алматы, 2009. – 91 с.
- 5 Мерлин В.С. Структура личности: характер, способности, самосознание. – Пермь, 1990. – С. 51–78.
- 6 Методика преподавания предмета «Самопознание» в высшей школе: учеб. метод. пособие / Калиева Г.И. в соавт. – Алматы, 2007. – 92 с.
- 7 Орлов Ю.М. Самопознание и самовоспитание характера. – М., 1987.
- 8 Самопознание: Методическое пособие. 1 курс. – Алматы: ННПООЦ «Бөбек», 2006. – 302 с.
- 9 Самопознание: метод. пособие для преподавателя. 1 курс / Б.К. Кудышева, Г.Ж. Джуманова, Д.Е. Серовайская, Г.И. Калиева. – Алматы: Бөбек, 2007. – 232 с.

А.К. Нұрғалиева¹, К.С. Сагалбаева¹

Использование тестовых заданий на уроке самопознания

¹ Педагогический факультет,
Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

A.K. Nurgalieva¹, K.S. Sagalbaeva¹

Using test items in a self-knowledge lesson

¹ Faculty of Education,
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar Region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В этой статье мы собрали информацию о тестовых заданиях и об уроке самопознания. В статье излагается проблема выявления правильного и позитивного отношения учеников к себе и окружающим. Были рассмотрены виды деятельности и виды тестовых заданий. Сообщается, что студенты смогут определять свои личностные качества с помощью тестовых заданий на уроке самопознания, а также развивать и углублять свои знания о духовно-нравственных качествах после тестирования. Проблема самодисциплины является предметом различных научных исследований как актуальной дисциплины современного образования. Было отмечено, что уроки самопознания должны учитывать возрастные особенности ребенка во время тестовых заданий.

Ключевые слова: самопознание, тестирование, тестовые задания, учебный процесс, оценивание, выявление.

Summary

In the article, we have gathered information about test tasks and a lesson in self-knowledge. The article sets forth the problem of identifying the correct and positive attitude of students to themselves and others. The types of activities and types of test tasks were considered. It is reported that students will be able to determine their personal qualities with the help of test tasks in the lesson of self-knowledge, as well as develop and deepen their knowledge of spiritual and moral qualities after testing. The problem of self-discipline is the subject of various scientific studies as an actual discipline of modern education. It was noted that self-knowledge lessons should take into account the age characteristics of the child during the test tasks.

Keywords: self-knowledge, testing, test tasks, educational process, assessment, identification.

МРНТИ 14.35.09

А.А. Курманов¹, Е.А. Туяков¹

*¹Институт математики, физики и информатики,
Казахский Национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: almaskurmanov@mail.ru, t.esen.a@mail.ru*

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ ФИЗИКИ И МАТЕМАТИКИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Современные условия ставят перед общеобразовательной школой совершенно новые задачи, связанные с формированием у учеников ключевых универсальных компетенций, которые обеспечат ему гибкость и адаптивность по отношению к быстро меняющемуся окружающему миру. Решение таких задач возможно только в результате совместного изучения всех дисциплин общего образования, в их тесной взаимозависимости. Для решения проблемы разобщенности, оторванности друг от друга разных школьных предметов на первый план должны выступать информационные и познавательные общие образовательные технологии.

В работе рассматриваются отдельные аспекты выявления и реализации межпредметных связей школьных курсов физики и математики. Анализируется проблема временных несоответствий изучения отдельных тем, а также некоторые различия в трактовке одних и тех же понятий в математике и физике. Особое внимание уделяется понятиям вектора в математике и векторной физической величины, а также использованию элементов дифференциального исчисления при решении физических задач. В качестве возможных технологий активизации межпредметных связей предлагается проведение интегрированных уроков, разработка соответствующих элективных курсов, различные виды внеклассной работы, а также обращение учителей к вузовским электронным образовательным ресурсам и междисциплинарным учебно-методическим комплексам.

Тірек сөздер: межпредметные связи, метапредметные компетенции, физика, математика.

ВВЕДЕНИЕ

Основные цели системы образования в Республике Казахстан [1]:

- воспитание гражданственности и любви к Родине;
- формирование общенаучной и общекультурной подготовки учащихся;

– социальная адаптация школьников и студенческой молодежи к жизни в обществе;

– обеспечение потребностей общества в квалифицированных рабочих и специалистах, переподготовка и повышение их квалификации.

Очевидно, что полное решение таких задач невозможно в рамках преподавания отдельных учебных дисциплин. Только в результате совместного изучения всех предметов общего образования у учащихся сформируются ключевые компетенции, как основа умения учиться. Поэтому на первый план должен выступать метапредметный подход в образовании и, соответственно, метапредметные образовательные технологии для того, чтобы решить проблему разобщенности, оторванности друг от друга разных школьных предметов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В соответствии с разделением содержания образования на общее метапредметное (для всех предметов), межпредметное (для цикла предметов или образовательных областей) и предметное (для каждого учебного предмета), выстраиваются три уровня:

1) ключевые компетенции – относятся к метапредметному содержанию образования;

2) общепредметные компетенции – относятся к определенному кругу учебных предметов и образовательных областей;

3) предметные компетенции – частные по отношению к двум предыдущим уровням компетенции, имеющие конкретное описание и возможность формирования в рамках учебных предметов.

Метапредметные компетенции по А.В. Хуторскому [2]:

– *Ценностно-смысловые*. Это компетенции в сфере мировоззрения, связанные с ценностными ориентирами ребенка, его способностью видеть и понимать окружающий мир, ориентироваться в нем, осознавать свою роль и предназначение, уметь выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения. От них зависит индивидуальная образовательная траектория ребенка и программа его жизнедеятельности в целом.

– *Общекультурные*. Круг вопросов, по отношению к которым воспитанник должен быть хорошо осведомлен, обладать познаниями и опытом деятельности, это – особенности национальной и общечеловеческой культуры, духовно-нравственные основы жизни человека и человечества, отдельных народов, культурологические основы семейных, социальных, общественных явлений и традиций,

роль науки и религии в жизни человека, их влияние на мир, компетенции в бытовой и культурно-досуговой сфере, например, владение эффективными способами организации свободного времени.

– *Учебно-познавательные.* Это совокупность компетенций в сфере самостоятельной познавательной деятельности, включающей элементы логической, методологической, общеучебной деятельности, соотношенной с реальными познаваемыми объектами. Сюда входят знания и умения организации целеполагания, планирования, анализа, рефлексии, самооценки учебно-познавательной деятельности. По отношению к изучаемым объектам воспитанник овладевает креативными навыками продуктивной деятельности: добыванием знаний непосредственно из реальности, владением приемами действий в нестандартных ситуациях, эвристическими методами решения проблем. В рамках данных компетенций определяются требования соответствующей функциональной грамотности: умение отличать факты от домыслов, владение измерительными навыками, использование вероятностных, статистических и иных методов познания.

– *Информационные.* При помощи реальных объектов (телевизор, магнитофон, телефон, факс, компьютер, принтер, модем, копир) и информационных технологий (аудио-, видеозапись, электронная почта, СМИ, Интернет), формируются умения самостоятельно искать, анализировать и отбирать необходимую информацию, организовывать, преобразовывать, сохранять и передавать ее. Данные компетенции обеспечивают навыки деятельности ребенка по отношению к информации, содержащейся в учебных предметах и образовательных областях, а также в окружающем мире.

– *Коммуникативные.* Включают знание необходимых языков, способов взаимодействия с окружающими и удаленными людьми и событиями, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями в коллективе. Воспитанник должен уметь представить себя, написать письмо, анкету, заявление, задать вопрос, вести дискуссию и др.

– *Социально-трудовые.* Означают владение знаниями и опытом в сфере гражданской общественной деятельности (выполнение роли гражданина, наблюдателя, избирателя, представителя), в социально-трудовой сфере (права потребителя, покупателя, клиента, производителя), в сфере семейных отношений и обязанностей, в вопросах экономики и права, в области профессионального самоопределения. Обучающийся овладевает минимально необходимыми для жизни в современном обществе навыками социальной активности и функциональной грамотности.

– *Личностного самосовершенствования.* Направлены на освоение способов физического, духовного и интеллектуального саморазвития, эмоциональной саморегуляции и самоподдержки. Он овладевает способами деятельности в собствен-

ных интересах и возможностях, что выражаются в его непрерывном самопознании, развитии необходимых современному человеку личностных качеств, формировании психологической грамотности, культуры мышления и поведения. К данным компетенциям относятся правила личной гигиены, забота о собственном здоровье, половая грамотность, внутренняя экологическая культура. Сюда же входит комплекс качеств, связанных с основами безопасной жизнедеятельности личности.

Кроме того, существуют трактовки метапредметных компетенций, относящихся к конкретному возрасту детей и уровню образования. Так, например, в диссертационном исследовании Е.П. Поздняковой [3], автор дает следующее определение метапредметным компетенциям младших школьников – система универсальных учебных действий, позволяющая младшим школьникам продуктивно выполнять регулятивные, познавательные и коммуникативные задачи. Диссертант опиралась на позицию Э.Ф. Зеера, согласно которой реализация компетенций происходит в процессе выполнения разнообразных видов деятельности, что позволило нам выделить регулятивную, познавательную и коммуникативную компетенции.

Регулятивная компетенция включает в себя способность принимать, сохранять цели и следовать им в учебной деятельности; умение действовать по плану и планировать свою деятельность; умение контролировать процесс и результаты своей деятельности, включая осуществление предвосхищающего контроля в сотрудничестве с учителем и одноклассниками; умение адекватно воспринимать оценки и отметки; умение различать объективную трудность задачи и субъективную сложность; готовность к преодолению трудностей; целеустремленность и настойчивость в достижении цели; оптимистическое восприятие мира.

Познавательная компетенция представлена способностью самостоятельно выделения и формулирования познавательной цели; умением структурировать знания; способностью осуществлять поиск и выделение необходимой информации; умением осознанно и произвольно строить речевое высказывание в устной и письменной форме; способностью выбирать наиболее эффективные способы решения задачи в зависимости от конкретных условий; способности формулировать проблему; самостоятельно находить способы решения проблем творческого и поискового характера; умения анализировать объекты с целью выделения признаков; умения самостоятельно достраивать, восполнять недостающие компоненты; способностей выбирать основания, критерии для сравнения, сериации, классификации объектов, устанавливать причинно-следственные связи, строить логические цепи рассуждений, выдвигать гипотезы и их обоснование.

Коммуникативная компетенция состоит из умения слушать, слышать и понимать партнера; планировать и согласованно выполнять совместную деятельность; умения распределять роли, взаимно контролировать действия друг друга; умения

договариваться; умения вести дискуссию, способности правильно выражать свои мысли в речи; уважать в общении и сотрудничестве партнера и самого себя.

Наиболее полным определением межпредметных связей в учебном процессе представляется следующее, данное Д.П. Ерыгиным: «*межпредметные связи* есть педагогическая категория для обозначения синтезирующих, интегративных отношений между объектами, явлениями и процессами реальной действительности, нашедших свое отражение в содержании, формах и методах учебно-воспитательного процесса и выполняющих образовательную, развивающую и воспитывающую функции в их ограниченном единстве» [4].

Необходимость осуществления межпредметных связей раскрыты в работах мировых классиков педагогики Я.А. Коменского, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинского, советских педагогов Б.Г. Ананьева, И.П. Павлова, Ю.А. Самарина, И.М. Сеченова, В.А. Гусева, И.Д. Зверева, И.Я. Лернера, В.Н. Максимовой, А.А. Пинского, А.В. Усовой, Е.В. Старцевой и др. [5].

Среди казахстанских учёных, занимавшихся вопросами реализации межпредметных связей можно выделить диссертационные работы О.А. Ажгалиева, А.Ю. Акиловой, А.Т. Тажмагамбетова, Г.Б. Турткалевой, В.Е. Серикбаевой, Л.С. Каинбаевой и др. [6]

Тесная, глубокая и многогранная связь между школьными курсами математики, физики и другими естественнонаучными предметами является традиционной, и обсуждается достаточно давно. При этом в качестве основных проблем называется недостаточная теоретическая и практическая подготовка большинства учителей к процессу выявления межпредметных связей и проведения учебных занятий с их реализацией, несовпадение по времени изучения материала различными учебными дисциплинами, а также различия в трактовке одних и тех же понятий в разных школьных предметах.

Систематически и целенаправленно осуществляемые межпредметные связи являются средством интеграции знаний, что даёт возможность видеть одно и то же явление с разных сторон и понимать взаимосвязи между разнородными знаниями.

В ряде случаев новые математические понятия вводятся на уроках физики раньше, чем при изучении математики:

– при изучении колебаний математического маятника в 8 классе, нет возможности работы с формулой периода маятника, т.к. понятие «квадратный корень» на уроках алгебры еще не рассматривается, это понятие будет рассматриваться только в конце 8 класса.

– Понятия приращения аргумента Δx и приращения функции Δf вводятся в математике позже, чем в физике при изучении мгновенной скорости в начале

10 класса. В этом месте курса физики понятия приращения аргумента и приращения функции ещё выражены нечётко, к тому же время является скалярной величиной, а перемещение – векторной, в то время как в математике 10 класса вводится понятие приращения лишь для скалярных величин.

– С радианным измерением углов учащиеся также знакомятся раньше на уроках физики, а не математики: в математике о радианном измерении углов впервые говорится в 10 классе, а в физике оно рассматривается уже в начале 10 класса в связи с изучением угловой скорости.

– Понятие предела рассматривается в 11 классе на уроках математики, но в физике несколько раньше, в 10 классе, при изучении мгновенной скорости. Приходится знакомить учащихся с понятием мгновенной скорости лишь качественно, на основе идеи непрерывности движения: «Мгновенная скорость – скорость в каждой конкретной точке траектории движения в соответствующий момент времени».

И когда проводится анализ уравнения Менделеева – Клапейрона $P = \frac{mRT}{MV}$, сказано следующее: Это давление исчезает лишь при $m \rightarrow \infty$ или $V \rightarrow \infty$, а также при $T \rightarrow \infty$. Разъясняя ученикам этот материал, учитель физики должен здесь пользоваться интуитивным понятием предела, предварительно выяснив, как изменяется дробь, когда числитель неограниченно уменьшается, знаменатель неограниченно возрастает, а числитель не меняется.

Имеют место случаи, когда чисто математические понятия в математике не рассматриваются, а в физике вводятся и используются. В геометрии подробно рассматриваются операции сложения вычитания векторов, умножение вектора на число, и совершенно отсутствует понятие проекции вектора на ось.

Не всегда на уроках физики используются некоторые математические понятия, которые прочно утвердились в математике. В физике не пользуются понятием противоположных векторов и нулевого вектора, хотя они известны учащимся из курса геометрии 8 класса.

В учебниках физики и математики иногда используется различная терминология.

– В учебниках математики вместо старого термина «абсолютная величина числа» применяется термин «модуль числа». В учебниках по физике продолжают пользоваться термином «абсолютная величина».

– В школьном курсе математики применяется термин «длина вектора», поскольку рассматриваются исключительно геометрические векторы. В школьном же курсе физики пользуются терминами «модуль вектора» и «абсолютное значение вектора».

Иногда в школьных курсах математики и физики имеет место несоответствие между символикой.

В школьной программе по геометрии понятие вектора вводится в конце 8 класса [7]. При этом под вектором понимается направленный отрезок. Причем в данное понятие вводится совершенно абстрактно, а \vec{a} – как обобщение некоторого класса физических величин, которые характеризуются не только своим численным значением, но и направлением в пространстве. С точки зрения физики второй подход более приемлем, хотя и не совсем точен. Дело в том, что понятия «вектор» и «векторная величина» тесно связаны между собой, но не являются тождественными. Физика оперирует векторными величинами, которые задаются указанием размера и направления в пространстве. Поэтому направленный отрезок (вектор) является лишь удобным наглядным изображением векторной величины. Векторная величина характеризует какое-либо свойство тела, явления, процесса, существующее реально, её можно измерить. Понятия «измерение вектора» не существует.

В школьном курсе физики понятие векторной величины появляется уже в 7 классе при изучении силы, т.е. раньше, чем понятие вектора в математике. При этом подчеркивается, что «сила – физическая величина, значит, ее можно измерить» [8] и вводится соответствующее обозначение

Другим важным моментом является то, что геометрия имеет дело со свободными векторами. Геометрический вектор может быть перенесен в любую точку пространства. С физическими векторными величинами так вольно обращаться нельзя. Например, одна и та же сила, но приложенная в разных точках тела вызывает совершенно разные механические воздействия. Если тело является абсолютно твердым, то силу можно переносить, но только вдоль линии ее действия. Поэтому, в частности, геометрическая сумма всех сил и их равнодействующая это в общем случае разные понятия.

Особое внимание необходимо обратить на то, что при изучении векторной алгебры в математике подробно рассматривается сложение и вычитание векторов, умножение вектора на число, скалярное произведение векторов. Однако совершенно не рассматривается такое необходимое для физики понятие, как проекция вектора на ось. При решении огромного числа физических задач необходимо осуществлять переход от векторных уравнений и законов к скалярным выражениям. Как правило, это выполняется при помощи проектирования векторных уравнений на оси выбранной системы координат. Поэтому введением понятия проекции вектора на ось и отработкой навыков нахождения проекций различных векторов приходится заниматься на уроках физики или при проведении интегрированных уроков. Однако при этом не следует забывать и о других, чисто геометрических методах.

Следующее важное понятие – это *производная* функции вводится в школьном курсе математики только в конце десятого или в начале одиннадцатого класса. В курсе же физики оно появляется уже в начале десятого класса при изучении

раздела «Механика» при введении основных кинематических понятий скорости и ускорения.

Мгновенная скорость определяется как векторная величина, равная пределу отношения перемещения к промежутку времени, за который оно произошло при стремлении последнего к нулю. Таким образом, вектор скорости материальной точки в данный момент времени равен производной перемещения по времени. Совершенно аналогично вводится и ускорение. Т.е., вектор ускорения материальной точки в данный момент времени равен производной скорости по времени.

Использование понятия производной и операции дифференцирования существенно расширяет круг задач, доступных для решения школьникам. Так, например, задачи на нахождение скорости и ускорения материальной точки по известному уравнению движения могут быть решены теперь не только для равнопеременного, но для любого вида движения. Без использования данного понятия и знаний правил дифференцирования невозможно полное и глубокое рассмотрение ряда важнейших тем.

ВЫВОДЫ

Уже из рассмотренных примеров видно, насколько могут быть многогранны и глубоки межпредметные связи математики и физики. Современный учитель должен их знать, понимать и использовать в процессе преподавания своего предмета. В практической работе для их активизации и устранения некоторых несоответствий школьных программ по физике и математике полезными представляются интегрированные уроки, введение соответствующих элективных курсов, а также обращение учителей к вузовским электронным образовательным ресурсам и мультимедийным учебно-методическим комплексам. При этом, в силу ограниченного времени на изучения той или иной темы, интегрированные уроки могут носить и фрагментарный характер, т. е. возможно использование интеграции не на всем уроке, а только на каком-либо этапе.

Не следует забывать и о возможностях различных форм внеклассной работы. Грамотно организованная внеучебная деятельность создает благоприятные условия для выявления и реализации межпредметных связей, повышает интерес школьников к разным предметам, предлагает известные учащимся факты под новым углом зрения, расширяет их кругозор.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Закон Республики Казахстан «Об образовании». – Астана, 2011.
- 2 Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении: научно-методическое пособие. – М.: Эйдос; изд-во Института образования человека, 2013. – 73 с.
- 3 Позднякова Е.П. Развитие метапредметных компетенций у младших школьников посредством интерактивных технологий / дисс. к.п.н. 13.00.02. – Челябинск, 2010.
- 4 Ерыгин Д.П., Орлов Л.Н. Задачи и примеры с межпредметным содержанием (химия, физика, биология): пособие для студентов и учителей. – М.: Изд-во МГПИ им. В.И. Ленина, 1981.
- 5 Старцева Е.В. Реализация межпредметных связей физики и математики в средней школе: На примере факультативного курса «Вектор в физике и математике». – Москва, 2000.
- 6 Каинбаева Л.С. Методика осуществления межпредметных связей при изучении курса геометрии основной школы / дисс. к.п.н. 13.00.02. – Кызылорда, 2010.
- 7 Шынбекова А.Н. Геометрия. 8 класс / А.Н. Шыныбеков, Д.А. Шыныбеков, Р.Н. Жумабаев. – Алматы: Атамұра, 2018. – 128 с.
- 8 Дуйсенбаев Б.М. Физика и астрономия [Текст]: учебник для 8 классов общеобразовательных школ / Б.М. Дуйсенбаев, Г.З. Байжасарова, А.А. Медетбаева. – Алматы: Мектеп, 2004. – 256 с.

А.А. Курманов¹, Е.А. Туяков¹

**Оқушылардың күзіреттіліктерін қалыптастыру тәсілі ретінде
физика мен математика пәндерінің пәнаралық байланыстары**

¹ Математика, физика және информатика институты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

A.A. Kurmanov¹, E.A. Tuyakov¹

**Interdisciplinary relations of physics and mathematics
as a means of formation of competences of schoolchildren**

¹ Institute of mathematics, physics and informatics,
Abai kazakh national pedagogical university
Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan

Аңдатпа

Қазіргі заманғы жағдайлар оқушылардың негізгі әмбебап құзыреттіліктерін қалыптастырумен байланысты жалпы білім беретін мектеп үшін мүлдем жаңа міндет қояды, ол оған айналасында тез өзгеріп жатқан әлемге икемділік пен бейімділікті қамтамасыз етеді. Мұндай мәселелерді шешу жалпы білім берудің барлық пәндерін бір-бірімен тығыз өзара тәуелділікте бірлесіп зерттеу нәтижесінде мүмкін болады. Бөлу мәселесін шешу үшін әртүрлі мектеп пәндерін бір-бірінен оқшаулау, ақпараттық және танымдық жалпы білім беру технологиялары бірінші орынға шығуы керек.

Мақалада физика-математика бағытындағы мектеп курсының пәнаралық байланыстарын анықтау мен іске асырудың кейбір аспектілері қарастырылған. Жеке тақырыптарды зерттеудегі уақытша сәйкессіздіктер мәселесі, сондай-ақ математика мен физикада бірдей ұғымдарды түсіндірудегі кейбір айырмашылықтар талданады. Математика мен вектордың физикалық шамалары бойынша вектор ұғымдарына, сондай-ақ физикалық есептерді шешуде дифференциалдық есептеу элементтерін қолдануға ерекше көңіл бөлінеді. Пән аралық байланысты жандандырудың мүмкін технологиялары ретінде кіріктірілген сабақтарды өткізу, элективті курстарды, сыныптан тыс жұмыстардың әртүрлі түрлерін жасау ұсынылады, сонымен қатар оқытушылар университеттің электронды білім беру ресурстарына және пәнаралық оқу-әдістемелік кешендерге жүгінеді.

Тірек сөздер: пәнаралық байланыс, метапәндік құзыреттер, физика, математика.

Summary

Modern conditions pose a completely new task for a comprehensive school associated with the formation of students' key universal competencies that will provide him with flexibility and adaptability to the rapidly changing world around him. The solution to such problems is possible only as a result of a joint study of all disciplines of general education, in their close interdependence. To solve the problem of disunity, isolation of different school subjects from each other, information and cognitive general educational technologies should come to the fore.

The paper discusses certain aspects of identifying and implementing intersubject communications of school courses in physics and mathematics. The problem of temporary inconsistencies in the study of individual topics, as well as some differences in the interpretation of the same concepts in mathematics and physics, are analyzed. Particular attention is paid to the concepts of vector in mathematics and vector physical quantities, as well as the use of elements of differential calculus in solving physical problems. As possible technologies for intensifying intersubject communications, it is proposed to conduct integrated lessons, develop appropriate elective courses, various types of extracurricular activities, as well as teachers turn to university electronic educational resources and interdisciplinary educational and methodical complexes.

Key words: intersubject communications, meta-subject competencies, physics, mathematics.

МРНТИ 14.35.07

Н.С. Асенова¹, А.К. Нажинова¹

¹ Педагогика және спорт факультеті
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: esimbaeva.95@mail.ru

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ИНТЕРАКТИВТІ РЕСУРСТАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Мақалада бастауыш мектептегі интерактивті ресурстарды қолданудың мүмкіндіктері көрсетілген. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай интерактивті ресурстар білім алуды, тәрбие мен қоғамға әзірленудің негізін қалыптастырудың негізі ретінде қарастырылады. Сонымен бірге мақала авторлары интерактивті ресурстарды қолдану балаларды кіші мектеп жасынан ақпараттық-коммуникациялық құралдармен жұмыс істеу мәдениетіне төселдірудің жолы ретінде де алған. Осы ретпен алғанда, интерактивті ресурстарды қолдана отырып, оқушылармен кіші мектеп жасынан бастап бірнеше жұмыстарды жүргізудің қажеттілігін талап етеді. Бұл мақалада ақпараттық ресурстармен жұмыс істей алу және қажетті ресурстарды таңдай білу сияқты жұмыстарды жүргізуге үйретеді. Мұғалімнің ақпараттық сауаттылығы мен ресурстарды таңдаудағы біліктілігі және оны оқу үрдісімен байланыстыра алу қабілеті педагогтік шеберлікті қажет ететіндігі жан-жақты талданады.

Тірек сөздер: бастауыш мектеп, интерактивті ресурстар, қолдану, оқыту, тәрбие, ақпарат, әрекет, интерактивті қызметтер, оқушы.

КІРІСПЕ

Бүгінгі қоғамның барлық саласы ақпараттық ресурстарды тиімді қолдана білген мамандарды қажет етеді. Бұл жаһандық даму мен экономикалық және технологиялық үрдістердің жедел қарқын алуымен де байланысты. Сондықтан да мектеп үрдісінде интерактивті ресурстарды пайдалану кіші мектеп жасынан бастап қолданылуы маңызды екені белгілі. Осы тұста бастауыш мектептегі интерактивті ресурстарды қолданудың жолдарын талдау да қажет.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Бастауыш мектептегі интерактивті ресурстарды қолданудың бірнеше басты тұстарын атап өткен дұрыс.

Бастауыш мектепте білім беру – барлық кейінгі білімнің негізі. Бастауыш мектепте жалпыға бірдей білім беру іс-әрекеттері қалыптасады, баланың оқу іс-әрекетінің негізі қаланады – оқу-танымдық мотивтер жүйесі, тәрбиелік мақсаттарды қабылдау, сақтау, жүзеге асыру, оқу іс-әрекеті мен нәтижесін жоспарлау, бақылау және бағалау қабілеттерімен жұмыс істеу дағдылары орнығады. Оқытудың алғашқы кезеңі оқушылардың танымдық мотивациясы мен қызығушылықтарын, олардың мұғаліммен және сыныптастарымен бірлесіп жұмыс істеуге дайындығы мен қабілеттілігін қамтамасыз етеді, адамның қоғаммен және айналадағы адамдармен қарым-қатынасын анықтайтын адамгершілік мінез-құлық негізін құрайды.

Білім беруде ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды қолдану мен енгізу мәселелері Қазақстанның және шет аймақтардың педагогикалық зерттеулерінде жазылған. Осындай мәселелер С.А. Жданов, А.А. Абдукадыров, Б.С. Ахметов, Т.О. Балықбаев, С.А. Бешенкова, Н.Х. Розов, Е.Ы. Бидайбеков, Ю.А. Первин, Н.Ф. Талызин, Н.Д. Угринович және т.б. ғалымдардың еңбектерінде кездеседі. Бұл еңбектерде оқу құралы ретінде қолданылатын бағдарламалық қамтамасыз ету мен компьютерлерді қолдануда мамандарды дайындаудың қарқындылығы өсіп отырғаны көрсетілген.

Осы тұста балаларды бір ортаға топтастырып, ортақ қызығушылықтарын анықтау мен оларды өзара тығыз байланыстыру үшін интерактивті ресурстардың орны ерекше. Осы интерактивті ресурстар алғашқы күннен бастап балалардың оқу және тәрбие үрдісінде негізгі құралға айналады. «Интерактивті» сөзін ағылшын тілінен аударғанда («interact» – «inter» «арасындағы», «өзара», «акт» – әрекет ету) өзара әрекеттесуді білдіреді. Е. Батакова: «интерактивтілік дегеніміз – бұл адамның компьютерлік бағдарламаның немесе электрондық ресурстардың мазмұнына, сыртқы келбеті мен тақырыптық назарына белсенді әсер ету қабілеті, екіншіден, сөйлесу, пікірін білдіру және серіктестің пікірін білу мүмкіндігі, байланыс жасай алу қабілеті» [1, 9].

Интерактивтілік – нысандар арасындағы өзара әрекеттесу сипатын суреттейтін информатика, коммуникация және өндірістік дизайн саласында қолданылатын түсінік.

«Интерактивті оқыту әдістері тұлғааралық қарым-қатынасқа негізделе отырып, «жеке тұлғаны дамытуға бағытталатын» қазіргі білім беру парадигмасын қанағаттандырады. Сонымен бірге таным белсенділігі мен ізденіс дербестігін қалыптастырып қана қоймай, ары қарай дамытады.

Интерактивті оқыту әдістері дәстүрлі оқыту әдістерінен оқу үрдісінде оқушылардың өзінің өмірлік тәжірибелерін пайдалану арқылы есте берік сақтауымен, мәліметтерді талдап, жинақтау арқылы жеке және кәсіптік қабілеттерін аша алуымен ерекшеленеді. Дегенмен, интерактивті оқыту қажетті ақпаратты игеруге уақытты көбірек бөлуді, бағалауда жаңа, күрделі өлшемдерді қолдануды қажет етеді және оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқаруда тәжірибесі аз мұғалімдерге көптеген қиындықтар туғызады.

Интерактивті әдістің мақсаты – тек ақпаратты беру ғана емес, оқушыларға жауаптарды өз бетінше табу дағдысын меңгерту.

Психолог-ғалымдардың айтуынша, оқушылар білімді төрт түрлі жағдайда алады екен:

- дайын білімді қабылдап алу;
- зерттеу барысында жаңалық ашу;
- әр түрлі жағдайда әсерді сезіну;
- синтез арқылы бұйым құрастыру немесе өнім жасау.

Интерактивті оқыту әдістері оқушыларға рольдік ойындар арқылы әр түрлі жағдайда әсерді сезінуге жол ашады, әртүрлі білімдерді синтездеу кезінде шығармашылық өнім жасауға жағдай жасайды, дегенмен түрлі ситуациялар мен мәліметтерді талдап, сараптап, зерттеу барысында жаңалық ашуға көбірек мүмкіндік береді» [2].

Бұл тұрғыда интерактивтілік Интерактивті ресурстарды қолдану білім беру үрдісінде келесі міндеттерді шешуге ықпал етеді.

1. Орталықтандырылған білім жүйесінің үрдісіне енуге мүмкіндік береді.
2. Бастауыш сыныптан балалардың ақпараттық технологияларымен жұмыс істей алуларын қамтамасыз етеді.
3. Интерактивті ресурстарды таңдап, талғай алу мәдениеттерін қалыптастырады.
4. Электрондық ақпаратпен жұмыс істей алу сауаттылықтарын қалыптастырып, жүйені пайдалана білуге үйретеді.
5. Бастауыш сынып балалары кең көлемде білім алу тәсілдерін игереді.

Интерактивті ресурстардың бұл тұрғыда бірнеше түрлерін атап өтуге болады. Бұған оқу материалын әртүрлі түрде ұсынуға болатын кешендер жиынтығын жатқызған дұрыс.

Қазіргі интерактивті ресурстардың ішінде бастауыш мектеп үшін қолайлылары: мәтін, фото, видео, дыбыс және анимация. Бұлар игерілетін материалдың көлеміне және мазмұнына қарай, балалардың қабылдауына қарай қолданылады. Сондықтан оларды қолдануда келесі шарттарға назар аударылады.

1. Баланың ойлауына және әрекетіне негіз жасау.

2. Өзіндік шығармашылық ізденіс пен және зерттеуге ықпал ету.
3. Уақытты ұтымды пайдалану.
4. Материалды тиімді қолдана отырып, жүелей білу.

Қазіргі кезде оқу үрдісінде білім берудің электронды ресурстары бар. Қазіргі интерактивті ресурстардың негізгі көзі – Интернет. Интернеттің негізгі функциялары ақпаратты тарату, интерактивті және іздеу қызметтерімен, сонымен қатар оқу үрдісінде пайдалы деген желінің ақпараттық ресурстарымен байланысты. Тарату қызметтері ретінде келесі қызметтері қоладнылады.

1. Электронды кітаптар, әдістемелік әдебиеттер, газеттер, журналдар.
2. Білім беру және басқа педагогикалық компьютерлік бағдарламалар.
3. Сандық кітапханалар, мәліметтер базасы, ақпараттық жүйелер.
4. Оқу және басқа да педагогикаға қатысты электронды кітаптар, анықтамалық файлдар, сөздіктер, анықтамалықтар.

Қазақстанда бастауыш мектептердегі оқушыларға арналған ЭББР (электронды білім беру ресурстары) Сандық білім беру ресурстарымен (СБР) анықталады. Бұл әр пән бойынша типтік оқу бағдарламасына сәйкес нақты оқу тақырыбына арналған дидактикалық материалдар болып табылады. Олар оқу пәнінің белгілі бір тақырыбы бойынша мультимедиялық түсіндіруді, интерактивтік тапсырмаларды және тестілік сұрақтарды қамтиды.

СБР құрылымын мұғалім оқыту үдерісі кезінде қолдана алады: жаңа материалды түсіндірген кезде, материалды бекіту және меңгеру деңгейін бағалау кезінде, өз бетімен оқу, орындау және өз-өзін бағалау кезінде.

Сабақта анимациялық көрнекіліктер мен бейнероликтерді қолдана отырып жаңа материалды түсіндірудің педагогикалық амалдары бірнеше мүмкіндіктерге жол ашады.

1. Проблемалық жағдаяттарды құру, салыстыру.
2. Зерделеп отырған құбылыстың басты белгілерін ажырата білу, белгілі бір дерек пен құбылысқа зейінін шоғырландыру.
3. Тірек сөздерді, терминдерді дәптерге жазғызу, мұғалімнің сұрақтарына жауап беру, бейнеролик мәтінін қайталап айтып беру.
4. Оқушылармен әңгімелесу т.б.

Интерактивтік тапсырмалар оқушыларда пәндік білім, білік пен дағдыларды қалыптастыруға арналған, сонымен қатар, олардың стандарттық емес есептерді шығара алу, өмірдің әртүрлі салаларында кездесетін проблемалар мен жағдаяттарды шеше алу қабілетін жетілдіреді.

«Тапсырмалардың түрлі болып келуі оқыту барысында білімді тек меңгеруден сол пән бойынша құзыреттерді қалыптастыруға қарай жүріп отырады, оқушылардың өмірдегі шынайы әрекеттерге шынайылықпен қатыса алмау

мүмкіндігін жақсартады. Тәжірибелер оқушының түртпе арқылы басқарып отыратын виртуалды нысандармен түрлі операциялар жасауы арқылы іске асырылады. Бірізділікпен өтілетін нысандардың өзгерулері (геометриялық фигуралардың, зат формаларының, заттардың түстері т.б. өзгеруі) оқушыларға танымдық үдерісте белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді» [3, 5].

СБР-ға жаттығулар орындау, картамен жұмыс жасау, сәйкестіктерді белгілеу, сөйлемдерді толықтыру, кесте құру, сөзжұмбақ, ребус шешу т.б. тапсырмалар енгізілген. Математика пәнінен бойынша СБР-да көптеген жағдайларда оқушыларға әрбір кездейсоқ таңдау бойынша ұсынылатын тапсырмалар базасының маңызы зор. Сол себепті, жауапты есте қалдырудың тек механикалық жаттанды түрінен оқушының саналы есте сақтауына қарай жүру логикасы қалыптасады.

Білімді бақылау автоматтандырылған тестілеу есебінен жүргізіледі, ол оқушылардың білім жетістіктерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді.

Әрбір тақырып бойынша бақылау сұрақтарының саны оқушылардың жас ерекшелігіне қарай және тестілеуге берілетін уақытқа қарай ауытқып отырады.

Қазіргі уақытта білім беруді компьютерлендіру білім беру үрдісіне ақпараттық ресурстарды үнемі енгізуге ықпал етуде. Әр түрлі білімдік электрондық ресурстар, соның ішінде Интернет-ресурстар да сұранысқа ие болуда. Олардың өзектілігі, ең алдымен, ақпарат көздерінің жетіспеушілігіне, интерактивтілікке, қол жетімділікке және функционалдылыққа байланысты. Желілік электронды ресурстардың мүмкіндіктері бірқатар мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Біріншіден, бұл жаңалыққа немесе бағдарламалық жасақтаманың шектеулеріне байланысты оқулықта жоқ қосымша ақпараттармен толықтырады.

Екіншіден, бұл – әр түрлі иллюстрациялық материалдар. Үшіншіден, бұл компьютерлік эксперимент жүргізу мүмкіндігі – объектілердің, үрдістердің, құбылыстардың компьютерлік модельдері; виртуалды зертханалар.

ҚОРЫТЫНДЫ

Интернет-ресурстарды пайдалану білім беру үрдісінің мазмұнын молайтып, ақпаратты таңдауға мүмкіндік жасайды, ұтымды пайдалана аламыз. Әрі бастауыш мектеп оқушылары үшін қызықты да, түрлі материалдар ретінде оқуға, білімге ынталарын арттыруға көмектесері анық. Сондықтан да бастауыш сыныптарда оқушыларды интерактивті ресурстармен оқыту, олардың өздерін жұмыс істеуге дағдыландыру, қажетті материалдарды өздері іздеп анықтауға жол ашуымен тиімді бола түседі.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Батакова Е.Л. Интерактивные средства обучения как часть электронно-образовательных ресурсов / Е.Л. Баталкова // Вестник ТГПУ. – 2016 – №1. – С. 105–108.

2 Интерактивті әдіс-тәсілдер. articlekz.com/kk/article/16916

3 Сандық білім беру ресурстарын оқу үдерісінде қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар. Методические рекомендации по использованию ЦОР. – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2015. – 32 с.

4 https://www.yaneuch.ru/cat_22/interaktivt-tata-interaktivt-tatany-oldanudy/400561.2713321.page1.html

5 <https://articlekz.com/kk/article/16916>

6 <https://adisteme.kz/bilim-berude-zhanga-tehnologiyalarydi-koldanudyng-tiimdiligi.html>

7 <http://diplomdik.kz/nashi/112-pedagog/419-tanyndy-belsendilik-iinteraktivti-dis>

Н.С. Асенова¹, А.К. Нажипова¹

Значение использований интерактивных ресурсов в начальной школе

¹ Факультет педагогики и спорта,
Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республики Казахстан

N.S. Asenova¹, A.K. Nazhipova¹

Value of use of interactive resources in elementary school

¹ Faculty of Education and Sport,
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В статье отражены возможности использования интерактивных ресурсов в начальной школе. В зависимости от возраста учащихся интерактивные ресурсы рассматриваются как основа для формирования основ образования, воспитания и развития сообщества. Авторы статьи также воспользовались интерактивными ресурсами для того, чтобы привести своих детей с раннего возраста к культуре работы с информационными и коммуникационными инструментами. Таким образом, использование интерактивных ресурсов требует большой работы со студентами младшего школьного возраста. В этой статье вы узнаете, как работать с информационными ресурсами и как правильно выбирать ресурсы. Существует подробный анализ грамотности и умения учителей выбирать ресурсы и их способность интегрироваться в учебный процесс.

Ключевые слова: начальная школа, интерактивные ресурсы, использование, обучение, воспитание, информация, деятельность, интерактивные услуги, учащийся, смысл.

Summary

The article discusses the need for interactive resources in elementary school. Depending on the age of students, interactive resources are considered as the basis for forming the foundations of education, upbringing and community development. The authors of the article also took advantage of interactive resources to bring their children from an early age to a culture of working with information and communication tools. Thus, the use of interactive resources requires a lot of work with students of primary school age. In this article you will learn how to work with information resources and how to choose the right resources. There is a detailed analysis of the literacy and ability of teachers to choose resources and their ability to integrate into the educational process.

Keywords: elementary school, interactive resources, use, training, education, information, activity, interactive services, student, meaning.

МРНТИ 14. 36. 07

А. Расола¹, М.Ш. Кунанбаева¹

*¹ Педагогика және спорт факультеті,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: a.aisaule94@mail.ru*

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Аңдатпа

Бұл мақалада мектепке дейінгі балалардың адамгершілік тәрбиесі ұғымы ашылады. Қазақ халқының адамгершілік дәстүрлері және олардың тәрбиелік мәні, мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлық тәрбиесінің жайы туралы айтылады. Адамгершілік тәрбиесі бойынша педагог-ғалымдардың ғылыми зерттеулеріне шолу жасалынып, мектепке дейінгі мекемелердегі ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде балалардың бойында адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудың түрлі жолдары қарастырылады. Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің нақты міндеттері аталынып, көрсетіледі. Баланы балабақшада тәрбиелеуде, оның денсаулығын сақтау, табиғат

арқылы бала болмысының адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру жөнінде еңбектерін қалдырған ақын жазушылардың еңбектерінен мысалдар келтіріледі.

Адамгершілік тәрбие – тұлғаның одан әрі дамуының қажетті шарты болып табылатыны дәлелденіп, адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру үшін жүйелі де кешенді жұмыстар жүргізу керектігі туралы қорытынды жасалады.

Тірек сөздер: мектепке дейінгі жас, адамгершілік, мінез-құлық, педагогика, адамзат, оқыту мен тәрбие, қоғам, тұлғаның дамуы.

КІРІСПЕ

XXI-ғасыр балаларының тәрбиесінің өзекті мәселесі ұлттық және жалпы адамзаттың мәдени мұралар арқылы қоғамда руханилықты қалыптастыру болып табылады.

Мұндай аса жауапты міндеттердің баянды болуы үздіксіз білім беру жүйесінің алғашқы сатысы – мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеуден бастау алуы қажет. Ерте жастан алынған рухани жасалым, адамның барлық өмірінде адамгершілік белгісін анықтап, ізгілік қасиеттерді, рухани болмысты бала бойына қалыптастырады.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігіне жүгінсек, «адамгершілік» сөзі: ар-ұжданның тазалығы, адамшылдық, ізгілік, қайырымдылық, мейірімділік, әділдік, шыншылдық, кішіпейілділік, имандылық, т.б. қарапайым адамгершілік құндылықтар болмаса, олардың орнын ешқандай терең білім толтыра алмайтынын өмірдің өзі дәлелдеуде [1].

Мектепке дейінгі ұйымдардағы балаларға ұлттық тәрбие беруге байланысты бірнеше шетел және отандық ғылыми зерттеулерді атап өтуге болады: Т.В. Черник, О.В. Леонова, М.Г. Евграфова, Е.А. Иванова, Е.Н. Кергилова, Т. Иманбеков, К. Сейсембаев, Т.А. Левченко, Ә.С. Әмірова, Е.Ф. Вертякова, Л.Д. Вавилова, В.Д. Ботнары, О.Н. Юденко, С.Д. Кириенко, Б.Н. Галаева, О.И. Давыдова, Х.Т. Шерьязданова, Л.С. Берсенева, М.Б. Қожанова, Ж.С. Хасанова, Ж.М. Ақпарова, К.Т. Жаңабаев, А.Ә. Қапенова, Ұ.Т. Төленова [2].

Елімізде мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту, баланы балабақшада тәрбиелеуде, оның денсаулығын сақтау, табиғат арқылы бала болмысының адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру жөніндегі алғашқы еңбекті жазған Нәзипа Құлжанова болды. Оның тарихи кезеңдегі жазған еңбектері бүгінгі күні де құндылығын жоғалтқан жоқ.

Қазақстандағы мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеудің теориялық мәселелері, оқыту мазмұны, формалары мен әдістері арқылы тәрбиелеу В.Н. Андросова-

ның, Б.Б. Баймұратованың, Л.А. Давиденконың, Р.М. Жұмағожинаның, Ф.Н. Жұмабекованың, А.Қ. Қаржаубаевтың, А.М. Меңжанованың, Ш.С. Сапарбаеваның, М.Т. Тұрыскелдинаның, Р.Қ. Керімбаеваның, К. Метербаева, А.А. Искакова және тағы басқа ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған [3].

Бүгінгі таңда жас ұрпаққа ғылыми білім берумен шектелу жеткіліксіз, оларды адамгершілікке тәрбиелеп, бала бойына ізгілікті, жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыру керек.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қазақстан Республикасының «Ұлттық энциклопедиясында» адамгершілік ұғымына былай деп анықтама берілген: «Адамгершілік – адам бойындағы гуманистік құндылық, әдеп ұғымы. «Кісілік», «Ізгілік», «Имандылық» тәрізді ұғымдармен мәндел. Халықтық дүниетанымда мінез-құлықтың әртүрлі жағымды жақтары осы ұғымынан тартылады. Мінез-құлық пен іс-әрекеттерде көзге түсетін төмендегідей адамгершілік белгілерін атап өтуге болады: адамды қастерлеу, сыйлау, сену, ар-ұятты сақтау, имандылық пен рақымдылық, ізеттілік пен кішіпейілділік, әділдік, қанағатшылық, т.б. [5-126б.].

Адамгершілік тәрбие дегеніміз – балалардың бойында мінез-құлықтың белгілі бір сипаттарын қалыптастыру және олардың өздерінің де бір-біріне, отбасына, басқа адамдарға, мемлекетке, Отанға деген қатынасын анықтайтын мінез нормалары мен ережелерін дарыту жөніндегі ұстаздардың арнаулы мақсат көздеген қызметі.

Адамгершілік қасиет мораль, этика, өнеге арқылы айқындалады. Мораль, этика, өнеге адамгершіліктің күре тамыры болып табылады.

Жас ұрпақты адамгершілік рухында тәрбиелеу дегеніміз – оларды мінез-құлықтың дағдылы ережелеріне үйрету. Адамгершілік тәрбиесі дегеніміз – адамның моральдық қасиеттерін белгілі бір мақсатқа бағыттап қалыптастыру.

Елге сүйіспеншілікті тәрбиелеудің пәрменді құралы – халықтың тілі, мәдениеті мен көркемөнері. Ана тілі – халықтың тарихы, шежіресі, халықтың ең зор ақылшысы, ұстазы деп бағалаған. Осы орайда, Абай: «Өнер алды қызыл тіл» – деп толғаса, Ғ. Мүсірепов: «Тілден биік асқар жоқ, тілден асқан байлық жоқ, тілден терең теңіз жоқ» – тілдің құдіретін ерекше бағалаған. М.Әуезов: «Кімде-кім қазіргі уақытта ана тілін, өзінің әдебиетін сыйламаса, бағаламаса, оны сауатты, мәдениетті адам деп санауға болмайды» – деп атап көрсеткен [4]. Ендеше, ерте сәби кезеңнен бастап баланы ана тілінде сөйлеуге үйрету, ауыз әдебиеті үлгілерімен сусындату ең маңызды мәселе. Бала әдеби шығармаларды: өлең, ертегі, ән, жұмбақ,

жаңылтпаш, мақал-мәтел, батырлар жырын тыңдау арқылы ана тілінің байлығы мен әсемдігін меңгерумен қатар оны сүюді үйренеді.

Адамгершілік тәрбиесінің мазмұнына баланың адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу жатады, әсіресе олардың үлкендерді сыйлау сезімін тәрбиелеу сәбилік шақтан басталады.

Мектепжасындағы балаларға адамгершілік әліппесі ойын арқылы меңгертіліп, баланың әлеуметтік саналылығын дүниетанымын, этикалық талғамын, ішкі рухани байлығын молайтатын жүйелі жұмыстар өткізіледі.

Қазақ халқы өзінің сан ғасырлық тарихының даму барысында жан-жақты дамыған адамгершілікті тұлға тәрбиелеуге ерте кезден-ақ зор мән берген. Мәселен, бала дүниеге келген кезден бастап айтылатын: бесік жыры, тұсау кесер, атқа мінер, санамақ, мақал-мәтел, жұмбақ-жаңылтпаштар, ертегілер т.с.

Халықтық педагогика арқылы балалардың адамгершілікке тәрбиелеуге байланысты біршама теориялық-практикалық тәжірибе жинақтау қажет. Ол үшін балабақша тәрбиешісі тәрбиенің басты ұстанымдарын – жалпы адамзаттық құндылықтарды және тұлғаны қалыптастыру, өз халқының мәдениетін, әдебиетін, тілін, салт-дәстүрін, тарихын, өнерін сүю арқылы басқа халықтардың да тілі мен мәдениетін салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті адам қалыптастыруы тиіс [12].

Қазір балабақша бағдарламаларында адамгершілік қасиеттерді бала бойына қалыптастыруға арналған шығармалар іріктеліп алынған. Ол шығармаларда сөз болатын негізгі қасиеттер: әдептілік, ұят пен ар, шындық пен әділет, ынтымақ пен бірлік, жолдастық пен достық, құмарлық т.б. М. Әуезов: «Адам баласынан жаман құлқы жаратылысынан емес, өскен орта, көрген үлгі өнеге білетіндігінен... Көпшілікті адамшылыққа тәрбиелеу үшін, жас буынды жақсылап тәрбиелеу қажет» – деген [4-127б.].

Адамгершілік тәрбиесінің үдерісін ұйымдастыру кезінде әрекеттің және қатынастың әр түрлеріне балалар қатысатын объективті қарым-қатынастарға назар аудару керек. Бұл қарым-қатынастар педагогикалық іс-әрекеттердің дәл нысанын құрайды (И.С.Мариенко) [5].

Жүсіп Баласағұн өз еңбегінде бала тәрбиесіне де баса назар аударып, бұл орайда бала тәрбиесіндегі ата-ананың ролі мен жауапкершілігін атап көрсетеді («Егер бала тәртіпсіз болса, оған әкесі де кінәлі»). Ғұлама ғалым өз өсиеттері арқылы адамдарды өтірік айтудан сақтандырып, өмірде жақсылық жасауға шақырады («Қастық қылма, арамдықты сайлама, тый құлқынды, жақсылық ет қайда да») [6-132б.].

Абай шығармаларын еңбек тәрбиесіне қатысты тәрбиелік іс-шараларды жүзеге асыруда пайдалану мүмкіндігі көптен бері айтылып келе жатқандықтан, ол

ұстаздарға таныс. Мәселен, ең алдымен тәрбиеленушілерге еңбектің қай түрі болмасын бір нәрсені игеруге бағытталады:

Түбінде баянды еңбек егін салған,

Жасынан оқу оқып, білім алған.

Би болған, болыс болған өнер емес,

Еңбектің бұдан өзге бәрі жалған – деген өлең жолдарын қазіргі заман тұрғысынан түсіндіру, мәселен, оқудағы мақсат «бастық болу» /қазақ арасында кең тараған сөз «менің балам бастық болады»/ деп емес, ең алдымен білу үшін, оқимын /оқисың/ деген пікірді баланың санасына ендіру. Бұл басты мақсат. Одан соң не нәрсені болмасын игеру үшін еңбектену керек [7-1346].

Ұлы данышпан әл-Фарабидың «Тәрбиесіз берген білімнің күні қараң» – деген [8].

Сондықтан бүгінгі ұрпақтарға білім-ғылым нәрін берумен қатар, өз халқымыздың тағылым қағидаларын жеке тұрғыда үйретіп, игертудің мәні зор.

Шоқан Уәлиханов шығармаларындағы адамгершілікті мәні мынада: қазақ қоғамындағы қоғамдық және адамгершіліктік жамандыққа қарсы күресте, қоғам зиялыларының адамшы және жабайы моралін талқылауда, өз мақсаттарында соларды қолдануларын жазғыруда, пасық діни қағидаларға қарсы күресте, «әділдік», «ар-ұят», «намыс», «міндет», «парыз», «борыш» және т.б. ұғымдардың алғаш рет кездесуінде [9].

Ы. Алтынсарин пікірінше, адамгершіліктің негізіне білім мен тәрбие құрайды. «Баланың ең жақсы адамгершілік қасиеттері тек ұдайы қалыптасады». «Жақсы тәрбиеленген бала сонан кейін де жақсы адам болып қала береді». «Адамгершілік тәрбиесінің басты тәсілдері еңбекпен ата-аналарының үлгісі болып табылады, – дейді» Ы. Алтынсарин [10].

Кіші мектеп жасындағы бала үшін оқу әрекеті жетекші роль атқаратындықтан, ұйымдастырылған оқу іс-әрекет мазмұнындағы балаларға берілетін құндылық бағдардың әсері мол.

Әлеуметтік мәні зор ұлттық құндылықтардың мән-мағынасын ұғындыру, оны баланың санасына, сезіміне, мінез-құлқына әсер ететіндей дәрежеде жеткізу тәрбиешіден шеберлікті талап етеді.

Балалардың адамгершілік құндылықтарын қалыптастырудың жолдарының бірі – ол баланың қызығуын арттыру. Егер балаға қызығуына қарай тәрбиені жүйелеп берсе, баланың даму үдерісі шапшаңдайды. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекет мазмұнындағы халықтық білімдер құндылық бағдардың құрылымына ене отырып, балалардың танымдық әрекетін қалыптастырады.

Жалпы «Таным», «Коммуникация», «Шығармашылық», «Денсаулық», «Әлеуметтік орта» білім беру саласындағы мазмұны ұлттық тәрбие арқылы бағыттап

отыратын білімдік-тәрбиелік сипатымен ерекшеленеді [11]. Мәтінді талдау кезінде оның құрылымы мен мазмұны жеке тұлғаның рухани дүниесін байытатындай, сөйтіп, оның өзіндік пікірін туғызатындай деңгейде ұйымдастырылған жағдайда жеке тұлғаның ұлттық құндылық бағдарының дамуына мүмкіндік туады.

Ол үшін баланың бойындағы ұлттық құндылықтар қатарының артуына ықпал ететіндей бағытты ұстана отырып, өнегелік тәрбие арқылы мәнін ашатын арнайы бағыттайтын мәтіндерді пайдалану қажет.

Мысалы: «Шаңырақ шуағы» тақырыбын өту барысында шағын мәтіндерді пайдалана отырып, имандылыққа ата-анаға құрмет көрсетуге бағыттау.

Қандай ертегіні алсақ та, ол белгілі бір мазмұнға құрылады, оқиға желісінің басталуы, аяқталуы, өзіндік шешімі болады. Ертегі баяу басталып, оқиға желісі күрделене түседі. Кейіпкерлер арасындағы қайшылықтар өрістей кеп әділдік үстемдік құрып, зұлымдық жеңіліс тауып жатады. Талай-талай іс-әрекеттер өткір сықақ, мысқылмен беріліп, бала сезімін селт еткізіп, күлкіге мәз етеді. Бала жағымсыз кейіпкерлердің жексұрын әрекетінен бой тартып, жақсылыққа құмартады. Ертегінің осындай әр жақты сырын тартымды, бала санасына лайықтап жеткізу айтушының шынайы шеберлігіне тікелей байланысты.

Жаңылтпаштар балабақшадағы көркем әдебиет, сауат ашу және жазу, тіл дамыту, ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерінде және бос уақыттарда тіл ұстарту, сөздің дыбысталуын нақышына келтіре дұрыс, тез, шебер айта білуге жаттықтыру, сөздің маңынасын түсіне білу мақсатымен пайдаланылады.

Мақал-мәтелдер, нақыл сөздер – халықтың ұзақ уақыт бойы адамдарды іс-әрекеті, мінез-құлқына жасаған бақылауларынан туған дана сөздері. Бұларды тәрбиешілер балалардың түрлі іс-әрекетіне, мінез-құлқына байланысты тәрбие құралы ретінде пайдалануына болады.

Балаларды әдебиетпен және ауыз әдебиетімен таныстыру, оларды әңгімелеуге және оқыған, тыңдағанын қайта әңгімелеп беруге, өлеңдерді, жаңылтпаштарды, мысалдарды жатқа мәнерлеп оқуға үйрету, тілді бейнелеу және мәнерлеу, сөздік шығармашылықтың бастапқы түрлерін дамыту жөніндегі жұмыс – міне, осылардың бәрі баланың зердесін оятып, ой-түйсігін жетілдіруге жәрдемдеседі.

Бес жастағы кезде балалар көркем шығармаларды тұтас алғанда тереңірек қабылдайды; сюжетті жай түсініп қана қоймайды, жарқын, бейнелі сөзді, ертегілер мен әңгімелердің нәрін аңдай бастайды, өздерінің кейіпкерлерге деген көзқарастарын айтады. Бес жасқа шыққанда олар ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерде ғана емес, одан тыс жерде де танысқан көптеген қысқа-қысқа ойнату тақпақтарын, төрт жолдық өлеңдерді біледі. Балалар тәрбиешінің барлық тапсырмаларын ынталы орындайды; әңгімесін кішкене жазық фигураларымен сүйемелдей отырып, ертегіні қайта айтып шығады, белгілі ертегілерді драмалайды, бейнеле-

ген кейіпкерлердің сипаттық ерекшеліктерін сөйлеуі, бет-әлпетінің құбылысы арқылы көрсетуге, оларға деген өздерінің қарым-қатынастарын беруге талпынады. Жатқа айтуды, әңгімелеуді олар дауыс ырғағымен мәнерлеуге тырысады.

Бес-алты жастағы кезде балалар шығарманы ықыластана, назар аударатындау дағдысын, мазмұнға, кейіпкерлерге деген өз көзқарасын тиянақтап айта білуді меңгереді; оларда шығарма мазмұн мен оның бейнелеу, мәнерлеу құралдары арасындағы байланысты байқау қабілеті дамиды. Іс-әрекеттің белгілі бір түріне қызығу тұрақтылығы пайда болады; біреулері өлең оқуды, енді біреулері ертегі айтуды жақсы көреді. Түйсік қабілеттері дамиды; балалардың өздері жұмбақ, өлең ойлап таба бастайды, белгілі ертегілерге ұқсас ертегі ойлап шығарады. Құрбыларының қисынды тапқырлық талпыныстарына және орындаушының іс-әрекетіне баға беріп қарау қалыптасады; балалар кімнің жақсы ойлап табатынын, әңгімелейтінін, жатқа оқитынын кәдімгідей бағалайды.

Адамгершілік көзқарасты қалыптастыру бойынша жұмыстар түрлі бағытта жүзеге асырылуы тиіс, әңгіме үстінде, ойын кезінде, көрнекі материалдарды қарастырғанда, телехабарды көріп отырғанда, түрлі жағдайды шешу кезінде, т.б. Балалар адамгершілік істер жөнінде білім алып қана қоймай, бұл істерді күнделікті өмірінде, үлкендермен, балалармен қарым-қатынаста жүйелі түрде басшылыққа алып отыруға дағдылануының маңызы зор.

Мектеп жасына дейінгі кіші жастағы балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің міндеттері:

1) балалардың жақын адамдарына, үлкендерге, құрбыларына жақсы қарым-қатынасын дамыту, айналасындағыларға жағымды қарым-қатынастың тууына ықпал ету (ата-анасына сүйіспеншілігін, тәрбиеші мен құрбыларына, т.б.);

2) жақын адамдарының, құрбыларының ертегі кейіпкерлерінің, т.б. жағдайларына қайырымдылық сезімін ояту, аяушылық білдіру, аймалау, жағымды сөздер айту, жұбату, т.б.

3) мәдени мінез-құлық пен қарым-қатынастың қарапайым ережелерін орындауға үйрету;

4) үлкендердің үйретуі бойынша сыпайы сөздермен: «рақмет», «жарайды», «сәлеметсіз бе?», «қайырлы түн», ал өтінішін жайлы үнмен жеткізу, т.б.);

5) мәдени-гигиеналық дағдыларды игеруге дұрыс көңіл бөлуге тәрбиелеу, өзін-өзі қамтамасыз етуге дербестігін дамыту;

6) еліктеу ойындарындағы сезім жағдайларын қабылдауда ақыл-ойын дамыту;

7) балалардың адамдар (үлкендер, құрбылар, т.б.) олардың сезім жағдайлары айқын білінетін сыртқы пішіндерінің ерекшеліктері, айналасындағыларға көңіл аударуы мен қамқорлығы, іс-қылықтары туралы көзқарасын қалыптастыру;

Балаларды бес жастан бастап, адамгершілікке тәрбиелеу айналасындағы адамдарды түсіне білуін одан әрі дамытуға, олармен жақсы қарым-қатынас туғызуға бір-біріне ықпал етуге бағытталған.

Тәрбиелеу міндеттері:

1) балаларды балабақшада, көшеде, қоғамдық орындарда мәдени мінез-құлық ережесіне сәйкес өзін-өзі ұстай білуге тәрбиелеу (амандасу, ескерусіз қоштасу, өз өтінішін жағымды жайлы үнмен жеткізу, т.б.);

2) балалардың айналасындағыларға қарым-қатынастың адамгершілік нормалары жөнінде көзқарасын қалыптастыру (жақсылық ойлау, әділдік, шыншылдық, т.б.)

3) адал сезімге тәрбиелеу (нақтылыққа, сезімталдыққа, әділеттілікке, т.б.)

4) бейтаныс құрбыларымен, үлкендермен жақсы қатынаста болуға үйрету;

5) баланың өзінің аты-жөнін, фамилиясын, мекен-жайын, ата-анасының, жанұяның басқа мүшелерінің аты-жөнін білуі, «ат», «жас», «ата-ана», «жанұя» деген сөздердің мағынасын түсіне білуі керек:

6) жолда жүру ережесімен таныстыру керек: көшеден үлкендермен бірге бағдаршамның жасыл шамы жанғанда өту керек;

7) балаларды халық дәстүрін, мәдени мұраны құрметтеуге үйрету;

8) туған жерін сүйуге тәрбиелеу.

ҚОРЫТЫНДЫ

Адамгершілік тәрбиесінің жалпы міндеті мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлқы мен тәртібін, адамгершілік сезімі мен сана нышандарын, адамгершілік түсініктері мен мінез-құлқын қалыптастыру болып табылады. Адамгершілік сезім адамгершілік түсініктерді меңгерудің негізінде туып, балалардың іс-әрекеті мен мінез-құлқынан, тәртібінен көрініс табады. Адамгершілік тәрбиесінің міндетін жүзеге асыру барысында баланың бойында енді дами бастаған адамгершілік сезімдерін пайдалана отырып, үлкенді сыйлауға, мәдени мінез-құлықтың қарапайым ережелерін, әдеті мен дағдыларын моральдық сапаларын, мінез-құлықтарын, өзін және өзгелерді әділ бағалай білу қабілетін дамытып, қарапайым да күрделі сезімдер мен қарым-қатынастар қалыптастыруға ықпал ете білуге үйрету көзделеді.

Сонымен, мектепке дейінгі жастағы балаларды оқыту, тәрбиелеу, дамытуда жетістікке жету үшін адамгершілігін, жауапкершілігін қалыптастыруды дер кезінде бастау керек.

Халық педагогикасының тәрбиесі арқылы мектепке дейінгі жастағы балаларды адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру үшін жүйелі де кешенді жұмыстар жүргізу керек, педагогикалық мүмкіндіктерін қажет дей келе төмендегідей ұсыныстар білдіргім келеді:

– балалар бойында өнегелік тәрбие арқылы адамгершілік қасиеттер қалыптастыру үшін, ең алдымен балабақша өмірін педагогикалық жүйе, яғни тұтас педагогикалық үдеріс ретінде қарастыруға қол жеткізу керек;

– тәрбие арқылы мектепалды даярлық балаларының адамгершілік тәрбие беруде балабақша кітапханасының мүмкіндігін мейлінше пайдалану;

– сол сияқты қазіргі кезеңде компьютердің жасөспірімдер өміріндегі орнын ескеріп, олардың компьютерде ойнайтын түрлі ойындар да өнегелік тәрбие арқылы адамгершілікке үндейтін ойындарға, әсіресе ертегі аңыздардан бастап, қазіргі руханилықты насихаттайтын ойындарға ауыстыруымыз қажет деп ойлаймын.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан ұлттық энциклопедия. – Т. 9. – Алматы, 2005. – 253 б.
- 2 Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика. – Астана, 2000.
- 3 Ядышко В.И., Сохина Ф.А. Мектепке дейінгі педагогика. – Алматы, 1982.
- 4 Әуезов М. Қазақтың халық жұмбақтары. – Алматы: ҚМБ, 1959. – 186 б.
- 5 Мариенко И.С. Мектептегі адамгершілік тәрбиесі процесінің негіздері. – Мәскеу, 1985. – 364 б.
- 6 Баласағұни Ж. Құтты білік. – Алматы: Жазушы, 1987. – 301 б.
- 7 Құнанбаев А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1977. – 251 б.
- 8 Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. – 251 б.
- 9 Уәлиханов Ш. Шығармалар жинағы. – 5 том – Алматы, 1961–1972.
- 10 Ыбырай Алтынсарин тағылымы // Құрастырған М. Жармұхамедов. – Алматы: Жазушы, 1991. – 384 б.
- 11 Меңжанова А.Н. Мектеп жасына дейінгі педагогика. – Алматы, 1992.
- 12 Қазақ халқының тәлім-тәрбие тарихынан // Құрастырғандар Қ. Жарықбаев, С. Қалиев. – Алматы: Кітап, 1992. – 196 б.
- 13 Төлеубекова Р.К. Бастауыш класс оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеуде халықтық педагогиканың озық дәстүрлерін пайдалану: пед. ғыл. канд. дис. – Алматы, 1994. – 134 б.
- 14 Қазақ халқының тәлім-тәрбие тарихынан // Құрастырғандар Қ. Жарықбаев, С. Қалиев. – Алматы: Кітап, 1992. – 196 б.

15 Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 163 б.

16 Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992, – 106 б.

17 Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту стандарты. – Астана, 2008.

18 Құлжанова Н. Мектептен бұрынғы тәрбие. – Орынбор, 1923; Антология педагогической мысли в Казахстане / Сост. К.Б. Жарықбаев, С.К. Қалиев. – Алматы: Рауан, 1995.

19 Меңжанова А.Н. Мектеп жасына дейінгі педагогика. – Алматы, 1992.

20 Баймұратова Б. Балаларды мектепке даярлау жөнінде. – Алматы, 1975.

А. Расола¹, М.Ш. Кунанбаева¹

Нравственное воспитание детей дошкольного возраста

¹ Факультет педагогики и спорта,
Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

A. Rasola¹, M.Sh. Kunanbaeva¹

Moral education of preschool children

¹ Faculty of Pedagogy and Sports,
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan.

Аннотация

В данной статье раскрывается понятие нравственного воспитания детей дошкольного возраста. О нравственных традициях казахского народа и их воспитательном значении, состоянии поведенческого воспитания детей дошкольного возраста. Был проведен обзор научных исследований педагогов-ученых по нравственному воспитанию, рассматриваются различные пути формирования нравственных ценностей у детей в организованной учебной деятельности дошкольных учреждений. Определены и обозначены конкретные задачи нравственного воспитания детей дошкольного возраста. Приводятся примеры трудов писателей-поэтов, оставивших свои работы по воспитанию ребенка в детском саду, сохранению его здоровья, формированию нравственных качеств личности ребенка через природу. Будет доказано, что нравственное воспитание является необходимым условием дальнейшего развития личности, делается вывод о необходимости проведения системной и комплексной работы по формированию нравственного воспитания.

Ключевые слова: дошкольный возраст, нравственность, поведение, педагогика, человечество, обучение и воспитание, общество, развитие личности.

Summary

This article reveals the concept of moral education of preschool children. About the moral traditions of the Kazakh people and their educational value, the state of behavioral education of preschool children. The review of scientific researches of teachers-scientists on moral education was carried out, various ways of formation of moral values at children in the organized educational activity of preschool institutions are considered. Specific tasks of moral education of children of preschool age are defined and designated. Examples of the works of writers and poets who left their work on the education of a child in kindergarten, the preservation of his health, the formation of moral qualities of the child's personality through nature. It will be proved that moral education is a necessary condition for the further development of the individual, the conclusion is made about the need for systematic and comprehensive work on the formation of moral education.

Keywords: preschool age, morality, behavior, pedagogy, humanity, education and upbringing, society, personal development.

МРНТИ 16.41.21

*K. Beisenova*¹

¹ Faculty of Humanities
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan
e-mail: star1992@list.ru

THE MAIN TIPS FOR TAKING THE IELTS

Summary

This article is devoted to the preparation for the international exam. It covers the basic techniques and tips for successfully passing the test. In Kazakhstan, the role of the international test is growing every year, since it is a necessary document for admission to the country's universities and international universities. It should be noted that this international test is required for admission to doctoral studies. The development of multilingual education in Kazakhstan also provides for the condition under which teachers leading the subject in English must pass this test, as this is a guarantee that the teacher speaks a foreign language at the proper level. Therefore, this article will help future students and teachers to improve their results and successfully pass the test.

Keywords: the international test, multilingual education, listening, reading, writing, speaking.

INTRODUCTION

IELTS (International English Language Testing System) was established in the UK in 1989. The main purpose of the IELTS test is to identify the level of English proficiency among candidates who are not native speakers of this language. There is a both a paper and computer version of the test. At this stage, the test on paper is more common. The structure of the IELTS test is structured in such a way that it makes it possible to give a fairly objective assessment of the various skills of candidates necessary for communication and perception of information. The exam consists of four sections: Listening, Reading, Writing and Speaking. Speaking is the last section of the IELTS, and it's only 10–15 minutes. However, it is possible to transfer this section to another date (within 2 days before or after passing the main part of the exam). It happens in the case of a heavy workload of a certain test center on the days of delivery. IELTS Listening is presented in a listening format. This section assesses the ability of a candidate to understand speech.

After listening to the recording, the candidate needs to answer questions. IELTS Reading evaluates the reading skills of various texts in English. Texts in the academic and general modules are different.

MAIN PART

Academic Reading contains three parts, each of which is a text of 650-1000 words, taken from specialized newspapers and magazines. It is given 60 minutes to complete this task. The following tips will help you find the right approach to preparation.

1. Understand the main idea of the text. This will make it easier for you to understand. Some graphics, tables, and illustrations in any part of the text can give you a good idea of the topic and content.

2. Remember – there is no time to translate while reading the tests. Make sure that you write down your answers on a sheet for them and not on the same document as the questions.

3. The reading test is general and intended for people with different levels of education. This means that no special knowledge is needed to understand it. However, some categories may be more familiar to you than others.

4. If you read and at the same time answer questions in order, check back several times if you write the answers in the appropriate answer sheet.

5. If you do not know the answer to the question, of course, you should read the text more carefully, try to find the answer. If you search for information for this question too long, you may not have enough time. Remember that the reading test is 60 minutes and there are 40 questions. If you spend more than one minute on each question, keep in mind that you have less than 20 minutes left to read the entire text. If you really cannot find the answer to the question, go to the next question.

6. Although there is no grammar component in the test, it is very important. As with the listening test, you can predict possible answers using the grammar of the question and reading the text and also to check which answer is correct. Take a look at this example.

There have been at least 500..... to correct this problem.

a) Attempts b) Versions c) Tries d) Table Monolith

The fact that the number is indicated is «500»; the missing word must be a noun, or an adjective, in the plural. There are no adjectives in the answers, and only three plural nouns. Now you can use the text to check the answer.

7. Thai students usually do a very good reading test. They very well highlight the keywords in question. And finding these keywords in the text is easier than reading everything. However, as with listening, in the IELTS test for reading is often not the same words that need to be found to answer. As a result, you are forced to look for synonyms

for keywords. Let's consider such word as «correct», we can find possible synonyms like right, accurate, exact, and truthful, spot – on, proper, acceptable, accepted. Depending on the context, only some of them can be used as synonyms. You need to be aware of all these words and match them with the keywords you are looking for. Also, antonyms should also be considered – words with opposite meanings. As you can see, you will have to use a fairly deep understanding of the vocabulary.

8. If you do not know the answers to some questions – think up. It's amazing how many students leave blank cells when you need to choose between the suggested answers. If you have a choice, B, C or D, you have a 20% chance to answer the question correctly!

9. If you do not know the answer to the “True / False / Not given” question, and you want to guess the answer, do not select “Not given” – this is the least popular answer.

10. When reading a very specific text (for example, about the development of computer chips), do not think that you do not know anything about this topic and therefore cannot answer questions. In such texts, there are more specific topics, more facts and easier to get to answer questions.

11. There are also some documents containing an opinion that you should know. Remember that sentences that begin with such phrases: “While it can be argued that ...” do not express the opinion of the author, they more often refer to the opinion stated by someone else.

12. You may also get a text with a mass of long compound words. Very often, these words are the key to the meaning of a sentence, therefore it is extremely important to answer a question. However, just as often, these words are not needed at all – they provide a more beautiful description, and do not play a role in the meaning. If you focus on words that you do not understand, you will not have enough time to understand at least some meaning. If some words are too complex, ignore them. Try as an exercise to read a copy of the newspaper in English. Find an article with a lot of words you don't understand. Physically cross out all these words, and then read the article to see if you can understand it. Most likely you can.

13. If there are a large number of dates in the text, circle them – the dates are important. If you circle them, you can easily find them again, already answering questions.

14. Similarly, one should deal with names, even if there are not very many names in the text. It is much easier to find the necessary data for the selected places than in the text as a whole.

15. If you need it, you can write on the answer sheet.

16. The most common advice: read a lot. Every day you need to read something. The more you read, the easier it will be to cope with any text. Studying the structure of sentences and punctuation, first of all, try to understand the ideas of what you read.

17. If you do not have enough time, leave all the “True / False / Not given” questions to the end, because you do not need to read everything to answer them.

Writing in IELTS examines writing skills, as well as knowledge of grammatical and lexical norms. The task in the Writing section varies depending on the module. In the academic IELTS module, it is proposed to study charts and graphs and analyze them in writing. In the general module, you are invited to write a story about yourself or a letter (to a friend, bank manager, employer, etc.). Besides, there is a second task in both modules – an essay on a given topic (at least 250 words). It’s given 60 minutes to complete this task.

Academic IELTS Writing Task 1 question requires you to use several vocabularies to present the data given in a pie/ bar/ line/ mixed graph or to describe a process or a flow chart. Being able to use appropriate vocabularies, presenting the main trend, comparing & contrasting data and presenting the logical flow of the graph ensure a high band score in your Academic IELTS writing task 1. This vocabulary section aims to help you learn all the phrases and words you need to know and use in your Academic writing task 1 to achieve a higher band score. The examiner will use four criteria to score your response: task achievement, coherence and cohesion, lexical resource, and grammatical range and accuracy. Since lexical resources will determine 25% of your score in Task 1, you have to enrich your vocabulary to hit a high band score. To demonstrate that you have a great lexical resource, you need to:

1. Use correct synonyms in your writing.
2. Use a range of vocabulary.
3. Do not repeat words and phrases from the exam question unless there is no alternative.
4. Use less common vocabulary.
5. Do not use the same word more than once/twice.
6. Use precise and accurate words in a sentence.

You should learn synonyms and use them accurately in your writing to give the impression that you can use a good range of vocabulary. In the IELTS Academic Task 1, you must be able to identify, understand and describe various types of graphic information. This is considered an important academic skill because it shows you can intelligently and interpret and describe data presented in charts, tables, graphs, and diagrams. If you have written your answer very well, even someone who cannot see the graphic should be able to understand what happened. [1]

To prepare yourself to complete Task 1, follow the five steps below:

1. Learn to recognize and identify different graphic forms, such as line graphs, bar charts, pie charts, etc.
2. Know what key information, comparisons and trends to look out for.

3. Practice using the specific vocabulary required to describe those trends.

4. Learn how to follow a plan to start, complete and finish your answer. Use sample Task 1 questions, included on this website, to practice writing out a full response. At first, do not time yourself. Later, once you've got the hang of it, time yourself and make sure you finish in 20 minutes.

5. Know what NOT to include in your response.

In task 1 for the increasing trend, you can use such verbs as "rise", "increase", "go", "climb", "grow", "double", "treble", "boom", "surge", "soar", "rocket". For the declining trend these verbs are frequently used: "fall", "decline", "decrease", "dip", "drop", "go", "plummet", "plunge", "dive", "deteriorate", "slump". For the steady trends these verbs are widespread: "Do not change", "remain", "stayed stable/steady/static, maintain the same level". You can also replace the verb with the noun, for instance: "showed an increase" or "caused an instant surge".

By learning to use common phrases and set expressions, you can add variety and interest to your writing. You will also be able to write more quickly and effectively during exams when time is limited. Of course, you won't need to use all of the expressions on the IELTS. Ideally, you should be comfortable using at least three or four expressions from each group below, so they come to mind easily during the IELTS. It is also helpful to have someone call them out so you can test your spelling. Unfortunately, students sometimes make spelling errors even in these commonly occurring expressions. Practice sufficiently so you don't lose points unnecessarily on something that's within your control.

As for the listening section, these tips should be taken into consideration:

1. If you cannot hear the audio clearly, let a member of staff know straight away.
2. Follow the instructions carefully; they may be different from previous tests.
3. Listen to the specific information you want.
4. Try and anticipate what the speaker will say; this will require concentration.
5. Do not worry if there is a word you do not understand; you may not need to use it.
6. If you do not know the answer to a question, attempt it but do not waste time; move quickly onto the next one.
7. Be careful with your spelling and grammar.
8. Do not panic if you think the topic is too difficult or the speaker is too fast; relax and tune in.
9. Read, write and listen at the same time.
10. Focus precisely on what you are asked to do in completion type questions.
11. Pay attention to the word limit; for example, if you are asked to complete a sentence using no more than two words, if the correct answer is 'leather coat', the answer 'coat made of leather' would be incorrect.

12. If the question asks you to complete the note ‘in the...’ and the correct answer is ‘morning’, note that ‘in the morning’ would be incorrect; the correct answer is ‘morning’.

13. Attempt all questions; there are no penalties for incorrect answers

14. Check your answers.[2]

During the speaking section you must [3]:

1. Try to talk as much as you can

2. Talk as fluently as possible and be spontaneous

3. Relax, be confident and enjoy using your English

4. Develop your answers

5. Speak more than the examiner

6. Ask for clarification if necessary

7. Do not learn prepared answers; the examiner is trained to spot this and will change the question.

8. Express your opinions; you will be assessed on your ability to communicate.

CONCLUSION

Many people are aware that having the right IELTS score is one way of proving that you have the English language proficiency to enter a top university. So getting the right IELTS score is important for many people for many different reasons. Having successfully taken an IELTS test, you are able to apply to study at many international schools, universities, employers, immigration authorities and professional bodies, which recognize and ask for this English language test on their admission requirements. So using these tips on IELTS helps you to prepare for this examination.

REFERENCES

1 Vocabulary for academic IELTS [Электронный ресурс] //<https://www.ielts-mentor.com/48-ielts-vocabulary/vocabulary-for-academic-ielts-writing-task-1/528-vocabulary-for-academic-ielts-writing-task-1-part-1>

2 Listening tips and advice [Электронный ресурс] //<https://takeielts.britishcouncil.org/prepare-test/test-day-advice/listening-test-advice>

3 Speaking tips and advice [Электронный ресурс] //<https://takeielts.britishcouncil.org/prepare-test/test-day-advice/speaking-test>

4 <https://www.hotcourses.ru/study-abroad-info/subject-guides/10-top-tips-how-to-pass-ielts/>

5 <https://honorarconsult.ru/index.php?an=ielts>

6 https://www.mbaconsult.ru/blog/ielts/ielts_speaking_25_sovetov_kak_uspeshno_sdat_ekzamen/

М.К. Бейсенова¹

IELTS тапсыру кезіндегі негізгі кеңестер

¹ Гуманитарлық факультеті,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы,

М.К. Бейсенова¹

Основные советы при сдаче IELTS

¹ Гуманитарный факультет,
Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан.

Андатпа

Бұл мақала халықаралық емтиханға дайындалуға арналған. Онда тестілеуден табысты өту үшін негізгі техника мен кеңестер қарастырылған. Қазақстанда халықаралық тесттің рөлі жыл сайын артып келеді, өйткені ол елдің жоғары оқу орындары мен халықаралық университеттерге түсу үшін қажетті құжат болып табылады. Бұл халықаралық тест докторантураға түсу кезінде қажет екенін атап өту қажет. Қазақстанда көптілді білім беруді дамыту ағылшын тілінде оқытатын оқытушылар осы тест тапсыру керек, өйткені бұл оқытушы шет тілін тиісті деңгейде меңгергенінің кепілі болып табылады. Сондықтан бұл мақала болашақ студенттер мен оқытушыларға өз нәтижесін жақсартуға және тестіні табысты тапсыруға көмектеседі.

Тірек сөздер: халықаралық тест, көптілді білім беру, тыңдау, оқу, жазу, сөйлеу.

Аннотация

Данная статья посвящена подготовке к международному экзамену IELTS. В ней рассмотрены основные техники и советы для успешного прохождения тестирования. В Казахстане роль международного теста IELTS с каждым годом усиливается, так как он является необходимым документом для поступления в вузы страны и международные университеты. Необходимо отметить, что этот международный тест необходим при поступлении в докторантуру. Развитие полиязычного образования в Казахстане также предусматривает условие, при котором преподаватели, ведущие предмет на английском языке должны сдать данный тест, так как это является гарантом того, что преподаватель владеет иностранным языком на должном уровне. Поэтому данная статья поможет будущим студентам и преподавателям улучшить свой результат и успешно сдать тест.

Ключевые слова: международный тест, полиязычное образование, слушание, чтение, письмо, говорение.

МРНТИ 18.41.15

М. Тезекбай¹, Б.Ж. Қоқымбаева¹

¹ Өнер және спорт факультеті,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: tezekbaj81@bk.ru, Baglan54@mail.ru

ӨЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ӨЗГЕРУ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ музыкалық мәдениеті түрік синкретикалық тұтастық және протоқазақ этноәлеуметтің мәдениетінде негізделген феномен ретінде талданылды. Сонымен қатар, бұл рухани қыр-сырының әлемдік мәдени тарихындағы орны және маңызы деген ой-пікір дәлелденеді. Алайда тарих бойынша бүкіл бұрынғы совет кеңістігі үшін еуропалық парадигмасы басымдылық болғаны белгілі. ССРО, маркстік-лениндік ілімі сонымен бірге еуропалық негізінде қалыптасқан советтік көркем-мәдени парадигмасы да бұрынғы заманның құбылыстары болса да, әлі де олардың апологеттерімен қорғалады.

Тәуелсіз Қазақстанда «Мәдени мұра» және «Рухани жаңғыру» бағдарламалары бойынша тарихи әділеттілікті қалпына келтіру бойынша үлкен жұмыс жүргізілді. Нәтижесінде, қазақтың музыкалық мәдениеті жаңарып, қазіргі әлемде танылатын құбылысқа айналууда.

Тірек сөздер: қазақ музыкалық мәдениеті, түрік синкретикалық тұтастық, күй, рухани жаңғыру.

КІРІСПЕ

Қазақ музыкалық мәдениет және өнердің зерттеуін қысқаша үш кезенге бөлуге болады, атап айтқанда: ізденістер, табыстар және перспективалары. Бірінші кезең эмпирикалық материалды жинастырып жүйелеумен және арнайы А. Эйхгорн, А.В. Затаевич, Б. Асафьев, А.Қ. Жұбанов секілді ғылымдар ұстанымнан ұғынуымен мінезделеді [1, 2, 3, 4]. Осы кезеңнің жалпы үрдісі қазақ музыкасын тек қана фольклор ретінде анықтау болып табылады. Және де мұндай көзқарас барлық мұраға экстраполяцияланған. Атап айтқанда, фольклорлық жанрларына да, сонымен қатар айтыс, жыр, ән, күй секілді ауызша кәсіби түрлеріне де тән. Бұл кезеңнің ерекшелігі, гуманитарлық білімнің қандай да болсын саласында: фольклори-

стикада, филологияда, әдебиеттануда, музыкатануда еуроорталық ұстаным басынқырақ болды. О деген, ауызша мұраны композиторлық практика, опера, симфония, балет, камералық шығармашылық секілді жоғары жазба кәсібилік дәстүрлері үшін қарапайым құбылыс ретінде, яғни шикізат түрінде анықтауы.

Олай болса да, отандық ғылымының алғашқы кезеңге он баға да беру мүмкін. Атап айтқанда, келесі ғылыми іздеулер үшін құнды деректі материалдардың жиналуы. Сөйтіп бұл екінші – табыстар – кезеңнің басы болды: А. Тарақты, Б. Аманов және Ә. Мұхамбетова, Г. Омарова [5, 6, 7]. Бірінші және екінші кезеңдер арасындағы шекара алпысыншылардың дәуірі, XX ғасырдың екінші жартысының осьтік/ белдеулік уақыты. Осы кезеңде қазақ интеллигенциясы ұлттық тарих пен мәдениет бойынша «жабық» тақырыптарды ашуға бар күш-жігерін жұмсайды. Зияткерлік күш-жігердің арқасында қазақ музыкалық өнеріне, жалпы алғанда, рухани мұраға өткен тарихи ескерткіш ретінде ғана емес, дамып келе жатқан құбылысқа деген көзқарас қалыптасады.

Перспективалы деп бағаланған үшінші кезең Қазақстан Республикасының тәуелсіздік кезеңін қамтиды және оның егде жасында. Және зерттеушілер дәлелдегендей, глобалды/ ауқымды, аймақтық және ұлттық рухани-мәдени идентичность/ бірдейлік тұрғысынан талап етілетін революциялық-шығармашылық әрекет, импульс ретінде маңызды. Осы кезде «Мәдени мұра» бағдарламасының аясында Н. Назарбаевтың қолдаумен құнды еңбектер, компакт-дискілер баспадан шығарылды [8].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ұлттық музыкалық ғылымның заманауи қоғамға, мәдениетке және білімге қатысты негізгі ережелерін қысқаша талқылайық. Бүгінгі таңда мәдениеттанушылардың, филологтардың, философтардың және музыкатанушылардың күшімен қазақтардың музыкалық өнерінің көптеген қырлары зерттелді. Қазақ, кеңірек, түркі рухани мәдениетінің ішкі негіздеу ретінде, ашық дүниеге көзқарас түрінде тәңірілікке сүйенеді. Осылай әр тарихи кезеңдерде әнші, акын-жыраулар, күйші, сал-серілердің әртүрлі әлеуметтік және интеллектуалды-шығармашылық іс-әрекеттерінде көрсетілетін рухани-адамгершілік құндылықтарға ие екендігі айқындалды.

«Күй» ұғымының этимологиясы Көк (Көк Мәңгі Тәңірі – тәңіріліктің аутентикалық анықтамасы) – «Тәңір кұбірі» деп түсіндіріледі. О деген «Құдайдың сыбырлап өзі үшін айтқан, бірақта бүкіл Көкке жеткен үн, яғни сөз бен саздың бірлігі деп дәлелденеді [9, с. 100]. Үн болса, философ Қ.Ш. Нұрланованың,

халқымыздың негізгі ұғымдарының бірі болып табылады. Бұл ой-пікірін дәлелдеу үшін, зерттеуші қоңыр үн секілді ерекше ұғымды келтіріп мынадай дәлел келтіреді:

Үн жинадым тыныс алуға,/ Үн жинадым тыныстануға.

Үн жинадым тынысуға [10, 38 б.].

«Көк» кілттік константасының этимологиясы әртүрлі аймақтық нұсқалар мен көпмағыналы мәнге ие: Тәңір сөзінің синонимі; көңілдің ең жоғарғы сәті, көтеріңкі көңіл – күй; музыканың жалпы көрінісі, «саз» терминнің синонимі. Қазақтарда, қырғыздарда, түркімендерде ұлттық аспаптарға арналған бұл күй, немесе куу; алтайлықтар мен хакастарда – «кай» – эпикалық аңыз; татарлар мен башқұрттарда күй – ән де, аспаптық пьеса да. аспаптық пьеса; татарлар мен башқұрттарда – әрі ән, әрі аспаптық шығарма. Күй әртүрлі орындаушылық нұсқаларда да, атап айтқанда, аспаптық шығарма, ән, жыр ретінде қазір де Ұлы Даланың көптеген халықтарының классикалық мұрасы болып табылады [11,177б.]. Күйдің тарихи ғұмыры ұзақ болып шықты, өйткені өзінің ауызша табиғатының арқасында бүгінгі күні де ол бүлінбеген негізінде сакралды-медитациялық музыка ретінде тіршілік етуде. Күйдің ауқымы, оның шағын нысаны (2-3 минут шырқалады) ғарыштық дірілді естуге көмектеседі. Күй әлемді-модельдеуші рухани константа ретінде ең күрделі – Уақыттың және Кеңістіктің, яғни Мәңгіліктің сынағынан өтті.

Сонымен қатар күйдің икемді құбылыс екенін атап өткен жөн, оның тіршілік қарекеті ауыспалы әлеуметтік-мәдени жағдайлар мен өзгеру механизмдеріне бейімделе білу мүмкіндігімен қамтамсыз етіледі. Ұлы қағанат кезеңінде Көк Мәңгі Тәңірілік «мемлекеттілік символының ролін орындаған күйлердің цикліне ауысуы» – айтылғандардың жарқын мысалы болып табылады. «Қаған ордасында тартылатын күйдің саны бір жыл ішіндегі күндердің санына сәйкес 366 болған. Мұны «Тәңірінің 366 тармақ күйі» деп атаған. Жыл басы көктемдегі күн мен түннің теңесер күнінен /науырыздың 22–23-і/ басталып, бұл күнді «Ұлыстың ұлы күні» деп, ұлан-асыр тойға айналдырған. Ұлыстың ұлы күнінде бүкіл қағанаттың үміт-тілегін тәңірге жеткізетін 9 күй тартылған» [5, 33 б.].

Қазіргі заманғы мәдениетте қазақ, кеңірек – ортақ түркі жанры күй, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы бойынша шығарылған ықшам дискілерде қайтадан жаңғырылды (2013). Атап айтқанда бұл бағдарламасының аясында «Мәңгілік сарын, «Қазақтың дәстүрлі 1000 күйі» компакт-дискілер (қаз., ор., ағ.) – Астана, 2011; «Қазақтың дәстүрлі 1000 әні» компакт-дискілер (қаз., ор., ағ.) – Астана, 2012, тағы да басқалары жарық көрді. «Еліміздің алуан аймақтарында қалыптасқан Шығыс, Батыс, Арқа, Қаратау, Жетісу, Сыр бойы, Маңғыстау күй мектептері ғана емес, елімізден тысқара Моңғолия, Қытай қазақтарының күй дәстүрлерінің бір жо-

бада тоғысуын терең тамырлы халқымыздың мәдени бірлігінің айқын айғағы деп бағалаған жөн.

Қай замандағы болмасын күй өнеріндегі ортақ сарын – азаттыққа, бостандыққа ұмтылу, ел тәуелсіздігін аңсау. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ кйлері – халқымыздың ғасырлар бойы армандап, бүгінгі ұрпақ жүзеге асырған, тәуелсіздікті жақындатқан ең қастерлі құндылық» – деп жазды ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев өзінің «Ұлтымыздың ұлық өнері» мақаласында [8, 3 б.].

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, мақала қазақ музыкалық мәдениетін рухани жаңғыру аясында талдауға арналған. Елімізде ұлттық мәдениетті, соның ішінде музыкалық мұраны жандандыру үшін көптеген жұмыстар атқарылуда. Ғалымдар мен мұғалімдердің міндеті – арнайы және музыкалық-педагогикалық білім берудің қазіргі заманғы саласына гуманитаристиканың, соның ішінде ұлттық тарих, мәдениеттану, философия және музыка ғылымдары бойынша соңғы деректерді енгізу. Қазақ музыкасының семантикалық мәнін ендірудің бірінші және ең маңызды шарты музыкалық материал болып табылады. Атап айтқанда, әндер мен күйлерді, айтысты және жырды аутентикалық, яғни қаймағы бұзылмаған түпнұсқалық түрінде тындау. Бұл үшін көптеген мүмкіндіктер бар: тұрақты телеарналар, сонымен қатар солтүстік және оңтүстік астаналарында, облыс орталықтарында ғана емес, көптеген ауылдарда да мезгіл-мезгіл өткізілетін жарыстар. Және де жоғарыда айтып кеткен компакт-дискілер. Мәселен, жаңартылған бағдарлама бойынша мектептегі музыка сабақтарында ұсынылған М. Төлебаевтың «Біржан-Сара» операсынан айтыстаң үзіліс ғана емес, түпнұсқалық, яғни халық сүйетін нақты айтыстың түрі. Сондай-ақ, еуропалық классикалық музыка сабақтарымен қатар, қазіргі уақытта да көпшілікке жататын арнайы әдебиеттерді ойланып оқыған жөн болып табылады. Бұл бұқаралық ақпарат құралдарында еліміздегі жаңа ұрпағын – біздің мәдениетіміздің рухын қалыптастыруға ықпал ететін міндеттерді шешудің мақсатты көзқарасы.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Eichhorn A. Songs and tunes of the Central Asian peoples with other notes relating to music. Part 1. «Kyrgyzstan» – 1988 (manuscript).

2 Zataevich A.V. 100 Kazakh songs and cues. – Almaty: Dyke-Press, 2004.– 496 p.

- 3 Asafiev B. Three articles on Kazakh music // Musical Culture of Kazakhstan. – Alma-Ata, 1955.
- 4 Zhubanov A.K. Zamana bulls – Almaty, 2nd edition, 2010; Zhubanov A.K. The Key of the Centuries. – Almaty, 2nd edition, 2010.
- 5 Taraqti A. The chronicle. – Almaty CRAMS – JASAI, 1992. – 488 pages.
- 6 Amanov B.J., Mukhambetova A.I. Traditional Kazakh music and the 20th century. – Astana: Master Po, 2013. – 332 p.
- 7 Omarova G. Kobyzovaya tradition. Issues of studying Kazakh traditional music: Monograph. – Almaty, 2009. – 520 p.
- 8 Nazarbayev N. «The Great Art of the Nation» («Vershnoe Art Nation») // «1000 Traditions of Kazakh Tradition». CDs (Oct., p.) – Astana, 2011 – 9, 15; Nursultan Nazarbayev «1000 Kazakh traditional songs». CDs (Astana, 2012) – Astana, 2012.
- 9 Nurlanova K.Sh. Blue sky – secret manifestation // Tengrianism and the epic heritage of the peoples of Eurasia: sources and modernity. Materials of the III International scientific-practical conference. – Abakan: Khakass Book Publishing House, 2011. – 142 p. – from. 97-102.
- 10 Nurlanova K.Sh. Cosmic substantiality of the Kazakh language // Language – spiritual value Collection of materials of Republican scientific-theoretical conference dedicated to the 80th anniversary of Abai Kazakh National Pedagogical University – Almaty: KIU Innovative Innovation Center, 2008 – 212 p. – 36-41.
- 11 Kokymbayeva B. Tengri culture is the common heritage of Turkic peoples // Turkestan and Turkology. Collection of international scientific and theoretical conference materials. – Turkestan, 2017. – 587 p. – 175-178.

М. Тезекбай¹, Б. Қоқымбаева¹

Казахская музыкальная культура в контексте социокультурной трансформации

¹ Факультет искусства и спорта,
Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан.

M. Tezekbay¹, B. Kokumbayeva¹

Kazakh musical culture in the context of sociocultural transformation

¹ Faculty of Arts and Sports,
Pavlodar State Pedagogical University
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В статье дается анализ казахской музыкальной культуры как развивающегося феномена. Обосновывается положение о том, что он базируется на тюркской синкретической целостности и культуре протоказахского этносоциума. Выявляется своеобразие этого духовного пласта, обусловившее место и значение в мировой культурной истории. Однако как известно из истории, для всего бывшего Советского пространства была приоритетной европейская парадигма. СССР, марксистско-ленинская доктрина и советская художественно-культурная парадигма на европейской основе по сей день защищаются апологетами.

Огромная работа по восстановлению исторической справедливости была проведена в независимом Казахстане по программам «Культурное наследие» и «Модернизация общественного сознания». В результате казахская музыкальная культура переживает подъем и становится узнаваемым феноменом в современном мире.

Ключевые слова: казахская музыкальная культура, тюркская синкретическая целостность, кюй, модернизация общественного сознания.

Summary

The article provides an analysis of the Kazakh musical culture as a developing phenomenon. The statement that it is based on the Turkic syncretic integrity and the culture of the Proto-Kazakh Ethnosocium is substantiated. The peculiarity of this spiritual stratum, which determined its place and importance in world cultural history, is revealed. However, as is known from history, the European paradigm was a priority for the entire former Soviet space. The USSR, the Marxist-Leninist doctrine and the Soviet art and cultural paradigm on a European basis are still advocated by apologists.

Huge work to restore historical justice was carried out in independent Kazakhstan under the programs «Cultural Heritage» and «Modernization of Public Consciousness.» As a result, Kazakh musical culture is experiencing an upsurge and becoming a recognizable phenomenon in the modern world.

Key words: kazakh musical culture, Turkic syncretic integrity, kui, modernization of public consciousness.

МРНТИ 14.27.04

Б.К. Сулейменова¹, Г.Б. Туралина¹

¹ Факультет естествознания,
Павлодарский государственный педагогический университет
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан
e-mail: bibinurs@bk.ru, goha-333@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЙ УРОК В УСЛОВИЯХ СПЕЦИАЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ЗРЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы о системе обучения, воспитания и развития слепых и слабовидящих детей, а также об эффективности применения различных современных технологий. Совершенствование системы образования детей с нарушением зрения требует внедрения коррекционной направленности предметного преподавания основ наук в практику работы специальных образовательных учреждений, направленных на своевременное обеспечение каждому ребенку оптимальных условий обучения, воспитания и развития для получения полноценного образования. В исследованиях тифлопедагогов показано, что целенаправленная коррекционно-педагогическая работа в состоянии преодолеть те функциональные недостатки в развитии детей, которые связаны со зрительным дефектом. Особую социальную и педагогическую значимость приобретает коррекционная направленность общеобразовательного процесса, которая в современных условиях должна строиться на основе вариативной, личностно-ориентированной модели специального образования.

Ключевые слова: коррекционно-педагогическая методика, дети с нарушением зрения, современный, урок, условия, специальное учреждение, методы, план урока.

ВВЕДЕНИЕ

Система обучения, воспитания и развития слепых и слабовидящих детей является неотъемлемой частью всего общеобразовательного процесса в стране и решает кроме общих проблем специфические задачи социальной реабилитации детей с нарушениями зрения. Педагогическая наука и передовая практика ищут пути и средства совершенствования процесса обучения подрастающего поколения, и этот поиск ориентирован в первую очередь на урок как основную форму организации учебно-воспитательного процесса в школе. Произошла ломка так называемо-

го традиционного урока, наметился переход к новым типам, которые в педагогической литературе определяются как «объяснительно-побудительный» процесс обучения, «проблемный» тип, «развивающее обучение», «проблемно-развивающее» и др. Сложившаяся практика обучения школьников на уроке сводилась к тому, что во время занятий учащимся объяснялись основные понятия, а наиболее сложная работа по применению знаний перекладывалась на домашнее задание самоподготовку. Эффективность такого обучения не могла быть полной, поскольку на самом трудном этапе отработки учебного материала исключалась руководящая и направляющая роль педагога.

Необходимость переноса применения знаний на урок, под контроль учителя стала очевидной и потребовала пересмотра целевых установок, структурных и методических построений занятий. Дидактика сегодняшнего дня (общая и специальная) требует непрерывности и поступательного характера развития процесса обучения, оно не должно завершаться (прерываться) на этапе применения знаний и умений по той или иной учебной теме. Современный педагог должен быть нацелен на такую организацию учебной деятельности учащихся на уроке, которая предполагает основную самостоятельную работу школьников по самодобыванию знаний под руководством учителя, которая познавательный процесс соединяет с глубокой заинтересованностью детей в результатах труда, с их творчеством. Целью нашей работы в начальных классах является формирование социально ориентированной личности, представляющей потенциальные возможности, ресурсы и способы реализации выбранного жизненного пути, способной к творчеству. Поэтому мы ставим задачи:

- создание максимально благоприятных условий для умственного, нравственного, эмоционального и физического развития личности, способной к социально-профессиональному самоопределению;
- предоставление разностороннего, универсального, базового образования в сочетании с вариативными компонентами образования;
- обновления содержания образования;
- применение новых образовательных технологий в обучении и воспитании обучающихся.

Главная задача каждого преподавателя – не только дать определенную сумму знаний, но и развивать у них интерес к учению, научить учиться. Без хорошо продуманных методов обучение трудно организовать усвоение программного материала. Традиционный урок, построенный на воспроизведении знаний, должен быть заменен на современный процесс по добыванию их в результате проблемно-поисковой самостоятельной деятельности школьников. Акцент в обучении школьников необходимо делать на активизацию их умственной и практической деятельности,

на усвоение и применение знаний. Современный урок следует рассматривать как целостную развивающуюся систему, все звенья и компоненты которой взаимосвязаны и взаимообусловлены.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Разбирая отдельные звенья и компоненты современного урока в специальной общеобразовательной школе для слепых и слабовидящих детей, очень пристальное внимание следует уделить коррекционной их направленности. Без учета этого положения мы не сможем представить урок как динамичную и развивающуюся систему. Коррекционно-педагогическая работа должна пронизывать и органически увязывать как отдельные этапы и структурные построения урока, так и организационно-методические его компоненты, более того, ее следует рассматривать во всех взаимосвязях и взаимозависимостях как в рамках отдельного конкретного занятия, так и в системе уроков в целом. При разборе уроков очень часто можно слышать от педагогов в ответ на вопрос «Какую коррекционную цель вы поставили при проведении данного занятия?» следующее: «Основная задача на урок – коррекция зрения учащихся», «На уроке я пыталась исправить недостатки зрения у слабовидящих учеников» и т.д.

Педагог не корригирует первичный дефект (поражение органа зрения), это работа врача-офтальмолога. Учитель или воспитатель специальной школы коррекционную работу проводит в отношении вторичных дефектов – функциональных отклонений в развитии ребенка, связанных с потерей или нарушением зрения, хотя косвенно это воздействие в какой-то мере будет осуществляться и на первичный дефект. Первичный соматический дефект определяет вторичные функциональные отклонения в развитии (психические и физические), которые поддаются исправлению в ходе коррекционно-педагогической работы. Коррекция в тифлопедагогике определяется как система педагогических мероприятий, направленных на исправление недостатков психического и физического развития слепых и слабовидящих. В зависимости от качества работы педагогов, от их умения правильно построить коррекционно-педагогическую деятельность с учащимися, имеющими нарушения зрения, находятся и показатели успеваемости школьников. Цель коррекционно-педагогического процесса – это предполагаемый конечный результат определенным образом направленной педагогической деятельности учителя и учебно-познавательной деятельности школьников по преодолению недостатков развития учащихся, связанных с потерей или нарушением зрения. Цель коррекционного воздействия должна быть прочно увязана с содержанием учебного матери-

ала и, в конечном итоге, предусматривать определённый компенсаторный эффект. Педагогу необходимо стремиться сформировать у учащихся основные предметные представления и понятия, адекватные существующим предметам и процессам. У детей с нарушением зрения эти показатели должны быть на уровне показателей их зрячих сверстников. Для этого следует найти обходные пути для получения школьниками доступной учебной информации (в обход нарушенного или утраченного зрения), использовать компенсаторные возможности сохранной сенсорной сферы. При определении целей и задач коррекционной работы на урок перед педагогом всегда встает вопрос: «Что корригировать?». Выдвигаются три основных направления для этой деятельности:

- 1) коррекция психического развития;
- 2) коррекция физического развития;
- 3) коррекция функции зрения.

Действительно, с потерей или функциональными нарушениями зрения у учащихся (снижение остроты, сужение поля зрения, аномалии бинокулярности, цветоразличения и др.) страдает психическое развитие (ощущения, восприятия, представления, мышление, речь и др.), а также и физические процессы (координация движений, ориентировка в пространстве, формирование осанки, плоскостопие и др.). Используя оптические средства коррекции, специальный дидактический материал, оборудование и тифло приборы, создавая оптимальные эргономические условия на уроке, учитель сможет в той или иной степени компенсировать нарушенное зрение и довести учебно-познавательный процесс до формирования адекватных представлений и понятий у слепых и слабовидящих учащихся. В целевых установках на урок образование школьников выступает триедино: обучение, воспитание, развитие. В специальной школе многие дефектологи рекомендуют отдельно выделять коррекционные цели и задачи, этого делать не следует. Выделяя отдельно коррекцию, мы как бы искусственно вычленим ее из общеобразовательного процесса, вернее, из его составляющих. Коррекционно-педагогическая работа должна пронизывать последний, органично увязывать все составные части образования. Более того, коррекция также должна выступать триедино: коррекционное обучение, коррекционное воспитание и коррекционное развитие. Исходя из этого, ее не следует обособливать, а, наоборот, необходимо тесно соединить как с содержанием образования по предмету, так и с целевыми установками на урок. Чтобы эффективно организовать и провести целенаправленно коррекционно-педагогическую работу, педагог должен очень хорошо знать состав и структуру нарушенных зрительных функций школьника, диагноз заболевания и вытекающие из этих данных эргономические и гигиенические рекомендации. Если ребенок не полностью слепой, то учитель обязан знать его зрительные возможности. Надо отметить, что работо-

способность органа зрения определяется не только его заболеванием, но и общим состоянием ребенка, а именно наличием других дефектов в его органах и функциональных системах, ослаблением организма в результате перенесенных различных заболеваний. Очень часто, особенно в последнее время, отмечаются случаи сочетанных дефектов у слепых и слабовидящих школьников, то есть наряду с нарушениями органа зрения констатируются отклонения в развитии слуха, интеллекта, опорно-двигательной системы и др.

Педагог специальной школы обязан знать время и возраст потери или частичной утраты зрения ребенком. Эти данные необходимы для правильного формирования предметно-образного мышления слепых и слабовидящих учащихся. Если, к примеру, ребенок потерял зрение в возрасте 5-ти лет, то у него в определённой степени сформировался и сохраняется надолго (иногда до конца жизни) солидный запас зрительных образов, на который может опереться тифлопедагог в учебной работе и соответственно строить методику преподавания и индивидуальный подход к ребенку. Если же зрение школьника потеряно в возрасте 1-го года, то мы не вправе рассчитывать на сохранный арсенал зрительной памяти. Учителю важно знать и время потери или частичной утраты зрения ребенком, временные параметры динамики снижения зрительных функций. От этого также зависят объем и сохранность зрительных образов у учащихся. Зная остроту зрения школьников, учителя не всегда представляют себе пороговые величины их зрительной чувствительности, что сказывается на величине изображений отдельных деталей иллюстративно-графических пособий и соответственно на различительных возможностях, частично видящих и слабовидящих учащихся. За каждым учеником в классе (в кабинете) закрепляется строго определенное место. Это распределение основывается на показателях зрительной патологии и зависит от расположения рабочего места школьника по отношению к источнику света. Многие частично видящие и слабовидящие дети, страдающие нарушением радужки и некоторыми видами атрофии зрительного нерва, являются фотофобами, то есть испытывают дискомфорт при прямом попадании солнечного или электрического света на поверхность рабочего места. Им для работы необходим рассеянный свет и невысокая освещенность, поэтому для них подбирается парта или рабочий стол вдали от окна или источника электрического света.

Режим зрительной работы определяется школьным врачом-офтальмологом и указывается в предложенной форме для осуществления должного контроля со стороны учителя. Для слабовидящих школьников зрительная нагрузка не должна составлять более 15 минут без перерыва, отдых между периодами зрительной работы должен составлять не менее 5 минут. Если учебная работа связана с констатацией мелких деталей, с подробным прослеживанием процессов, с различением

разно-удаленных объектов, то учитель вправе сократить рекомендованное время для зрительной работы. Режим тактильной нагрузки для слепых учеников определяет сам педагог путем наблюдения за работой школьников с брайлевским текстом, рельефно-графическими пособиями и регистрации их утомления. Этот режим зависит от овладения учениками умениями и навыками письма и чтения по системе Брайля. Продолжительность осязательного восприятия текста и рельефных пособий во многом зависит от развития тактильной чувствительности, от качества деятельности тангорцепторов. Время непрерывного письма и чтения не должно быть более 10 минут, если они к тому же сопровождаются осязательным обследованием сложных рельефных пособий.

Большую помощь в развитии тактильной чувствительности и в овладении техникой письма и чтения оказывают проводимые в специальных школах конкурсы по владению системой Брайля. При определении режима физических нагрузок под особый контроль берутся школьники, страдающие глаукомой, и в первую очередь те, у которых диагностирована такая ее разновидность, как гидрофтальм. Учащихся с таким заболеванием всегда легко определить, у них сильно увеличено глазное яблоко («на выкате»), и если они не соблюдают режим физических нагрузок, то это приводит к резкому повышению глазного давления, характерному изменению в тканях глаза или даже к разрыву склеры. Все это может привести к абсолютной слепоте. Ограничение физических нагрузок необходимо также тем ученикам, у которых зафиксированы такие патологические состояния органа зрения, как микрофтальм, отслойка сетчатки, некоторые виды атрофии зрительного нерва. Всем этим учащимся запрещается подъем тяжестей, резкие наклоны головы и туловища. Особенно это следует учитывать на уроках физкультуры и труда. Данные о сроках лечения, о времени визита к врачу учителю надо знать для контроля. В ряде случаев учеников приходится отпускать с уроков для профилактического лечения, иногда дети забывают о времени и необходимости появления у врача, и учитель обязан им это напомнить и проследить за выполнением требований офтальмолога.

Режим тактильной нагрузки для слепых учеников определяет сам тифлопедагог путём наблюдения за работой школьников с брайлевским текстом, рельефно-графическими пособиями и регистрации их утомления. Этот режим зависит от овладения учениками умениями и навыками письма и чтения по системе Брайля. Технические показатели во многом определяют темповые нагрузки на урок и продолжительность упражнений по письму и чтению, особенно это касается таких предметов, как русский язык и математика. Современный урок- это урок с гибкой структурой, позволяющий педагогу реагировать на ситуации, менять план отдельного урока в соответствии с обстоятельствами. В ходе урока педагог старается ор-

ганизовать деятельность так, чтобы в результате ученик присвоил себе некую ценность – знание, способ нахождения решения, достижения желаемого результата. Наиболее удачно реализуется идея интеграции на уроках чтения и изобразительного искусства, т.к. ребёнок может выразить своё отношение к литературному произведению в доступной для него форме.

Интеграция (объединение) создаёт у ребёнка целостное представление об окружающем мире. Ребёнок с первых шагов представляет мир как единое целое, в котором все элементы связаны. Дети получают всё новые и новые представления об окружающем мире, дополняя и расширяя знания. Ребёнок мыслит, наблюдает, сравнивает. Интеграция в начальном обучении помогает перейти от изолированного рассмотрения различных явлений действительности к их комплексному обучению.

ВЫВОДЫ

Как не погасить в детях огонёк любознательности, как способствовать развитию их индивидуальности? Почти на каждом уроке в начальных классах присутствует игра, которая воспитывает, развивает в ребёнке милосердие и память, честность и внимание, трудолюбие и воображение, интеллект и фантазию, справедливость и наблюдательность, речь и реактивность – словом, всё, что составляет богатство человеческой личности. Дети любят нетрадиционные уроки: соревнования, фантазирование, спектакли, конкурсы, устные журналы, исследования, праздники, сказки, путешествия. Играя, они не замечают, как получают знания, а учитель отмечает для себя уровень усвоения пройденного материала.

Педагогическое прогнозирование – это предвидение будущих изменений в развитии, образовании, формировании личности, определение путей совершенствования педагогического процесса на основе анализа и самоанализа, имеющегося опыта инновационной деятельности и проектирование дальнейшего хода её развития. Организаторская деятельность каждого участника инновационного процесса – необходимое условие его успешного осуществления. Проявляется она в современных альтернативных подходах к организации обучения: углубленном обучении, разноуровневом, дифференцированном, индивидуализированном и других видах обучения. Целостность процесса обучения в специальной школе требует не разделения уроков коррекции и уроков изучения программного материала по предмету, а единого целенаправленного процесса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Колесникова Г.И. Специальная психология и педагогика: учеб. пособие. – Ростов н/Д, 2010. – 250 с.
- 2 Логопатопсихология: учеб. пособие / под ред. Р.И. Лалаевой, С.Н. Шаховской. – М., 2011. – 462 с.
- 3 Основы специальной педагогики и психологии : учебник / Н.М. Трофимова, С.П. Дуванова и др.. – СПб., 2010. – 304 с.
- 4 Специальная психология: учебник / под ред. Л.М. Шипициной. – СПб., 2010. – 253 с.
- 5 Ямбург Е.А., Забрамная С.Д. Управление службой сопровождения детей в условиях образовательной организации. – Москва: Бослен, 2013.
- 6 Ушакова Е.В., Доманевская О.В. Организация сопровождения младших школьников с речевыми нарушениями в условиях средней общеобразовательной школы / сб. Современные проблемы специальной педагогики и специальной психологии. – М: ГОУ ВПО МГПУ, 2011.
- 7 Вильшанская А.Д. Содержание и методы работы учителя-дефектолога в общеобразовательной школе. – Москва: Школьная пресса, 2008.
- 8 Вильшанская А.Д., Прилуцкая М.И., Протченко Е.М. Психолого-медико-педагогический консилиум. – Москва: Генезис, 2012.
- 9 Екжанова Е.А. ПМС центры в системе профилактики и коррекции отклоняющегося развития у детей // Современные технологии диагностики, профилактики и коррекции нарушений развития. – Москва, 2005.
- 10 Реабилитация в контексте психолого-педагогических технологий / Сб. научно-методических материалов к 10-летию ЦППРиК «Ясенево». – Москва: Крылья, 2011.
- 11 Резникова Е.В. Коррекционно-педагогическая поддержка учащихся младшего школьного возраста с разным уровнем умственной недостаточности в условиях интеграции. – Москва, 2007.
- 12 Системный подход к образованию детей с ОВЗ: материалы всероссийской конференции «Образование детей с ОВЗ: опыт, проблемы, перспективы». – Самара: Современные образовательные технологии, 2010.
- 13 Специальная педагогика: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. Н.М. Назаровой. – Москва: Академия, 2010.
- 14 Специальная психология: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.И. Лубовского. – Москва: Академия, 2004.
- 15 Концепция Специального Федерального государственного образовательного стандарта для детей с ограниченными возможностями здоровья / [Н.Н. Ма-

лофеев, О.И. Кукушкина, О.С. Никольская, Е.Л. Гончарова]. – Москва: Просвещение, 2013.

16 Филичева Т.Б., Чиркина Г.В., Туманова Т.В. и др. Программы дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушениями речи / Автор-сост. Г.В. Чиркина. – Москва: Просвещение, 2008. – 272 с.

17 Афанасьева Ю.А., Еремина А.А., Моргачева Е.Н. Возможности адаптации общеобразовательного материала для обучения детей с нарушениями интеллектуального развития. – Москва: РУДН, 2008.

18 Семаго Н.Я. Технология определения образовательного маршрута для ребенка с ОВЗ. – Москва: Школьная книга, 2010.

19 Баранова Ю.Ю., Солодкова М.И., Яковлева Г.В. Программа коррекционной работы. Рекомендации по разработке. Начальная школа. ФГОС. – Москва: Просвещение, 2014.

Б.Қ. Сүлейменова¹, Г.Б. Туралина¹

**Көру қабілеті бұзылған балаларға арналған
арнайы мекеме жағдайында заманауи сабақ**

¹ Жаратылыстану факультеті,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы

B.K. Suleimenova¹, G.B. Turalina¹

**Modern lesson in the conditions of special institutions
for children with visual impairments**

¹ Faculty of natural Sciences
Pavlodar State Pedagogical University
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аңдатпа

Мақалада соқыр және нашар көретін балаларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту жүйесі туралы, сондай-ақ әр түрлі заманауи технологияларды қолданудың тиімділігі туралы мәселелер қарастырылады. Көру қабілеті бұзылған балалардың білім беру жүйесін жетілдіру әрбір балаға толыққанды білім алу үшін оқытудың, тәрбиелеудің және дамытудың оңтайлы жағдайларын уақтылы қамтамасыз етуге бағытталған арнайы білім беру мекемелерінің жұмыс практикасына ғылым негіздерін пәндік оқытудың түзету бағыттылығын енгізуді талап етеді. Тифлопедагогтардың зерттеулерінде мақсатты түзету-педагогикалық жұмыс көру кемістігімен байланысты балалардың дамуындағы функционалдық кемшіліктерді жеңе алатыны көрсетілген. Жалпы білім беру процесінің

түзету бағыты ерекше әлеуметтік және педагогикалық мәнге ие болады, ол қазіргі жағдайда арнайы білім берудің вариативтік, жеке тұлғаға бағытталған моделі негізінде құрылуы тиіс.

Тірек сөздер: коррекциялық-педагогикалық әдістеме, көру қабілеті бұзылған балалар.

Summary

The article discusses the system of education, upbringing and development of blind and visually impaired children, as well as the effectiveness of various modern technologies. Improvement of the education system of children with visual impairment requires the introduction of correctional orientation of subject teaching of the basics of Sciences in the practice of special educational institutions aimed at timely providing each child with optimal conditions of education, upbringing and development for a full-fledged education. In studies of the blind shown that, targeted corrective pedagogical work is able to overcome the functional deficiency in the development of children that are associated with visual defect. Special social and pedagogical importance is given to the correctional orientation of the educational process, which in modern conditions should be based on a variable, personality-oriented model of special education.

Keywords: correctional and pedagogical methods, children with visual impairment.

МРНТИ 18.41.45

Т. Азамат¹, А.К. Аубашева¹

¹ Өнер және спорт жоғары мектебі
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: tleu_sal@mail.ru

БАЛАЛАР ХОРЫМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ*Аңдатпа*

Автор мақалада хор өнерінің даму тарихын, музыка өнеріндегі жанрлық ерекшеліктерін, көркемдік стилін, бітім-құрылысы, тарихи қалыптасу жолдарына, қоғамдық-әлеуметтік мәніне әсер-ықпалына қатысты ой-тұжырымдаған. хор өнерінің даму өнерінің дамуының рухани үдеріспен тікелей сабақтас төлтума қасиеттерін анықтап, халықтың тарихи-әлеуметтік болмысымен көркемдік-поэтикалық ерекшеліктеріне, эстетикалық талғам мен тәрбиесіне берер ықпалын саралаған.

Тірек сөздер: хор өнерінің даму өнерінің дамуы, рухани үдеріс, төлтума қасиет, көркемдік поэтика, эстетикалық талғам, ой тұжырым, әлеуметтік болмыс, үлгі, нұсқа.

КІРІСПЕ

Хормен ән салу техникасының жетілуі – әр студенттің әншілік мәдениетіне, сондай-ақ хор ұжымының барлық мүшелерінің вокальді-хор дағдыларының қажетті деңгейде дамуымен анықталады. Хормен ән салу техникасының ерекшеліктерін түсіну, оның мазмұнында нақтылы бір ішкі байланыстағы сатылы немесе бір мезгілде жүзеге асырылатын көп аспектілі вокальді-хор дағдыларын қалыптастыру және тәлім-тәрбиелік жұмыстардың жүзеге асырылып отырғандығын байқатады. Сондықтан, музыкалық шығарманы орындауға даярлық жұмыстары арнайы белгіленген жоспар арқылы жүзеге асырылғанда ғана жағымды нәтижеге қол жеткізіледі. Аталған жоспарлауда мына жұмыстар ескерілгені жөн:

- хор шығармасын алғашқы тыңдау;
- хор шығармасының музыкалық-поэтикалық мазмұны, орындалу ерекшелігі жайлы әңгімелесу және үйрету;
- хор шығармасын мәнерлі орындау;

Бұның бәрі өз кезегінде музыка педагогикасына сәйкес келетін жалпы және арнайы дидактикалық принциптерге жүгінуді талап етеді. Атап өтсек:

оқытудың тәрбиешілігі, ғылымилығы, саналығы, өмірмен байланыстылығы деп тұжырымдаймыз. Хор материалдарын, яғни, музыкалық шығармаларын меңгертудің ғылымилығы студенттерге музыка педагогикасында қалыптасқан ұғымдарды үйретуді талап етеді. Вокальді хор шеберлігі саласында әншілік білімдер физиология, психология тұрғысында миоэластика, нейромоторика теориялары негізінде дамығандығы белгілі. Осы бағытта студенттерді дауыс аппаратының құрылысы, әншінің тыныс алуы, әншіліктің техникалық дағдыларын меңгеруі, хормен қосылып айтудың мәнерлігі (интонация, ансамбль, т.б.) жөніндегі ғылым жетістіктері туралы мағлұматтармен қаруландырудың маңызы зор. Музыка педагогикасы саласындағы вокальді хор ғылыми білімдерді терең меңгерту ісі нақты құбылыстар мен заттарды талдау (анализ) және насихаттау (синтез) арқылы болатын ғылыми ұғымдар мен ғылыми заңдылықтарды меңгерту нәтиже ісінде жүзеге асырылады. Жұмыс барысында студенттерге мүмкіндігінше хормен ән салу заңдарын үйрену, осы заңдарды қамтитын музыкалық іс-әрекеттердің сипатын аша түсу керек.

Хормен ән салудың ғылыми принципіне байланысты студенттердің байқау, эксперимент, іздену жұмыстарын жүргізудің, ғылыми еңбектерді пайдалану жолдарын үйретудің және біртіндеп жеке ғылымдардың зерттеу әдістерін меңгертудің де жолдарын қарастырудың мәні зор. Әнші дауысы мен дыбыстар қалыптастыру жөніндегі бүгінгі ғылымда қалыптасқан ғылыми мағлұматтар хормен ән салуға үйретуде педагогикалық принциптерге сүйенуге қолайлы жағдай жасай алады. Осы мақсатта оқушылар әрбір вокальдік (әнші регистрі, тыныс алу техникасы т.б.) хормен ән салу (интонация, ансамбль т.б.) құбылыстарының мәнін және практика жүзінде іске асырылу процесі туралы хабардар болуы қажет. Сондықтан, хормен ән салудың ғылымилығы музыка саласындағы ғылыми білімдер негізінде студенттердің ғылыми көзқарасын, олардың ғылыми ойлау қабілеттерін дамытудың басты шарты болып саналады. Хормен ән салуға үйретуде сапалылық принципі студенттердің музыкалық шығарманың мазмұндық және көркемдік образын, көркемдігін, сонымен бірге музыкалық дыбыстардың сапасы – түрлі сападағы музыкалық дыбыстардың түзілуінің себеп-салдарын ұғынумен анықталады. Хор әншілері сапасы төмен, тембрі жағынан жағымсыз дыбыстардың себебін және оларды болдырмау амалдарын білгендері дұрыс. Осыған байланысты әнді орындау процесіндегі құбылыстар (сандар) мен дыбыстарды түзу технологиясы (себеп) арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды ашып, мәнін түсіну, талдау, сараптау, студенттердің хор шығармаларын саналы түрде үйрену, орындау шеберлігінің маңызды шарты екендігін айғақтайды. Ал, музыкалық материалға байланысты саналалық принципі студенттердің ән мәтінін құрғақ түрде жаттамай, оның шын мәнінде түсінуін, жауапкершілікпен қарауын талап етеді. Жаңа шығармалармен та-

ныстыру процесінде студенттердің танымдық деңгейлерін арттыруға бағытталған терминдермен, жаңа вокальді-хор дағдыларымен таныстырудың да орны ерекше.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Вокальді-хор білімдерінің шамаға лайықтылығына ғылымилық принциптерге сүйенер себебі дыбыстарды қалыптастырудың және қалыптастыруға қалай ықпал етуге болатындықтың, студенттердің музыкалық, вокальді-техникалық, көркемдік дамуының заңдылықтарын білмейінше, студенттердің шамасына лайықтылығы есепке алынуы мүмкін емес.

Сондықтан, балаларға шамасына лайықтыны дәл, дұрыс анықтай білу міндетті түрде психология, педагогика және физиология ғылымдарының жетістіктеріне объективті нәтижелері анықталуы тиіс. Шамаға лайықтылық принцип вокал-хор педагогикасының бірізділік пен сабақтастық принципі хор мүшелерінің әншілік дағдыларының қалыптасуы, оқу материалдарын (жаттығулар, көркемдік шығармалар материалдары т.б.) меңгерту барысында қарапайымнан күрделіге, жеңілден қиынға сияқты принциптердің жүзеге асуын қамтамасыз етуге ықпалын тигізеді. Осылайша вокальдік-техникалық көркемдік дағдыларын бірте-бірте күрделендіре түсу – дағдыларды тиімділікпен жоғарлатуға, жетілдіруге мүмкіндіктер туғызады. Хормен жұмыс әрине ұжымдық сипатта болады. Алайда, әр студенттің типологиялық-психологиялық ерекшеліктері, мінезі мен темпераменті арқылы пайда болатын музыкалық қабілетін анықтау, олармен жеке жұмыстар мен әдістерді қолдануды талап етеді.

Сонымен бірге, әр студенттің дыбыс аппаратының өзіндік ерекшеліктері де болуы мүмкін. Ондай жағдайда, өзіндік дыбыс қалыптастыру, дыбыс тембрі сияқты арнайы сабақ өткізу шарт.

Вокальді – хор педагогикасында білім берудің практикалық іс-әрекеттердің көркемдік және техникалық бірлігі және принципі жетекші рөл атқарады. Хормен ән салу процесінде түрлі әншілік міндеттерді орындауға, түрлі мәнерлі ән салуға байланысты дыбыс аппараты органдары, ерекше жағдайларға икемделіп, бейімделіп өзінің функцияларын өзгертіп отыратындығы белгілі. Яғни дыбыс қалыптастыру органдарының арасында түрлі байланыстар жүзеге асырылып, динамикалық стереотиптер жасалады. Осы ретте әншінің дыбыс шығарушы мүшелерінің (тіл, көмекей, дыбыс желбезектері) біздің санамыздан тыс әрекеттерін ескерту керек. Дыбыс аппараты органдарының ән салуға байланысты есту органдарының қызметі арқылы қозғалыс орталықтарына адамның дыбыс жөніндегі қалыптасқан ұғым-түсініктері арқылы басқарылады. Ал бұл ұғым

түсініктері дыбыс аппараты органдарының жұмысына, оның функцияларының реттелуіне айтарлықтай ықпал ететін әуеннің сипаты мен оның эмоциональдік мазмұнымен, музыкалық-мәндік мәнерімен анықталады. Өз кезегінде әнші-орындаушының (көркемдік сапасы, дыбыс органдары) әуезінің мәнерлі болуы, дыбыстардың көркемдік сапасы – дыбыс қалыптастыру технологиясына, вокальдік-техникалық, атап айтқанда артикуляциялық аппараттың, резонаторлардың тыныс алу дағдыларының қалыптасу дәрежесіне байланысты болып келеді. Сөйтіп, түрлі қалыптағы музыкалық шығарманың эмоциональдік мазмұнын жеткізу – жоғарғы және төменгі резонаторлардың, әнші тынысының регистрлер күйінің сапасына тікелей қатысты екендігіне ән салудағы көркемдік пен техникалық дағдылардың біртұтас екендігіне көз жеткіземіз.

Хормен ән салу әншілерді шығарманы студенттерді бұл процеске жұмылдыратын музыкалық туындыларды орындаудың өте-мөте шамаға лайықты, демократиялық формасы ретінде студент жастардың жалпы музыкалық мәдениетін жоғарлатудың, көркемдік талғампаздығын дамытудың ең қуатты құралы ретінде қарастырылуында. Сондықтан, осындай кең ауқымды жұмыс белгілі кезеңдер арқылы жүзеге асырылғанда ғана көздеген нәтижелерге қол жеткізіледі. Ол кезеңдер – хормен орындалатын шығарманы алғашқы таныстыру, үйрету және мәнерлі орындау болып табылады. Алғашқы таныстыру аса жауапты кезең болғандықтан жан-жақты даярлықты талап етеді. Бұл жердегі басты мақсат – студенттердің шығарманы эмоциональді түрде қабылдауын қамтамсыз ету. Бұл кезеңде әнді дыбыс құралдары көмегімен немесе әншілердің орындалуында тыңдату, шығарманың авторлары, шығу тарихы, музыкалық-поэтикалық мазмұны, музыкалық тілі, әуен қозғалысындағы ерекшеліктер әңгімеленіп, пікірлер алмастырылады. Келесі кезеңде хорға арналған шығарманы үйрету, мәнерлі орындауға әншілік дағдыларды қалыптастыру, дұрыс интонациялау, қосылып ансамбльде орындай білу жұмыстары бір-бірімен тығыз байланыста, үнемі сабақтастықта, үйлесімділікте жүргізіліп отырады.

Хормен ән салу жұмысының келесі бір маңызды бағыты – репертуар таңдау. Мұның маңызды болатын себебі – түрлі хор шығармаларын үйреніп орындау процесінде студент жастардың биік көркемдік талғампаздығын, идеялы мен сенімі, дүниетанымы, ізгілікті көзқарастары, азаматтық сапа қасиеттері қалыптасатындығында. Сондықтан хор репертуарына көркемдік-идеялық және интонациялық көркемдігі бай шығармалар іріктелінеді. Балалар хорының репертуарына халық әндері, халық композиторларының әндері, батыс және ТМД елдеріндегі классикалық шығармалар енгізіледі. Егемендікке ие болған тәуелсіз Қазақстанның жоғарғы оқу орындарындағы студенттердің шығармашылық бірлестіктері репертуарларындағы соңғы жылдары қазақ халқының әндерімен

толықтырылды. Халық әндері жөніндегі «әндер ата-баба өмір тіршілігі жайлы мағлұматтар беріп, қоғамның түрлі тарихи кезеңдеріндегі ой-қиялы, сана-сезімі, қарым-қатынасы, аса маңызды оқиғалар жайлы сыр шертеді» демекші, студент жастардың құнды адамгершілік қасиеттері мен ұлттық сана-сезімдері қалыптасады.

Хор репертуарында «нағыз терең ойлы, ғасырлар тезінен өткен, адамның жан дүниесін байытатын музыкалық шығармаларға» ғылыми тұрғыдан баға бере білу мүмкіндігін қалыптастыратын мәңгілік өмірмен Бахтың, Моцарттың, Бетховеннің, Чайковскийдің ұлы туындыларында қарастырылуы тиіс. Хор ұжымында студенттермен жүргізілетін оқу-тәрбие жұмыстарының ерекшеліктерін талдау, хормен ән салудың аса күрделі сан қилы шығармашылық әрекет екендігін, оның тәлім-тәрбиелік мүмкіндігі мол құрал бола алатындығын көрсетеді. Хормен ән айту – музыкалық білім және тәрбие берудің ең басты бөлімдерінің бірі. Әрбір денсаулығы жақсы баланың ән айтуға құштарлығын, сезімін, көңіл-күйін, ынтасын, эстетикалық талғамын қалыптастыруда ән айтудың рөлі зор. Сондықтан іскер музыка маманының ұйымдастыруымен хормен ән айту эстетикалық тәрбие берудің нақты ортасы болып табылады. Ән айту адамға жан-жақты тұрғыдан әсер етуі арқылы балалардың өмірдегі қуаныш пен әсемдік сезімдерін, эстетикалық талғамын байытады, қалыптастырады. Ән үйрету кезеңі (процесі) әуенді тыңдай білу, таза орындай білу және есте сақтауға үнемі жаттығуды талап етеді. Хормен ән айту оқушыларды музыкаға баулып, жан-жақты дамытудың жалпы құралы. Сонымен бірге оқушылардың зейінін, тәртібін, аңғарымдылығын тәрбиелейді. Бірігіп ән айту әннің мазмұнының таза орындалуына тырысуға, көркемдік бейнені бірдей ашуға ынталануға, бір ұжымдық шығармашылыққа тәрбиелейді, бірлікке жұмылдырады.

Хор дағдылары: Хор дағдыларын қалыптастыру жұмыстары унисондық түрде, дауыс мүмкіншілігінің (диапазон) ортаңғы бөлігінде жүргізіледі. Екі дауыста ән айтуға көшкен кезде де унисонмен айту дағдысы жалғастырылып отырады. Екі дауыста ән айту дағдысын қалыптастыру жұмыстары ең алдымен канонмен ән айтудан басталып, екі дауысқа көшу біртіндеп іске асырыла бастайды.

– Ән айтқанда денені дұрыс ұстай білу дегеніміз – кеудені түзу тік ұстап, басты сәл артқа қарай көтеріп отыру. Қолды тізенің үстіне қою (отырғанда), немесе түзу екі жағына жіберу (тұрғанда).

– Дем алу. Ән айтар алдында демді иықты көтермей ішке терең алып белгілі бір тиянақты ойды білдіретін фразаға дейін үнемдеп жеткізу. Дирижерлеп тұрған мұғалімнің қолының көтерілуіне байланыстыруға болады.

– Дыбыстау немесе дыбыс шығару. Дыбысты таза өз дәрежесінде шығару, хормен айтқанда бірдей бастау, фраза аяғына дейін жеткізу.

– Дикция. Дауысты дыбысты таза шығару, дауыссыз дыбыстарды қысқа анық меңгеру, әннің сөзін анық та түсінікті айту, дауыссыз дыбыстарға көп тоқтамау. Мысалы: р-р-р, қ-қ-қ ! «қандай жақсы» дегенде қ-қ-қан-н-д-д-.

Хормен ән айту курсы ән айту тәжірибесі жоқ, бұрын музыкалық білім алмаған оқушыларға арналған. Хормен жұмыс жүргізу барысында оқушылар әнді хормен айту дағдысының теориялық-практикалық білімдерін меңгереді. Музыка сауаттылығын меңгеру ән айту барысында да жүзеге асып отыруы керек. Оңушы-лардың дирижерлік тәсілдерді меңгеру кезінде хор айту репертуарының мазмұнына мектеп өндері кіреді. 16-17 жастағы оқушылардың дыбыс шығару аппараттарында дауыс қалыптасудың өтпелі кезеңінен (мута-ция) қалған әлі толық жетілмегендік байқалып тұрады. Сондықтан дауыспен жұмыс жүргізу барысында ән ре-пертуарын, дауыс жаттығуларды өте сақтықпен таңдап алған дұрыс.

Ол үшін оңушылардың дауыс диапазонда-рын әбден нақты жүйеге келтіріп, алыт дауыстыларға -ля, кіші октава, до,ре 1-октава; сопранолардадо,ре 1-окта-ва, ми, фа 2-октава аралықтарын қатаң сақтаған жөн. Хормен ән айту дағдыларын қалыптастыру алдымен демді бірқалыпты күш түсірмей бірқалыпты алу – ән айту ережелерін дұрыс сақтауға тікелей байланысты жүргізіледі. Хорда ән айту ережесі – жай ән айтудағыдай адамның денені тік ұстап, қолды дененің екі жағына жіберіп (тұрғанда), немесе тізенің үстіне қойып (отырғанда) еркін тұруы немесе отыруы. Демді ішке мұрын мен ауыз арқылы бірдей жаймен алу. Хор әншісі жинақы, біркелкі тыныстануы қажет.

Көңілді, жеңіл жылдам әндерді айтқанда артикуляциялық аппараттардың жылдамырақ қозғалысы қажет етіледі. Мұғалім әр түрлі сипаттағы әндерді айтқанда оның сөз мәтініне байланысты жұмыстар жүргізу керек. Орташа, созылыңқы әндерде артикуляцияның жұмсақ, марш тәрізді патриоттық әндерде оның, ауырлау қозғалысын қалыптастыру керек. Бұл талаптардың барлығы хордағы айтылатын әндердің мазмұнын, сипатын мәнерлеп орындау үшін қажет. Хор дағдыларын қалыптастыру жұмыстары унисондық түрде, дауыс мүмкіншілігінің (диапазон) ортаңғы бөлігінде жүргізіледі Екі дауыста ән айтуға көшкен кезде де унисонмен айту дағдысы жалғастырылып отырады. Екі дауыста ән айту дағдысын қалыптастыру жұмыстары ең алдымен канонмен ән айтудан басталып, екі дауысқа көшу біртіндеп іске асырыла бастайды. Алғашқы сабақтардан бастап ырақтық, динамикалық және жылдамдың ансамбльге көңіл бөлу қажет. Ансамбль сапасына кері әсерін тигізетін қателіктер – дұрыс жетілмеген, музыкалық есту қабілеті нашар, дауыс қабілеті мен музыкалық есту қабілетінің сәйкес жетілмегендігі – әнді айқайлап айту болып табылады. Алғашқы жұмыс кезінде көру арқылы қабылданатын қол қимылдары жұмыстары, дыбыс баспалдақтарының графикалық сызбалары (болгар бағанасы) бес саусаң арқылы айтқызу әдістері жақсы нәтиже

береді. Вокальдық хор дағдыларын қалыптастыру мақсатында істелетін барлық жұмыстар хор шығармасында бір-тұтас ансамбльде айтуға көмектесуі тиіс. Жалпы хор ансамблі – музыкалық шығармаларының жылдамдығын дәлме-дәл бере білуі болып есептеледі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мұғалім әр түрлі сипаттағы әндерді айтқанда оның сөз мәтініне байланысты жұмыстар жүргізу керек. Орташа, созылыңқы әндерде артикуляцияның жұмсақ, марш тәрізді патриоттық әндерде оның, ауырлау қозғалысын қалыптастыру керек. Бұл талаптардың барлығы хордағы айтылатын әндердің мазмұнын, сипатын мәнгерлеп орындау үшін қажет. Хор дағдыларын қалыптастыру жұмыстары унисондық түрде, дауыс мүмкіншілігінің (диапазон) ортаңғы бөлігінде жүргізіледі. Екі дауыста ән айтуға көшкен кезде де унисонмен айту дағдысы жалғастырылып отырады. Екі дауыста ән айту дағдысын қалыптастыру жұмыстары ең алдымен канонмен ән айтудан басталып, екі дауысқа көшу біртіндеп іске асырыла бастайды. Алғашқы сабақтардан бастап ырғақтық, динамикалық және жылдамдың ансамбльге көңіл бөлу қажет. Ансамбль сапасына кері әсерін тигізетін қателіктер – дұрыс жетілмеген, музыкалық есту қабілеті нашар, дауыс қабілеті мен музыкалық есту қабілетінің сәйкес жетілмегендігі – әнді айқайлап айту болып табылады. Алғашқы жұмыс кезінде көру арқылы қабылданатын қол қимылдары жұмыстары, дыбыс баспалдақтарының графикалық сызбалары (болгар бағанасы) бес саусақ арқылы айтқызу әдістері жақсы нәтиже береді. Вокальдық хор дағдыларын қалыптастыру мақсатында істелетін барлық жұмыстар хор шығармасында бір-тұтас ансамбльде айтуға көмектесуі тиіс. Жалпы хор ансамблі – музыкалық шығармаларының жылдамдығын дәлме-дәл бере білуі болып есептеледі.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қамбаров Ж. Қобыз сазы: (О. Сейітқазин туралы) // Семей таңы. – 1978. – 6 декабрь. – 14 б.

2 Байжігітов Б. Көркем өнер терминдерінің қысқаша түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2000. – 78 б.

3 Балтабаев М. Әсем саз : бастауыш сыныптарға арналған музыка әліппесі. – Алматы: Атамекен, 2002. – 104 б.

4 <https://bilimainasy.kz/>

5 <https://infourok.ru/darindi-balalarmen-zhmis-zhrgizudi-erekshelikteri-564384.html>

6 <https://stud.kz/umkd/id/11121>

7 https://ust.kz/word/baldayren_hor_bagdarlamasy-160349.html

Т. Азамат¹, А.К. Аубашева¹

Особенности работы с детскими хорами

¹ Высшая школа искусства и спорта,
Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан.

T. Azamat¹, A.K. Aubasheva¹

Features of working with children's choirs

¹ Graduate School of Art and Sports,
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В статье Автор сформулировал историю развития хорового искусства, жанровые особенности в музыкальном искусстве, художественный стиль, влияние на исторические пути становления, общественно-социальную значимость. в настоящее время в области развития хорового искусства, в том числе и в области культуры и искусства.

Ключевые слова: Развитие искусства хорового искусства, духовный процесс, оригинальное свойство, художественная поэтика, эстетический вкус, мыслительность, социальное бытие, пример, вариант.

Summary

In the article the Author formulated the history of choral art development, genre features in musical art, artistic style, influence on historical ways of formation, social and social significance. at present, in the development of choral art, including in the field of culture and art.

Keywords: the development of the art of choral art, spiritual process, original property, artistic poetics, aesthetic taste, thinking, social existence, example, option.

МРНТИ 18.41.51

Т. Азамат¹, Б.М. Жылқыбай¹

¹ *Өнер және спорт жоғары мектебі
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: tleu_sal@mail.ru*

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКА ӨНЕРІНІҢ ДАМУЫ

Аңдатпа

Автор мақалада қазақтың дәстүрлі музыка өнерінің дамуын жанрлық ерекшеліктерін, көркемдік шалымы, бітім-құрылысы, тарихи қалыптасу жолдарына, қоғамдық-әлеуметтік мәніне әсер-ықпалына қатысты ой-тұжырымдаған. қазақтың дәстүрлі музыка өнерінің дамуының рухани үдеріспен тікелей сабақтас төлтума қасиеттерін анықтап, халықтың тарихи-әлеуметтік болмысымен біте қайнасқан көркемдік-поэтикалық шалымына, эстетикалық талғам мен тәрбиесіне берер ықпалын саралаған.

Тірек сөздер: қазақтың дәстүрлі музыка өнерінің дамуы, рухани үдеріс, төлтума қасиет, көркемдік поэтика, эстетикалық талғам, ой тұжырым, әлеуметтік болмыс, үлгі, нұсқа.

КІРІСПЕ

Сал, сері екеуі де өте ескі дәуірден сақталып келе жатқан халықтың тіршілігіне көп жаңалық кіргізген, әдебиетке, ой-санаға көп әсер еткен қазақ мәдениетінің бір жарқын белгілері. Оны осы күнгі сахнада мирас болған Біржан салдың бейнесі анық сипаттайды. Қазақ тілінде ерекшеленген сал мен серінің адамшылық қасиеті ауызбен жеткізуге болмайтын орасан асқақ болып отырады. Олар күштіге табынбайды, кедейді мақтап жыр шығарады. (Жанақ ақын, Дәулеткерей, Сейтек). Олардың бар ынтасы махаббатқа бас иіп, оған бәйек болып түсу, ол үшін ел-елді қыдырып, өзіне ақылды, сұлу қыз іздеу, оған барлық жас өмірін сарп қылып, мал-мүлкін аямай соның жолына құрбан етіп салу. Бұл тек қана сал мен серілерде ғана болатын. Сал мен серіні мұндай ардақты дүниеге бағыттайтын оның жаратылыс ерекшелігі, оның дарынды ойы, ашық-жарқын мінезі, сыпайылығы, сұлулықты, ғажайып жаңалықты жақсы көретіні, әдемі дүниеден ләззат ала білуі. Сал мен серінің өзгешелігі олар, әрі ақын, әрі әнші, әрі күйші, әрі сауыққой, елге

қуаныш беретін, олардың жүрегіне жарық сәуле түсіретін оқымысты адамдай саналады. Сондықтан халық сал мен серіні өте ардақтап, қуанышпен қарсы алып, олардың істерін халық ортасында аңыз қылып айтып жүреді. Ауылдағы бойжеткен қыздары да сал мен серіге ерекше көңіл қойып, олар ауылға келгенде тобымен жүріп, алдымен қарсы алатын.

Сері мен сал келген ауылдарда үлкен думанға түсіріп, ойын сауықпен олардың көңілін табады. Ф. Назаровтың суреттеуінше, сал жүрген жерін ұзақ уақыт қызыққа батырады. Ол өзінің шырқап салған әнді жазды күні түн ортасында ауғанша айға карап, шырқап ән салған. Ел-елді аралап жүретін әнші, серілер, салдар тарихи дәуірден келе жатқан мәдениеттің бір жарқын түрі. Олар өздері шығарған ән күйді, музыкалы шығарманы, халықтың эпикалы жырларын мәңгілікке сақтайтын аяулы ой иесі. Өткен ғасырларда сахарада ән мен күйдің өркендеуі бір ғана сал мен серілердің, атақты домбырашылардың көркейіп өркендеуімен байланысты болады. Олар әнді бір дауыспен айтпай кейде көп дауысты әдемі әндер шығарып жүреді, оның әдемі өрнегін бізге суреттейтін «Сегіз серінің» Бақтиярдың үйінде, Мақпал сұлудың алдында – көп серімен қосылып, көп дауыспен бірлесіп, айтқан әндері, Біржан салдың Абай үйінде жатқанда көп серімен бірлесіп айтқан сұлу әндері. Бұл әсер тіпті жәй нәрсе емес, қазақ музыкасының көркейіп, биік сатыға жеткенін сипаттайды. Демек, сол өнері халық топтарының жарқын бір түрі. Оның негізгі құрылысы ойын – сауыққа негізделген, ән шырқау, жарқын күй тарту, билеу (Дәулеткерей алдында), ән желдірме айту, тағы басқалар. Бұл сауық көрінісін салдар әр қашан көркем киімдермен, не ешкімге белгісіз бір алуан киімдермен, ат тұрманын алтын күміспен, топтаған моншақ, мыспен таусылмайтын сұлу өрнекті әдемі жібектер мен елді толықсытып жүретін.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Серілікті әдет қылған ойшы кісінің бірі сол кезде жасаған атақты Иоллық деген кісі. Ол өзі ғажайып аңшы, мерген, атты әдемілеп ұстайтын ат сейіл онымен қатар ол асқан ақын, жырау. Ағалары Білгі-хан мен Күлтегін қайтыс болғанда оларға арнап эпикалы оқиғаларды әдемілеп құрып, оны тасқа жазып қалдырған да осы атақты Иоллық тегін. Түрік қағанатының асқаралы биі Тоныкөк терең ойшы кемеңгер білгіш кісі болған. Өлерінде басына қоятын құлпы тасқа атақты жазуды ол өз қолымен жазып, қанша данышпан сөздер қалдырған. Тоныкөктің жалпы бейнесі VII–VIII ғасырда жазылған кемеңгер, ойшы Қорқытқа өте ұқсас. Қазақ аңыздары бойынша, Қорқыт ескі дәуірдегі серілікті бастаушының бірі. Бұған XIII ғасыр бұрын жасалған атақты шешен, ел басқарушы, онымен қатар атақты

жырау, ақын, күйші, бірінші қобыз жасаушы қазақ музыкасының атасы. Қорқыттың қобызын, оның музыкасын өзіне мұра еткен ұрпақтары әл-Фараби, Нысан абыз, Қойлыбай, Балақай, Жанақ ақын тағы, басқалар. Тарихи дәуірде қолданған музыка аспаптарының шығу тегі бір таңсық нәрсе. Оны терең оймен анықтауды бірінші рет алдына қойған ұлы жерлесіміз әл-Фараби. Ол кісінің бейнелеуінше, әрбір музыка аспабының үн шығаруы жаратылыс үнімен мол байланысты жатады. Қорқыт дәуірінде Сыр бойындағы қалаларды мекендеген тайпалар оғыз, қыпшақ, қаңлы, қарлұқ қобыз күйін киелі үн деп, Қорқыттың қобызына бас иетін болған. Бұл аңыз соңғы дәуірге дейін келіп жетті.

Қазақ аңызы бойынша Қорқыт күмбезінің жанынан өткенде одан Қорқыт қобызының «Қорқыт-Қорқыт» деген дауысы естіліп тұрады. Биікте ұшқан бейне құстың сайрауы, тау басынан ұлыған аң бөрінің дауысы, үйдегі қойдың маңырауы, өрістегі жылқының кісінеуі естіледі. Демек, қобыз күйінің сарынына зор елес берген жаратылыс үні: үрген жел, соққан боран, тамшылаған жаңбыр, судың ағыны, қамыстың шуы, орманның толқуы, шөптің сылдыры, таутастың жаңғырығы, найзағай – күннің күркіреуі – барлық жаратылыс үні күй шығарудың негізі болады. Күй шығарушылар Қорқыт, Жұмағұл ақын, Ықылас әр қашан үйден қобызын алып шығып, өзеннің жағасына барып тартатын болған. Өзеннің ағысы олардың жан күйін толқытып, шабытқа бөлеген. Ерте дәуірде шығарған күйлердің аты да осымен орайласып отырады. Мәселен: «Аққу», «Қызыл қайың», «Асау өзен», «Көк бұқа», «Боз айғыр», «Жез киік», «Қорқыт күй», «Ақсақ құлан», «Жошы хан», тағы басқалар. Аспаптың өзіне келсек, қобыздың сыртқы түсі оның шығарған үні келесі күйді еске түсіреді. Қу – қазақта киелі құс. Сондықтан «Аққу» күйі ерте кезде көпшілікке әсер еткен. Қобыздың түрі қуға ұқсас екенін бірінші рет суреттеген әл-Фараби. Одан кейін, оны солай салыстырған саяхатшы П.С. Паллас. Ол кісі 1772 жылы Семей өлкесін аралап жүріп, әлден уақытта қобыз тартып отырған, бір қазақты кездестіреді. Ол саяхатшыға «Аққу» күйін тартып береді. Палластың байқауынша, қобыздың сыртқы көрінісі одан сұңқылдап шығатын үн тұтасымен қудың түрін елестетеді 1. Сал мен серінің сипаты әсіресе Қорқыт дәуірінде оғыз-қыпшақ арасында өте күшті болды. Олар туралы Қорқыт жырында айтқан ғой: Елден елге Бектен бекке Қобызын артып қасына. Ұзандар жүр ел кезіп. Бұл аңыз қазақтарда осы күнге дейін айтылған ұзанның орнына «ақын» деп айтылады, яғни эпикалы жыр айтушылар. Оның мысалына Жанақ ақынды, Сабырбайды, Нысанбайды, Найман баланы, Марабайды Абылды, Сүйінбайды, тағы басқа ақын, күйшілерді келтіруге болады. Сал мен серінің қалай өркендеген жолдарын, оның сұлулық ой-сана туралы халыққа қандай әсер бергенін әдемілеп суреттейтін әсіресе Қорқыт аңызы, Қозы Көрпеш – Баян сұлу, Қыз Жібек, Ер-Сайын, Ер-Тарғын жырлары, серілік онда өте сәулетті, ғажайып түрде кездесіп отырады.

Жырда айтылатын кейіпкер Қозы Көрпеш, Төлеген, Ертарғын өзі тамаша серілер. Ел елден қыз таңдап, шатыр тігіп аң аулап, қасына көп сері жігіт ертіп, ойын-сауық құрып жүреді. Қыпшақ даласында серілік пен сал өнерін таратқан майталмандарының бірі Жошы хан. Оның өзі бір ғажайып сері. Ол қасына атақты жырауларды, ақындарды, сал-серілерді, әнші-күйшілерді топтап бірін-бірі сауық үстінде болған. Оның сұлулықты жақсы көруі бойынша әкесі жыл сайын Балқаш төңірегіндегі Құлан-Ойнақ даласына әдейі аң аулауға келгенде қыпшақ елінің «сыйы» деп, оған он мың боз ат, он мың әдемі қара ат тарту етіп отырған (Рашиддин). Жошы жас кезінің өзінде аңқұмарлық ісіне салынып, саят құруды, сауық қою өнерін ерекше суреттеген еді. Жошының аңда жүріп көп шыққан биік жері Ортаудың сұңқар ұя салатын биік басы. Ол жерді Жошы ерекше қадірлеген. Сұңқардың ең тамашасын осы арадан ұстайтын. Ол биік шыңды қазақтар осы күнге дейін сақтаған. Оның ғажайып таң қалатын әфсанелері ХІХ ғасырдың соңында «Дала уалаяты» газетінің үш нөмірінде көлемді етіп басылған 2. «Ақсақ құлан Жошы хан» күйін А.В. Затаевич Ануар Медетовтан жазып алды. Бұл ескі аңызбен айтылатын күйлерді келістіре тартатын бір ғажайып дарынды күйші еді, атақты Мұхит салдың ұрпағы болатын. А.В. Затаевичтің айтуынша, бұл «один из наиболее замечательных казахских «кюев» для домбры, происхождение коего связано с поэтической легендой о гибели Джучи хана, страстного охотника на куланов» 3. Жошы ханның аң аулап жүргенде құлан шайнап өлтіргенін сол кездегі атақты күйші Кетебұқа әкесіне домбыраның сарнауымен естіртеді. Медетов тартқан домбыраның дауысы, жанды күйзелтетін аса қайғылы еді. Әсіресе ішектің төменгі бунақтағы сарнап шыққан қасыретті үндері ханды ойға түсіреді. Жоғарғы бунақтарынан шыққан аңқыған қоңыр үндер екеуі қосылып, қапылыста өлген жас жігіттің бейнесі көз алдында тұрғандай болды, екеуі қосылғанда домбыра жылап тұрды. А.В. Затаевич жазып алған Ануар Медетов тартқан «Ақсақ құлан Жошы хан» күйін Ромен Роллан оқығанда атақты ойшы бір үлкен ойға батқандай. «Бұл аңыздың сюжетінде не деген ұлы күш, не деген музыкалық қасиет бар. Бұл нағыз симфониялық поэма». Тағы бір хатында: «Ақсақ құлан Жошы хан аңызындағы музыканың тасқын күші мені таң тамаша қалдырды. Бұл күй қазақ сахарасын талай рет ой толқынына бөлеп сұлу гүлдің алысқа атқан шарықтауын елестетеді», – деп жазады. Қыпшақ сахарасында серілікті әдемі суреттеген ақынның бір Құтыб. «Хұсырау-Шірін» ғашықтығын жырлаған кемеңгер ақын. Ол жырды Сырдария бойында тұратын Жезд қаласында 875 (1383 ж.) жылы жазып бітірген. Жер аттары көбінесе Қазақстан жері. Негізгі сюжеті серілік, ғашықтық туралы.

Сол серінің бірі Хұсырау не Фархад, оның сүйген қызы Шірін туралы. Бұл аңыз Құтыбтан кейін Сырдария бойындағы қазақтар арасында ХІХ ғасырға дейін айтылып келді. Құтыб жырының соңында өзі туралы айтқан: Бітірдім кітабымды

қатесін бағып, Бұ захмет шеккенімді білгейсің оқып. Атағымды «Берке факыр» деп айтады, Өзім мүмін, өзім мүслім, асылым қыпшақ. Кітап тарих жеті жүз сексен бесте сафар айының 25 де жазылып бітеді. Қыпшақ ортасынан шыққан екінші ұлы ақын Сейф әс-Сарами. Ол 1393 жылы Саадидің «Гүлістан» жырын қыпшақ тіліне аударарды. Гүлістан Алтын Орданың орталық қаласының бірі. Сарами осыны тегісімен өз тіліне аударып, оған өзінше сюжеттер қосып отырады. Кейбір жазуларда Сейфи қыпшақ арасын көп аралаған бақсы, ақын, ән салып, күй тартып жүрген, серілік туралы ол екі нәрсені жарқын түрде анықтаған: бірінші «Ғашықтық пен жас серінің сипаты» екінші «Қартайып мүшкіл тарту сипаты» (Сейф Сарами. «Гүлістан»), Бұл екі мәселе қазақ әдебиетінде Біржан сал мен Ақан серінің қартайғанда айтқан ойларына дәл келеді (деген соң біз қартайдық, біз қартайдық.) Арқада серілікті ескі дәуірде түрік қағанатынан кейін таратқан серінің бірі атақты күйші, әрі ақын, жарқын ойшы Қотан деген кісі. Оның бір күйін «Суға кетті Ер Қотан» Шоқан Уәлиханов жазып алған. Тегі оны Шоқан Жанақтан жазып алған сияқты. Демек, Жанақ жыр айтарында ылғи Қотанға бас иіп отырған. Ескі дәуірде серілер көбіне Жалайыр елінен көп шыққан. Соның бірі атақты Шедегей, атақты сері, саңлақ, майталман, өзі аңшы, өзі ақын, өзі күйші өзі сауыққой кісі болған.

Салдық пен серілік өнерінің биік сатыға жеткені қазақ дәуірі. Қазақ хандарының көбі өздерінің бабалары Жошы, Орда ежен сияқты ақын сері болған. Соның бірі Әз Жәнібек. Ол өзі атақты аңшы Құладынға қу ілдірген саятшы, ойын-сауықты көп қуған, ел-елді аралап, әдемі қыз іздеген. Жәнібектің ел жұмысын басқармай, тек аңмен, той думан мен бос уақыт кетіріп жүргенін Асан қайғы ұнатпаған.

Қасымханның баласы Ақназар да атақты серінің бірі, бірақ серілікті ол бір ғана сұлулық күшін, елге үлгі болу үшін пайдаланған. Серілікті биік сатыға жеткізген, әсіресе, Есімхан. Оның қамқа тондары, басындағы телпегі, аяғына киген қызыл етігі тегісімен алтынмен кестеленіп, отырған. Құстың да ең қырандарын ұстаған: сұңқар, лашын, тұйғын, «алтайдың ақ иық бүркіті». Абылай мен Әбілхайыр ханның ұрпақтарына дейін серілік пен сал өнері үздіксіз көтеріле береді. Серілікті жаны сүйген әсіресе Абылайдың жауынгер батыры, Уақ Баян батыр – атақты серінің бірі. Күйді он бір ғана алысқа шалқытып сыбызғымен тарататын болған. Абылай заманында жасаған ескі серінің бірі Тайлақпай, ол да сыбызғымен тартқан. Оның асқақтататын сұлу күйі «Қыз жылытқандай» әскерден есен-сау қайтқанын қуаныш етіп, осы сәулетті күйді қалдырды. Сыбызғымен көп тартушы әсіресе Кіші жүз серілері. Олардың қосымша елші топтап, кісі жиып, сыбызғы тартып отырғанын орыс өнерпаздары әр уақыта қағазға түсіріп отырған. Сондай сыбызғыдан тартқан ұзын күйдің бірі – Сырым батыр тартқан әдемі күйлер.

Бекет ордасында ерте кезде күйді төндіре тартқан күйшілер атақты Дәулеткерей, оның баласы Салауат, олардың туысқаны, халыққа аңыз болған Мұхит сал, Ұзақ, оның мұрагері Құрманғазы, Алыкей, Мар сері Жапаров, атақты Сейтен сері. Арқаның асқан серілермен адамды ойға түсіретін саңлақ жүйріктерінен, жүректі қуанышқа бөлейтін ойшыларынан ауызға алдымен түсетіндері Тәттімбет, Дайрабай; Өтеболат күйші. Шоқанның айтуынша мұның тартқан күйлері «Қызыл қайың», «Тарғыл бұқа», «Алабайрақ», «Суға кетті Ер Қотан», «Балбырауын», «Шығыт жібі бес бармақ». Шоқан бұл күйлерді тартқан Қанқожа Уәлихановты, Досжанды, тағы басқа күйшілерді бірге қосады. «Шығыт жібі бес бармақ» – саусақтың әдемі саласымен көп ішекті домбыраға мөлдірете тартатын әдемі күйі, оны Тәттімбет, Дайрабай, Өтеболат, Мұхит сияқты асқан күйшілер тартатын бір сәулетті күй, сыбызғыдан тартатын ескі күйдің бірі «Серпер» де қуанышқа арналған. Оны бергі кезде жеткізгендер – Тәттімбет, Дайрабай, Құрманғазы, Мұхит. Ең ғажайып аңыз «Қапыда өткен қарбалас» атты ескі күй, жазып алған Шоқан Уәлиханов. Ту баста бұл «Ақсақ Құлан Жошы хан» аңызының бір түрі, кейін оған «Еңлік-Кебек» тағдыры келіп қосылып, Арқаның күйшілері оны бір ұлы бейнеге айналдырады. Бір айтатын ой, сал мен сері бір типті емес, екеуі екі алуан, өзгеше нәрсе. Олардың бірінен – бірінің өзгешелігі – олардың тұрмыс көрінісінде, типінде. Ең алдымен сал, сері деген сөздер қалай туған, осыдан бастайық. «Сал» Еуропа тілімен айтқанда эксцентрик, болмаса өз бағытымен жүретін бір аяулы адам. Оның бір арманы сылқымдық, кербездік, киімді әдемі киіну, өзімен қатар жүрген адамның бәрінен де қияпатымен де, киімімен де артық болу, асып түсу. Ер-тоқымның өзі де басқанікіндей болмайды, алтынмен, күміспен өрнектеген, ерекше салтанатпен жасатады. «Сал» сөзі киімді салпаңдатып кең тігуден шыққан, сал, салпаң. Әрбір салдың шалбарының балағы сондай кең, оған бір кісі толығымен сиып кетеді.

Акселеудің «сал» сөзі «Сал ауруынан алынды» деуі келіңкіремейді. Халықтың әдеті бойынша, өнер иесіне ондай ат қоймайды. Қайта сол «салдық аурудың өзі осы «сал» сөзінен шыққан болуы керек «Атым сал бөксе болып жүр» десе, салды басқан кең киім сияқты атты да ауырлатып жүр, дегенді білдіреді. Демек бұл сөздің өзі салдың киімінен шыққан. Құлағы үлкен кісімен құлағы үлкен малды да «салпаң құлақ» дейді, ол да үлкендікті, кеңдікті көрсетеді. Ілгеріде мысалмен келтірілмек, «серілік», «салдықтан» бүтіндей басқа, екеуінің қосылатын жері, екеуі де ақын, күйші, әнші, екеуіне де ортақ болатын музыка аспаптарын бірдей қолданатыны. «Сері» сөзі серпілдеуден шыққан, бой жазу, серпер осы сөзбен бірдей, шалқыту, асқақтау. Сері көбінесе оқымысты кісілер арасында көп болған. Жақсы көрген қызға салдар сияқты іздеп бармайды хат пен жұмбақ жазысады. Ерте кезде жасаған серілер көбінесе хан ордасында болып ойын-сауықтар құратын.

Біз оны Жошы ханның қазақ хандарының серілік құрған тұрмысын айтқан түрде көрсеттік. А.В. Затаевич жазған: «Сери были детьми белой кости, богатыми, но их эксцентризизм не принимал крайних форм». Серілер біріншіден, атақты мерген, екіншіден саятшы, сұңқармен, лашынмен, тұйғынмен қызық көруші, тұлпар аттың ең жүйрігін қадірлеп баптаушы. Онымен қабат халықтың рухани тіршілігінде, ойын-сауығына да ерекше қуат беріп, оны биікке көтеруші.

Ақын болып әдебиетке үлкен үлес қосуы, Қозы Көрпеш – Баян сұлу, Алпамыс, Қыз Жібек, Мұңлық – Зарлық сияқты ескі жырларды бірден бірге айтып жеткізіп отырды. Бір ғажайып жері, серілердің көпшілігі Орта Азияның, шығыс елінің әдебиетінен де үлкен хабары болған (Нияз, Сегіз сері, Ақан сері, Мұхит, Сейтек, тағы басқалар). Олар қазақ халқының алдына «мың бір түннің», «Мәлике кітабының», «Тотынаменің», «Зейне зайыптың» нұсқауларын әдемі жазып отырған. Нияз серінің үлкен ұлы Қыруар-атақты серінің бірі. Ол парсы тілінен «Тотынамені» қазақ тіліне аударып, ғашықтық жырын күшейте түседі. Сол «Тотының» бір тарауы «Мәлике» жырын ХІХ ғасырдың бірінші жартысында жазып, ол бүгінде Қазан университетінің кітапханасында сақтаулы тұр. Серілердің кейбірі қазақтың ерлік жырына да сондай төніп, оны асқақтатып, сондай сәулетті етіп шығарып отырған. Сондай серінің бірі Қарауылдан шыққан Сал тіпті өзгеше орында болған. Ол халықтың театры сияқты рөл ойнап, өзінің жарқын әнімен, сыртқы қияпатымен халыққа үлгі беріп жүрген. Салдар әр уақыт жарқын жүзді, майталман, әзілдік пен қулықты қатар ұстап, бір жағына сынағыш, сын көзімен қарайтын, отырған маубас басшыларды сықақ пен өлтіріп, игі адамдарға мөлдіреп жарқын пейіл білдірген.

Сал махаббаттың кезгіш елесі ойын-сауықтың, думанның жан күйі, қызықты аңыздардың әдемі тақырыбы. Осыған орай халық сал туралы неше алуан қызықты әңгімелер туғызып, әр бір салдың өмірін бүкіл сахараға таратады.

Салдық ерте кезде халықтың дағдыланған бір дәстүрлі ісі болған. Ең соңғы салдың бейнесін Біржан мен Мұхит салдан көруге болады. Олардың соңы ала шыққан Жаяу Мұса мен Үкілі Ыбырай салдықтан көрі әншілікке жақынырақ. Салдықты еске түсіретін Жаяудың өзгеше киінуі (ылғи қызыл киініп жүреді), Ыбырайдың басына үкі тағып жүруі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ақын болып әдебиетке үлкен үлес қосуы, Қозы Көрпеш – Баян сұлу, Алпамыс, Қыз Жібек, Мұңлық – Зарлық сияқты ескі жырларды бірден бірге айтып жеткізіп отырды. Бір ғажайып жері, серілердің көпшілігі Орта Азияның, шығыс елінің әдебиетінен де үлкен хабары болған (Нияз, Сегіз сері, Ақан сері, Мұхит,

Сейтек, тағы басқалар). Олар қазақ халқының алдына «мың бір түннің», «Мәлике кітабының», «Тотынаменің», «Зейне зайыптың» нұсқауларын әдемі жазып отырған. Нияз серінің үлкен ұлы Қыруар-атақты серінің бірі. Ол парсы тілінен «Тоты намені» қазақ тіліне аударып, ғашықтық жырын күшейте түседі. Сол «Тотының» бір тарауы «Мәлике» жырын ХІХ ғасырдың бірінші жартысында жазып, ол бүгінде Қазан университетінің кітапханасында сақтаулы тұр. Серілердің кейбірі қазақтың ерлік жырына да сондай төніп, оны асқақтатып, сондай сәулетті етіп шығарып отырған. Сондай серінің бірі Қарауылдан шыққан Сал тіпті өзгеше орында болған. Ол халықтың театры сияқты рөл ойнап, өзінің жарқын әнімен, сыртқы қияпатымен халыққа үлгі беріп жүрген. Салдар әр уақыт жарқын жүзді, майталман, әзілдік пен қулықты қатар ұстап, бір жағына сынағыш, сын көзімен қарайтын, отырған маубас басшыларды сықақ пен өлтіріп, игі адамдарға мөлдіреп жарқын пейіл білдірген.

Сал махаббаттың кезгіш елесі ойын-сауықтың, думанның жан күйі, қызықты аңыздардың әдемі тақырыбы. Осыған орай халық сал туралы неше алуан қызықты әңгімелер туғызып, әр бір салдың өмірін бүкіл сахараға таратады.

Салдық ерте кезде халықтың дағдыланған бір дәстүрлі ісі болған. Ең соңғы салдың бейнесін Біржан мен Мұхит салдан көруге болады. Олардың соңы ала шыққан Жаяу Мұса мен Үкілі Ыбырай салдыктан көрі әншілікке жақынырақ. Салдықты еске түсіретін Жаяудың өзгеше киінуі (ылғи қызыл киініп жүреді), Ыбырайдың басына үкі тағып жүруі.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қамбаров Ж. Қобыз сазы: (О. Сейітқазин туралы) // Семей таңы. – 1978. – 6 декабрь. – 14 б.

2 Байжігітов Б. Көркем өнер терминдерінің қысқаша түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2000. – 78 б.

3 Балтабаев М. Әсем саз: бастауыш сыныптарға арналған музыка әліппесі. – Алматы: Атамекен, 2002. – 104 б.

4 <http://collegu.ucoz.ru/publ/24-1-0-9094>

5 <https://www.referat911.ru/Inostrannye-yazyki/aza-muzyka-ner/184004-2300154-placel.html>

6 <http://stom.tilimen.org/azastan-respublikasini.html?page=5>

7 kazak-teatr-eneri-kazak-teatr-enerini-damuy/

Т. Азамат¹, Б.М. Жылқыбай¹

Развитие традиционного казахского музыкального искусства

¹ Высшая школа искусства и спорта,
Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан.

T. Azamat¹, B.M. Zhylykybay¹

Development of traditional Kazakh music art

¹ Graduate School of Art and Sports,
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В статье Автор сформулировал жанровые особенности развития традиционного казахского музыкального искусства, художественные склонности, сложность, влияние на исторические пути становления, общественно-социальную значимость. в частности, он отметил, что развитие традиционного музыкального искусства в Казахстане является одним из важных направлений развития, непосредственно связанных с духовным процессом, а также способствует развитию художественно-поэтического мышления, эстетического вкуса и воспитания народа.

Ключевые слова: развитие традиционного музыкального искусства у казахов, духовный процесс, оригинальное свойство, художественная поэтика, эстетический вкус, мыслительность, социальное бытие, пример, вариант.

Summary

In article the Author formulated genre features of development of the traditional Kazakh musical art, art inclinations, complexity, influence on historical ways of formation, social and social importance. in particular, he noted that the development of traditional music in Kazakhstan is one of the important areas of development directly related to the spiritual process, as well as contributes to the development of artistic and poetic thinking, aesthetic taste and education of the people.

Key words: the article discusses the origin of the Kazakh clans of Senior Zhuz: suryoyo, Dulat, Alban, Suan, ysty, Shaprashty, Oshakty, Sergeli from the point of view of population genetics and data Shezhire.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала «ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА», должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5–98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Настоящие правила для авторов составлены с учетом опыта ведущих журналов из списка ККСОН (Вестник КазНПУ им. Абая, Вестник ПГУ им. С. Торайгырова и других).

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии
со следующими правилами:

– Тематическая направленность журнала «ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА»: педагогические, гуманитарные, социальные науки, образование. Периодичность: 4 номера в год. Язык публикуемых статей: казахский, русский, английский языки.

– В журнал «ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА» принимаются статьи в одном экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы, не должен превышать 13 страниц печатного текста. Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского языков), KZ Times New Roman (для казахского языка). Минимальный объем рукописи должен составлять 6 стр.

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **Инициалы и фамилия(-и)** автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, см. образец);

3 **Ученую степень, ученое звание;**

4 **Аффилиацию** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, область, страна, почтовый индекс) – на казахском, русском и английском языках;

5 **E-mail;**

6 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (не более 12 слов, заглавными прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, на трех языках: русский, казахский, английский, см. образец);

7 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском языках (рекомендуемый объем аннотации – не менее 100 слов, прописными буквами, нежирным шрифтом 12 кегль, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец);

8 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (оформляются на казахском, русском и английском языках: кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 3 см). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5–8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т. е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

9 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

– слово **ВВЕДЕНИЕ / КІРІСПЕ / INTRODUCTION** (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре см. образец). Необходимо отразить результаты предшествующих работ ученых, что им удалось, что требует дальнейшего изучения, какие есть альтернативы (если нет предшествующих работ – указать приоритеты или смежные исследования). Освещение библиографии позволит отгородиться от признаков заимствования и присвоения чужих трудов. Любое научное изыскание опирается на предыдущие (смежные) открытия ученых, поэтому обязательно сослаться на источники, из которых берется информация. Также можно описать методы исследования, процедуры, оборудование, параметры измерения и т.д. (не более 1 страницы).

– слова **ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ / НЕГІЗГІ БӨЛІМ / MAIN PART** (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Это отражение процесса исследования или последовательность рассуждений, в результате которых получены теоретические выводы. В научно-практической статье описываются стадии и этапы экспериментов или опытов, промежуточные результаты и обоснование общего вывода в виде математического, физического или статистического объяснения. При необходимости можно изложить данные об опытах с отрицательным результатом. Затраченные усилия исключают проведение аналогичных испытаний в дальнейшем и сокращают путь для следующих ученых. Следует описать все виды и количество отрицательных результатов, условия их получения и методы его устранения при необходимости. Проводимые исследования предоставляются в наглядной форме, не только экспериментальные, но и теоретические. Это могут быть таблицы, схемы, графические модели, графики, диаграммы и т. п. Формулы, уравнения, рисунки, фотографии и таблицы должны иметь подписи или заголовки (не более 8 страниц).

– слово **ВЫВОДЫ / ҚОРЫТЫНДЫ / CONCLUSION** (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Собираются тезисы основных достижений проведенного исследования. Они могут быть представлены как в письменной форме, так и в виде таблиц, графиков, чисел и статистических показателей, характеризующих основные выявленные закономерности. Выводы должны быть представлены без интерпретации авторами, что дает другим ученым возможность оценить качество самих данных и позволит дать свою интерпретацию результатов (не более 1 страницы).

10 Список использованных источников включает в себя:

слово **СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ / REFERENCES** (Нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т. е. источники, на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т. е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами для кругозора читателям, как смежные работы, проводимые параллельно. Рекомендуемый объем не менее, чем из 20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Статья и список литературы должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5–98; ГОСТ 7.1–2003 (см. образец).

11 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi. Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В бумажном и электронном вариантах приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются).

Информация для авторов

Все статьи должны сопровождаться **двумя рецензиями** доктора или кандидата наук для всех авторов. **Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.**

При необходимости статья возвращается автору на доработку.

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.

За содержание статьи и достоверность несет ответственность автор.

Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

При использовании материалов журнала ссылка на «Педагогический вестник Казахстана» обязательна.

Статью (бумажная, электронная версии, оригиналы рецензий и квитанции об оплате) следует направлять по адресу:

140002, Казахстан, г. Павлодар, ул. Мира, 60,

Павлодарский государственный педагогический университет

Тел. 8 (7182) 32-48-04, 8-707-729-06-99

Факс: 8 (7182) 34-42-22.

E-mail: aigul_ahmuldinova@mail.ru

Ответственный секретарь журнала Айгуль Насыровна Ахмульдинова

Оплата за публикацию в научном журнале составляет **2000 (две тысячи) тенге.**

Наши реквизиты:

РГП на ПХВ «Павлодарский государственный педагогический университет» МОН РК

БИН 040340005741

РНН 451500220232

ИИК KZ109260501163654000

АО «Казкоммерцбанк»

БИК KZKOKZKX

ОКПО 40200973

КБЕ 16

КНП 861

РГП на ПХВ «Павлодарский государственный педагогический университет» МОН РК

БИН 040340005741

РНН 451500220232

ИИК KZ609650000061536309

АО «Forte Bank»

БИК IRTYKZKA

ОКПО 40200973

КБЕ 16

КНП 861

Образец к оформлению статей:

МРНТИ 14.35.07

Ж. Ж. Жылкыбаев¹

Факультет педагогики и спорта,

¹Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан, 140002

e-mail: Zhylkibayevn@mail.ru

МОДЕЛЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ КЛЮЧЕВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЭЛЕКТИВНЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация

В статье разработана модель деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. Доказана эффективность модели деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. Раскрыто содержание и структура модели деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. В модели деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин показаны структурные связи, основные модули и условия процесса по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. В модели деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин заложены перспективы по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. Модель деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин рекомендуется для университетов.

Ключевые слова: модель, деятельность, формирование, профессиональные компетенции, студент, элективный, дисциплина.

ВВЕДЕНИЕ

Широкий спектр ключевых профессиональных компетенций: информационной, деятельностной – позволяет формировать их...

Продолжение текста

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Профессиональная компетенция включает совокупность взаимосвязанных

качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к...

Продолжение текста публикуемого материала

ВЫВОДЫ

В результате проведенного исследования нами обосновано...

Продолжение текста

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Day, Ch.** (1994). Personal development planning: a different kind of competency. *British journal of in-service education*, 20(3), pp. 287–302.

2 **Brown-Rice, K.A., Furr, S.** (2013). Preservice Counselors' Knowledge of Classmates' Problems of Professional Competency. *Journal of Counseling & Development*, 91(2), pp. 224-233.

3 **Omarov Y.B., Toktarbayev, D. G.-S., Rybin, I.V., Saliyeva, A.Zh., Zhumabekova, F.N., Hamzina, Sh., Baitlessova, N., Sakenov, J.** (2016). Methods of Forming Professional Competence of Students as Future Teachers. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(14), pp. 6651–6662.

4 **Rakhimbekova, G.O., Baigozhina, Z.M., Abdrakhmanova, A.Y., Samatanova, A.R., Orazakova, R.K., Nurtayeva, Z.Z., Sakenov, J.Z.** (2015). Development of professional competence in students of creative pedagogical specialties (professionally-oriented aspect). *Life Sci J*, 12(1s), pp. 24–28.

5 **Asenova, N.S., Zhumabaeva, Z.E., Kenenbaeva, M.A., Sakenov, D.Zh., Toktarbaev, D.G.** (2013). About preparation of students of higher education institution for professional activity in the course of studying of elective disciplines. *Life Sci J*, 10(10s), pp. 96–100.

6 **Makhashova, P., Meirmanov, A., Zhunusbekov, Zh., Makasheva, O., Mirzaliyeva, E., Ermuratova, A., Sakenov, J.** (2016). On the Development of Professional Competence in Students of Creative Pedagogical Specialties. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(11), pp. 4660–4668.

7 **Mirza N.V.** (2013). Creative component of professional competence of a teacher. *International Journal Of Applied And Fundamental Research*. 2 – URL: www.science-sd.com/455-24286.

Ж.Ж. Жылқыбаев¹

Элективті пәндерді оқып үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет моделі

¹ Педагогика және спорт факультеті,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы.

J.Zh. Zhylykbaev¹

The model of the activity on forming the key professional competencies of students in the study of elective subjects

¹ Faculty of Pedagogy and Sports,
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan.

Аңдатпа

Мақалада элективті пәндерді оқып үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісі әзірленді. Элективті пәндерді оқып үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісінің тиімділігі дәлелденген. Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісінің мазмұны мен құрылымы анықталды. Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісінде құрылымдық байланыстар, негізгі модульдер және Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру үдерісінің шарттары көрсетіледі. Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісінде Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру зор келешегі қаланды. Элективті пәндерді оқып үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісі университеттер үшін ұсынылады.

Тірек сөздер: модель, белсенділік, білім, кәсіби құзыреттілік, студент, элективтік, пән.

Summary

In the article the Model of activity on formation of key professional competences of students in the study of elective subjects is developed. The effectiveness of the Model of activity on forming the key professional competencies of students in the study of elective subjects is proved. The content and structure of the Model of activity on forming the key professional competencies of students in the study of elective disciplines is disclosed. In the Model of activity on formation of key professional competencies of students in the study of elective disciplines, structural connections, main modules and process conditions for forming key professional competencies of students in the study of elective disciplines are shown. In the Model of activity on the formation of key professional competencies of students in the study of elective disciplines, the prospects for the formation of key professional competencies of students in the study of elective disciplines are laid. The model of activities for the formation of key professional competencies of students in the study of elective subjects is recommended for universities.

Keywords: model, activity, formation, professional competence, student, elective, discipline encies of students in the study of elective subjects is recommended for universities.

Компьютерде терген: С. Пилипенко
Корректорлар: С. Абдуалиева
Басуға 13.12.2019 ж. қол қойылды.
Форматы 70×100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 5,3 шартты б.т. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс № 1258

Компьютерная верстка: С. Пилипенко
Корректоры: С. Абдуалиева
Подписано в печать 13.12.2019 г.
Формат 70×100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 5,3 уч.-изд. л. Тираж 300 экз.
Цена договорная.
Заказ № 1258

Редакционно-издательский отдел
Павлодарского государственного педагогического университета
140002, г. Павлодар, ул. Мира, 60.
E-mail: aigul_ahmuldinova@mail.ru